

ऐसाहि वेद बघती पाकरिता पाकुळाम ऋग्वेद १

ऋग्वेद ब्राह्मण धर्माच्या ठायी आणि यजुर्वेद व्याघाने वर्तविणाऱ्या क्षात्र धर्माच्या ठायी असे झगतात. यास्तव (सांप्रत कर्मजुंकी निश्चय करणे अवश्य म्हणून या) क्षत्रिय कुळांत ऋग्वेदच आहे. कित्येकांचे म्हणणे अकार राहित क्षत्रियांनी व्याहृती, गायत्री म्हण-
वी तसेच वेदमंत्र म्हणावे. याचा विचार मनुस्मृति अध्याय २ श्लोक.

अकारं चाप्युकारं च मकारं च मनापतिः ।

वेदत्रयाभिरदुवदभूर्मुवः स्वरितीति च ७९.

अर्थ—अकारांतील अकार, आणि व्याहृतीतील भूः ही ऋग्वेदा पासून उकार आणि भुवः ही यजुर्वेदा पासून मकार आणि स्वः ही सामवेदा पासून ही असी बसदेवाने दोहि-
ली झगले घेतली आहेत. ७९

विभ्य एषतु वेदेभ्यः पादं पादमद्वद्वत् ।

तादित्युचोऽस्याः सावित्र्या परमेष्ठी मनापतिः ७७

झेष्ठ्यानी राहणारा जो तो परमेष्ठी असा प्रज्ञाचा पति बसदेव त्यांनी तत्, हे घर
प्रथम ज्यात आहे. असे तीन पाद (प्रतीकें) गायत्री. हील सावित्री झगतात ती.

तत् सवितुर्वरेण्यं भर्गो देवस्य धीमहि ।

धियो यो नः प्रचोदयात्.

हे अनुक्रमाने पहिला ऋक्, दुसरा यजु, तिसरा साम, या वेदा पासून तीन पाद
घेतले आहेत.

एतवर्चा विसंयुक्तः कालेच क्रियया स्वया ।

ब्रह्म क्षत्रिय विद योनिर्गर्हणा यांति साधुषु. ८०

अर्थ—ब्रह्मे सांगितलेल्या ऋष्यायुक्त आपले कर्म संध्या देवतासैन, सायंप्रात होमादि-
क्रिया. या राहित ब्राह्मण, क्षत्रिय, वैश्य, जो राहील तो साधुजनांत निवेस पात्र होईल.
यातून पाहता अकार व्याहृती सहीत गायत्री झगण्याचा आणि इतर यज्ञक्रिया करण्या-
चा अधिकार क्षत्रियास आहे. इतकेच नाही, तर अवश्य केव्हाच पाहिजेत नाहीतर अर्चनी

होईत. अकारोच्चार केला नाही म्हणजे वेदाचे फल नाही झणावे तर जो अकार तीच व्याहृती, जो व्याहृती तीच गायत्री. झणजे तीनही वेदांचे सार आहे. तेव्हा एक न म्हणून दोन म्हणावी हे उगाच आहे. असे होतें. मुनिवर्यांत श्रेष्ठ मनु त्याचे झणणे पाहिले तर अकार व्याहृती सहीत गायत्री तीन वेदांतून घेतलेली ही प्रतिदिक्ती जपणें हे कर्म क्षत्रियाचें कर्तव्य [केलेच पाहिजे] असें आहे. ऋग्वेदाच्या ब्रह्मयज्ञांत तीनही वेदांच्या ऋचा आहेत. अग्नियीके. ऋग्वेद. ईष्ट्वोर्वेत्वा. यजुर्वेद. अग्निआयाहि. सामवेद तसेच मीजीबंधन शास्त्रावर ब्रह्मचर्यांत भिक्षाचरणांत. मतिने तीनवेळ भिक्षा घालावी लागते तेव्हा तीन वेदांतून प्रत्येक वेळेस एकएक असे अनुक्रमाने तीनही वेद म्हणावे लागतात आणि गृहस्थाश्रमांत ही प्रतिदिक्ती ब्रह्मयज्ञांतही म्हणावे लागतात असा तीनही वेद पठणाचा उपयोग होतो. येथे कल्पना उत्पन्न झाली ती, चवथा वेदच नाही की काय! ही आहे. तर चवथा वेद नाहीच. तीनवेदांच्या मंत्रांनी प्रयोग जोडिले. उपासनामार्ग मंत्र प्रयोग. हाच चवथा धर्मवर्णन वेद होय. असे पुष्कळ आधार मिळतात. २

वेदाध्ययन कलमु त्रिं अरपायुष्यांस सर्वे ते नयते ।

यास्तव श्रीव्यासान केले चरवेद म्हणुनि सुख पडे.

कलमुगांत अस्यापुत्री मनुचें शास्त्रावर वेदाध्ययन आणि तदनुसार आचरण होणार नाही वेदाध्ययन कसे करावें तें मनुस्मृतीत सांगून आचारही सांगितला आहे. याज्ञवल्क्य याग्यसार, यास्मृतीतही विस्तार करून सांगितला आहे तो पहा. तसें अध्ययन वेदमंत्र १० (संहिता १, पद २, क्रम १, वरण ४, ब्राह्मण १, छंद १, निघंट ७, शिक्षा ८ व्योतिषकल्प ४९, व्याकरण १०,) पांचे होऊन उच्चार पद्धति अठा घनांत होणें यांस आणि त्याचा विचार करून आश्रमधर्म संपादण्यास काल अक्षय (१०० वर्षे. त्यांत आचार, आहार, निद्रा, मैथून, मूत्र, पुरीष, शीब आणि अनाध्याय हे जातात तहतो तो) आहे. ज्ञात सांगोपानेपदेद झणणें कठीण पडेल झणून श्रीव्यासेनारायण यांही वेदाचे सहा भाग केले आहेत झणून वेद झणणे सुकम पडते. ३

जो ध्यासशिष्य साकल त्याणे जो वेदभाग स्वीकून ती

साकल शास्त्रा घाली तीपवती शुद्ध क्षत्रिय व्रतती ४

व्यासाच्या शिष्यांपैकी साकल नांवाचा जो शिष्य त्यानें वेदाचा जो भाग १ छंदरा-

ह वेतल ती शाखा शाकल, शूद्रक्षत्रिय समूह वे ते ती शाखा पदतात. ४

श्रीमद्भागवत प्रथम स्कंध अध्याय ४.

तत्रर्वेदधरः पैलः सामगो जैमिनिः कविः ।

वैशंपायन एवैको निष्ठातातो यशुषायुत २१

अथर्वागिरसायासीतमुमंतुदीरुणो मुनिः ।

इतिहास पुराणानां पिशा मे रोमहर्षणः २२

तप्त विषयो वेदं स्वं स्वं व्यस्यन्नेकधा ।

शिष्यैः प्रशिक्ष्यैस्तच्छिष्यैर्वेदास्ते शास्त्रिनोऽभवन् २३

अर्थ-जे राजा परीक्षिताने श्री शुकयोगीश्वरानी सांगितले ते सृष्ट जो श्रीव्यासाच्या शिष्याचा [रोमहर्षणाचा] पुत्र त्याने मुनिजनांस सांगितले. श्रीमद्भागवत. यात पहिले स्कंधाचा चवथा अध्याय.

त्यात ऋग्वेदाचा धारणकर्ता पैल नावाचा व्यासशिष्य, सामवेदांत मती आहे असा विद्वान् जैमिनी नावाचा; यजुर्वेदांत निष्ठाता [उत्तम समजलेला] वैशंपायन नावाचा, आणि अथर्वण वेदाचा ज्ञाता मुमंतुनावाचा, आणि इतिहास पुराणांचा ज्ञाता रोमहर्षणाचा पिता रोमहर्षण नावाचा. २१।२२

इतके वेदविषयाचे ज्ञान असून वेदांच्या शाखा केल्याने, जो ज्या वेदाचा ज्ञाता त्याच्या शिष्याही प्रशिष्य [शिष्यांचे शिष्य] तच्छिष्य [त्या प्रशिष्यांचे शिष्य] याही जे भेद केले त्या शाखा; आणि ज्याचे नांव ज्या शाखेस दिले तो त्या शाखेचा कर्ता असे ज्ञाने.

ऋग्वेद पूर्वे ज्याचा ज्ञाता बहुशालि नाम त्या होय

ऐसें नववे दुर्धट क्षणुनी ऋषिराज ही करी सोय ५

ऋग्वेद जाचा पूर्ण ज्ञाता त्याला पद शास्त्री ज्ञाता असे जणखान तसे ज्ञासण होणे कठीण क्षणून ऋषीश्रेष्ठ यांनी ही सोय केली आहे ५

वेदोक्त कोणधंन कोणाक्यास वदति ऋषिपुत्र

ज्या ऋषने जे कथिले त्याला मज्जाम ते म्हणा मूत्र ६

वेदानें सांगितलेले मंत्र काणत्याकर्मास कोणते प्यावे हे ज्या ज्या ऋषीपुत्राही सांगितले त्यास त्या ऋषींचे नांव देऊन सूत्र क्षणतात (आध्यायन, कात्यायन यांची शुक्ल यजुर्वेदावर श्रौत सूत्र यज्ञाकरिता—आणि घृह्यसूत्र संस्काराकरिता एकाचीच आहेत, लाट्यायन, गोभिल, कौशिक, राणक असीं अनेक आहेत.

कात्यायन ऋषि कथित सत्रियकर्म प्रयुक्त जो नियम तो कात्यायन सूत्री या श्रातीतेचि होय हा नियम ७

कात्यायन ऋषीने जें सूत्र केलें त्यांत श्रौत्रिय धर्मास जें उक्त तें कर्म सांगितले यास्तव श्रौत्रिय जातीस तेच सूत्र असा नेम (निश्चय) होतो. ७

**बहुछंदीं बहुतमते बहुतऋषी कथित जीं बहु भवती ।
केवल तत्त्वार्थाला पाह्य तर्हि धामि एकलया वसती ८**

पुष्कळ छंद [वृहीती, गायत्री, त्रिष्टुप्, अनुष्टुप् आदिकरून छंदांत] पुष्कळ मते पुष्कळ ऋषींनी सांगितलेली असीं अनेक आहेत. [एकांत एक प्रकार दुसऱ्यांत दुसरा प्रकार] परंतु केवल निश्चयाला पाह्य गेलें असतां एकाच घरांत असतात. ८

**आकाशाहुनि पडते सर्ववर्णाविंच पावते हो ते ।
जल तेंच कर्म सकल एका त्रयीच पावते होतें. ९**

जसे आकाशातून मेघाचे उदक सर्व ठिकाणी पडतें तें समुद्रांत एके ठिकाणी पावतें तेंही गंगादक पाडतें यमुनादक काळें असीं अनेक वर्णांचीं (रंगाचीं) एके समुद्रांत मिळालीं झणजे एकवर्ण होतात. तसी सर्व ठिकाणचीं अनेक प्रकारचीं कर्मे आचार हे एकेच ठिकाणीं झह्मांस मिळतात. ९

**कर्पोनांच क्रियोदक देतां वदती भले हि तेंऽर्पणहो ।
सद्गंगा याकृत्यें होय सदेकेश्वरासि तर्पण हो. १०**

कर्मकर्तो जें सूत्र आहेत ते केलेले कर्म शोधक नव्हावे सणून त्या कर्माच्या शेवटीं केलेल्या क्रियेचें फळ तें उत्तम ब्रह्म जें त्यास अर्पण होवो असे उदक देतानां बोलतात. तीं केव्हां उत्तम जो जगदीश्वर [जगाचा ईश्वर] त्यास तर्पण होते. १०

तर्पणवि तृप्तिकारणं होतं जगदीश्वरीं नरीं फलद ।

हो नम्रणतां करा जे तें परहि असो तरी हि हो फल द ११

तर्पणजे तें जगदीश्वराच्या ठाई तृतीय कारण होतें परंतु ह्याचें फल प्राप्त होवें
काणून नम्रणतां जर कराल तर [संकल्पांत ममामिष्ट सिध्यर्थ असें नम्रणतां परमेश्वर प्रीत्यर्थ
म्रणाक तर] तें कर्म पराचें [ब्राम्हणानें क्षत्रियाचें आणि क्षत्रियानें ब्राम्हणाचें] जरी केजे
असलें तरी फल (साधुस्य मुक्ति) देणारें होतें. ११

कर्म दुर्जे धर्म-दुजा वर्णहि परमेश्वरीं न भिन्न वसे ।

तेथें ब्राम्हण सदां कर्म द्विधा म्रणति ते सभिन्नव से १२

ईश्वराच्या ठायी कर्मवेगळें धर्म वेगळा वर्ण वेगळा असें वस्तुच नाही ईश्वराविषयीं
ब्राम्हण कर्म वेगळें क्षत्रियकर्म वेगळें असें जे म्रणतात ते भेदबुद्धिने . असणारे आणि नवे
(नासमज्ज्) जसे तसेच. १२ श्रीमद्भगवद्गीता अध्याय ९ श्लोक

समोहं सर्वभूतेषु न मे द्वेषोऽस्मि न मिदः ।

ये भजन्ति तु मां भक्त्या मयि ते तेषु चाप्यहं १३

अर्थ. मी सर्वभूतां विषयीं सारखा आहे. मला कोणी द्वेषी आणि कोणी मित्र ना
ही. जे मला भक्तीने भजतील ते माझ्या ठायी आणि मी त्यांच्या ठायी आहे

श्रीमद्भगवद्गीता अध्याय ९ श्लोक.

नाद ते कस्यचित्पारं नचैव मुकुतं विभुः ।

अज्ञानेनाहृतं ज्ञानं तेन मुह्यति-जंतवः १४

अर्थ-ईश्वर कोणाचें पाप व कोणाचें पुण्य चेत नाही. अज्ञानानें जोचें ज्ञान गुहाळ
हें त्यानें ते प्राणी मोड पावतात. श्लोक

विद्या विनय संपन्नं ब्राम्हणे गवि हस्तिनी ।

शुनि चैव शपाके च पंडिताः सम दर्शिनः १५

अर्थ-ब्राम्हणांत विद्या झाली ज्ञानाजें तो स्वभावच गर्वांत चढतो असे पत्र (वस्तुच)
पुष्कळांत एकादा वेदांती साध्य तर तो गवताळा ठाकून नम्रवृत्ती धरितो तो विनयसंपन्न

अज्ञानात्, व्याधिपयी, गायी हत्ती, कुर्वे, अयाक (महारमां) यां विषयी पंडीत के आहेत ते
सुम पाहतात. अध्याय २ ओक.

मां हि पार्थ न्यपाभित्य येपि स्थुः पापयोनयः ।

स्त्रियो वैश्यास्तथा शूद्रास्तेपि यांति परांगतिम् ११

अर्थ—स्त्रिया आणि वैश्य आणि शूद्र आणि त्या पत्नीकडील सांडाळादिक पापयोजि
के तेही मत्त भन्न आश्रय करून अन्ने तर अर्जुना ते परमगतीला पावतात. ओक

किं पुनर्ब्रह्मणाः पुण्याः भक्ता राजर्षेयस्तथा ।

अनित्यमसुखलोकमिमं प्राप्य भजस्व मां १२

अर्थ—मग पुण्यवंत ब्राम्हण राजर्षी यांकरितां काय अधिक सांगू अर्जुना हा मृत्युलोक
जानित्य [सतत राहणार नाही] जाले मुखा नाही अशा लोकांस पावला आहेस तर पाऊन
(हे समजून) मला भज १२

स्कंदी सप्तम श्रेढी में आदि रहस्य त्पति एकविंशी ।

अध्यायि त्रयस्त्रिंशत्श्लोकि महेशोक्ति पाहा याचविंशी. ११

स्कंद पुराणांत सहाष्टि खंडांत आदिरहस्यांत एकविंशथि अध्यायांत तेहतीसाव्या
श्लोकांत या विषय ईश्वराची आज्ञा पाहा. ११

स्कं० पु० स० खं० आ० अ० २१

ब्राह्मणैः क्षत्रियैः वैश्यैः श्रुति मंत्रेण पूजयेत्. ११

ओकार्थ ब्राम्हण क्षत्रिय वैश्य जे त्याही वेद मंत्रांने सर्वाही पूजा करावी. वर ते
अर्थात आदि करून या वाक्यात अनु ह्म बरेंच सांगितले असतां ही येथे पुनः कां घेतले
असा संशय येईल तर कारण अने. महादेव, स्कंद, मनु आदिकरून यांची मते तशीं आ-
हेत परंतु सर्वांत श्रेष्ठ महादेव त्यानें मत कोठें आहे अशी कल्पना देणारांच्या समाधानी क-
रितां घेतले आहे. आणखी श्री विष्णूची उक्ती पद्मपुराण प्रथमार्ध पल्लि (अधिक)
नाम साहाय्य अध्याय. ४

श्री लक्ष्मीने प्रश्न केल्यावरून श्री विष्णू सांगतात.

श्री लक्ष्मी कृताच.—कीदृशो ब्राम्हणः मोक्तः कथं पूज्यो मत्सिम्हचे।

किंकलं लभते मर्त्यः पूजनाच्च द्विजन्मनः २

अर्थ. ब्राह्मण ज्ञानज्ञान तो कसा असतो अधिक महिन्यात कोणास पूजाचा. द्विजन्म ब्राह्मण पुजल्या पासून मनुष्याला फल काय मिळते.

श्री विष्णुरुवाच.—देवो मुनि द्विजो रामा वैश्य क्षत्रो विद्यालकः ।

पशु श्वेच्छोय चांडालो विमा दणविध स्मृतः ३

अर्थ.—देव मुनि [ऋषी] द्विज (ब्राह्मण) रामा (क्षत्रिय) वैश्य, क्षत्र, माजक, पशु [पशुभार] श्वेच्छ आणि चांडाल असे दाहा प्रकारचे विप्र झटले आहेत.

श्रीरुवाच.—लक्षणं हि विमाणां देवादीनां सुरेश्वर ।

कर्म संज्ञायते नाथ एतदेवोच्यतां यम ४

अर्थ. देव आदिकल्प दाहा प्रकारचे विप्र जे ते कसे बोळखावे या करितां यम त्यांची लक्षणे कधी ती सांगे.

श्रीविष्णु रुवाच.—मिक्षादयध्यापकश्च संतुष्टो विजितेन्द्रियः ।

वेदशास्त्रार्थं तत्त्वज्ञ विमो देव मकीर्तितः ५

अर्थ. मिक्षाम्र खाणारा. अध्यापन [लोकज्ञान वेदादि हीतकारक विषय शिकविणे] करणारा सार्वकाल सत्तेर वृत्तीने राहणारा. अंतर्बोद्ध सर्वे इन्द्रिये आपल्या वशान् ठेवणारा. वेद आणि शास्त्र ही अर्थ तत्त्वामहीन जाणणारा. अशी लक्षणे ज्यांना असतील ते विप्र देव झटला आहे.

अकृष्ट फल मूलाशी वनवास रतः सदा ।

कुहतेऽहरहरः कर्म सविम क्रपि उच्यते ६

अर्थ. पिकून पूर्ण होऊन गळेली ज्यांना बोदून घेणे पडत नाही असी फळे, मुळे ही खाणारा. वनांत राहणे ज्यास सार्वकाल आवडते असा. प्रतिदिनी कर्म कर्तव्य ते करितो तो विप्र क्रपि झणतात.

तपः सत्यमहिमांच पटकर्माणि दिनेदिने ।

नभस्तस्मात्तपोय सवै साम्ब उच्यते. ७

तपश्चर्या करून खरे (बोलणे आचरणे) हे वन आहे त्याचे हिंसा (जीवहत्या) करीत नाही आणि प्रति दिवसी सहा कर्मे ती त्यावेळेस जे करणे ते त्यावेळेस करीत आहे असा जो त्यास ब्राह्मण झणतात. सहा कर्मे कोणती ती स्मृतीतून समीतली आहेत पहा

पाराशर स्मृती. अध्याय १

अध्यास्तानं जपो होम स्वाध्यायो देवतार्चनं ।

वैश्वदेवातिथेयश्च चतुर्कर्माणि दिनेदिने.

रात्रादिकस संधी प्रातः स्नान, दिवसरात्र संधी सौरमहान्न करून जप [गायत्री मंत्राचा १] होम [अग्निहोत्राच्या कुंडातील अग्निस आहुती २] स्वाध्याय [वेदादि आध्यायन ३] देव [कुल, उपास्य देव] पूजा. ४ वैश्वदेव [आपण खाणार त्या अन्नाचा दिवसा सूर्योदय रात्री चान्यादिकांस आहुती देऊन बळीहरण करणे ५] अतिथी घेऊन त्यास भोजन घालणे ६, ही प्रतिदिवसी सहा कर्मे. हा स्मृतीतीलच. श्लोक १६॥ पासून ३७॥ आणि पुढे ४०॥ पार्वती, आणि अध्याय ८ श्लोक ३२ आणि अध्याय १२ श्लोक २८ सापुढे ३२ पर्यंत पहा. हा अतिथी विधी.

अन्ध बाहून् तत्त्वज्ञः संग्रामे नच भी कश्चित् ।

आरंभे नीतिमान् नूर क्षत्रियोऽसौ प्रकीर्तितः ८

घोडे आदिकरून बाहूने यांची तत्वे जाणता युद्धांत कोटेंही भीत नाही कोणत्याही कामाचा आरंभ नीतीने करिता नूर असा जो तो. क्षत्रिय झटला आहे.

लोहकर्मणि निष्णातः पन्नानां परिवालकः ।

कृषि बाणिज्य कर्त्ताश्च स विप्रो वैश्य उच्यते ९

लोहादीक प्रातः यांची साधने करण्यांत फार कुशल. पशुंवे पाळून कर्ता, शेती आदिकरून अमीना पासून उत्पन्न करिता, आणि व्यापार करिता, तो वैश्य झणतात.

स्नेह लाला तिला नीलि क्षार क्षीर घृतं मधुः ।

मद्यादि विक्रयी वीथः स शूद्रः परिकीर्तितः १०

सेल, लाव, तिल, नीळ, क्षार, दुध, दूध, मध (सहद) मद्य [दाक आदिक मादक पदार्थ] यांचा विक्री करणारा जो विप्र तो शूद्र झटला आहे.

क्षेप मियोऽदयो लुब्धा दायिको लोकवचकः ।

हिंसकर्मभिकामश्च विप्रो माजीर उच्यते ११

चोरी कर्मण्या ठायी प्रीति, दया नाही, कांहीही पाहिले ते आपणास प्राप्त व्हावे असा, थोडे वाचस्व लोकांनी अधिक चांगले झणावे या हेतूने असणारा, लोकांना फसऊन भिळविणारा, हिंसा करावी अशी कामना निरंतर असणारा, विप्र त्यास **माजीर** झणतात.

भलाभल समो यस्तु समो दारान्ययोरपि ।

कृत्याकृत्यं न जानाति कृतज्ञो ब्राम्हणः पशुः १२

कोणते खाण्याचे आणि कोणते न खाण्याचे हा भेद न ठेविता सर्व सारखे समजणार, आपली खाे जशी तशीच पराचीही, करणे नकरणे जाणत नाही, कोलेले मोडणार, असा ब्राम्हण जो तो पशु.

वापी कृप तडागानां क्षेपणां च विनाशकः ।

स्नान संख्या विहीनश्चमविप्रो म्लेंछ उच्यते १३

पायऱ्याच्या विहिरी, दोराने पाणी काढण्याच्या विहिरी, तळी, आणि तीर्थाची ठिकाणे, पांखा नाश करणारा, स्नान संख्या या कर्मा विरहीत राहणारा असा जो तो विप्र तो **म्लेंछ** झणतात.

कूरो लब्धः भमादीच परद्रव्यापहारकः ।

निर्दयः सर्वभूतेषु विप्रश्चांडाल उच्यते १४

मन आकृती आणि स्वभाव हे भयदेणारे, विषयमात्राचा लोभ स्वभावतः वीर्यमतीने कामकर्ता, पराच्याद्रव्याचे हरण कर्ता आणि भूतमात्राच्याठायी निर्दय असे ज्याचे गुण जो विप्र **चांडाल** झणतात.

एवं विचं द्विजवरं मलयासेनुर्योषयेत् ।

चंदनाक्षत पुष्पैश्च धूप दीपोपहारकैः १५

या प्रकारचा भेट जो द्विज त्यास मलयासांत जो चंदन अक्षता फुले धूप दीप आणि उपहार यांचे पूजिल.

नेत्रेयैर्विवर्धयन्मन्त्रादि विनयेनै :

पुमयेतु इत्यहं विप्रं सर्वशास्त्रार्थपारम् १६

नेत्रेयानीं अनेक प्रकारच्या शास्त्राच्या पदार्थानीं विद्यानीं, सुगंध लेपनानीं सर्वशास्त्राचा अर्थजाणता प्रतिदिवशीं पूजावा. १६

इतिहास पुराणज्ञं विशेषेण तमर्वयेतु ।

वत्परं मत्पराभिज्ञं शान्तं दातमलोलुपं १७

इतिहास [भूतकालीच्या घडलेल्या गोष्टि] पुराणें, यांचा ज्ञाता जो माझ्याठायीं भक्ति ठेवणारा, आणि माझेभक्तांस जाणता शान्त [स्वभावनिशांत] दात [इंद्रियांचें दमन करून आपल्या वशांत ठेविल्लीं माहेत] अलोलुप [कोणत्याही विषयाच्याठायीं बुद्धि प्रवेश होऊं देत नाही] अशास विशेषेकरून पूजावें. १७

पुराणस्यच वक्तापो हरिरित्यभ्यधीयते ।

तस्मै दत्तं द्विजाग्न्याय तदानंत्याय कल्पते १८

पुराणांचा (आपण वेदशास्त्र समजून तपश्चर्याकरून दुसऱ्यांस समजून) सांगता जो तो हरि असें सादलें असे तशा द्विजाग्नीस जें दान दिलें तें अनंतगुण असें समजतात. १८

यो वेद सततं पश्यत्या पुराणानि द्विजोत्तमः

आत्मार्यच परार्यच स हरिर्नात्रसंशयः १९

जो वेद शास्त्र यांचा अर्थ पुराणें ती भक्तीनें आपल्या आणि दुसऱ्यांच्या अर्थाकरितां जाणतो तो हरिः [नारायण रूप यांत संशय नाही.] १९। २० सहीत २१ पर्यंत सोडिले.

नविद्यया केवलया तपसा वापि पात्रता ।

यत्र वृषि विवेचोमे तद्विपात्रं मचक्षते २६

एका वेदाशास्त्राध्ययनाचीच किंवा केवळ तपानीच पात्रता प्राप्तहोत नाही असें वेदशास्त्र पुराण, ही विद्या आणि तपश्चर्या ह्या दोनी वृत्ती रूप वसतात तेच पात्र असें जाणतात. २६, २७, २८ सोडले.

• विद्या तपोभ्यां हीनेने ननु ब्राह्मः पतिमहः

गृह्यतमदातारमभो नयत्यात्मानमेवच २९

विद्या (वेद शास्त्र पुराणज्ञान) आणि तप या दोही कर्मन हीन जो असेल, [ज्याला विद्या आणि तप या दोहोंचे वळ नसेल] त्याने दान घेऊ नये, जर वेदीक तर दानदेणाराला आणि आपल्याला असे दोहोंना ही अधोगतीस नेईल. २९

दान, अध्ययन, साजन, योग देव; मुनि; ब्राह्मण, स्वयंज्ञ, लक्षणें सांगितली त्याणीं युक्त असा असेल तर दानादिकाम पात्र आहे, नाहीतर आपण अधोगती [नरकास] जाऊन दान देणाराम ही नेईल. याकरीता दानकर्त्याने हा विचार अवश्य पाहिल्या पाहिजे, अर्थात् दान ज्ञान्यापेक्षा नशालें ते वागळें.

हे श्रुति शास्त्र पुराणें प्रपादित प्रकार आहेत. हे ऐकणें नाहीत असें क्षणणाराम काय करावें असा प्रसंग येईल तेव्हां मनु स्मृति अध्याय २. श्लोक.

भुतिस्मृ वेदो विज्ञेयो धर्मज्ञानानु वै स्मृतिः ।

ते सर्वार्थेष्वमीमांस्यं ताभ्यां धर्मा हि निर्दिष्टाः । १०

अर्थ.—श्रुति वेदाम सांगारे किंवा जाणारे, आणि मनु आदिकल्प याही कथन केलें तें शास्त्र अशा दोहोंस प्रतिकूल अशा तर्कात विचारानें घेतल्या गोष्टी योग्य नाहीत, कारण की, त्या दोहोंपासूनच सर्व धर्म प्रकट आणि निश्चित झाल्ये आहे.

योग्यमन्वेत ते मये हेतु शास्त्राभयादिभिः ।

स साधुभिर्बहिर्कार्यो नास्तिको वेद निन्दकः । ११

अर्थ.—जो कोणा हिज (ब्राह्मण क्षत्रिय आणि वैश्य) धर्माचीं मुख्यमुळें असी जी दोन श्रुति [वेद] स्मृति (शास्त्र) यांची वेदाम विरुद्ध अशा तर्क शास्त्राच्या आश्रयाने अवगणना करील (तें एकीकडे ठेऊन माझेंच ऐका क्षणेन) तो नास्तिक आणि वेद निन्दक समजून त्याला शिष्टजनाही आपल्या वेदाध्ययनादीक कर्मांपासून बाहेर घालवावा. ११

प्रभुकुल सत्रिय वर्णी त्याचे आचार्यं षष्ठविंशति ते ।

नामं कथूनि उपनामे कथिलीं गणुनि पाहवे किति ते. १२

क्षत्रियवर्णांत प्रभुकुलांत सवीस आचार्य [गोत्रकर्त्री] ते नावें सांगून या कुळानें उपनामें जो आहेत तीं (या कर्षीत कोणत्यांत किती) सांगितली यावरून कर्षी किती ते मोजून पहा. १२

श्री पद्मपुराणांत उत्तम माहात्म्य रेणुका नायी ।

कान्यायन मूत्रांत बर्गिपले ऐकिलेचि कानां मी. १३

श्री पद्मपुराणांत रेणुकामाहात्म्यांत आणि कान्यायन मूत्रांत जें सांगोनलें आहे तें मी कानांनी आयकलें. १३

कश्यप हि कृपाचार्य देवळ वैध्वर्य हि भार्गवाचार्य ।

सांदिन्य पंग्य भर्मा विश्वामित्राणि गर्भकृतकार्य. १६

कश्यपाचार्य १, कृपाचार्य २, देवळाचार्य ३, वैध्वराचार्य ४, भार्गवाचार्य २, सांदिन्याचार्य ६, पंग्याचार्य ७, भर्माचार्य ८, विश्वामित्राचार्य ९ आणि गर्भाचार्य १०, या छत्रिय कुळांची कामे केलें. १६

भारद्वाज हि गौतम जमदग्नि वसिष्ठ धृगु अगस्ति वर ।

रैमाचार्य हि भागुरि सांख्यायन योग्य देनि जे सुवर. १७

भारद्वाजाचार्य ११ गौतमाचार्य १२ जमदग्न्याचार्य १३ वसिष्ठाचार्य १४ धृगवाचार्य १५ अगस्त्याचार्य १६ रैमाचार्य १७ भागुराचार्य १८ सांख्यायनाचार्य १९ हे महायोग्य आपल्या कुळांत उत्तम वर देणारे. १७

मैत्रायणि आणि गंधमादन आणि व्याघ्र कपिल पुलह तमे ।

समिर हि वरनाचार्य हि गोत्रींचि मुख्य होती हेचि भसे. १८

मैत्रायणाचार्य २० गंधमादनाचार्य २१ व्याघ्राचार्य २२ कपिलाचार्य २३ पुलहाचार्य २४ समिराचार्य २५ वरनाचार्य २६ हे सव्हीस गोत्रांचे मुख्य हांत इतकींच गोत्र आहेत. १८

आचार्य नाम संख्या कविली आतां तयांत उपनायें ।

जों तीं कविलीं ऐका संशय राहूं नयेचि या कामें. १९

आचार्यांच्या नावांची संख्या सांगोनली आतां त्यांत उपनामें जीं आहेत तीं सांगितों. कारण या कामांत यांत संशय राहूं नये. १९

मळदे मुले धडिरे काश्यप गोत्रीं भवे निचे जाणा ।

दिसिनाचि कृपाचार्यी तिम पठ हि देवलीं मनीं आणा. २०

गुरु १ गुते २ बहिरे (बहिरे) अमे तीन कश्यप गोत्री ज्ञानाचार्य गोत्रांत दिवित
एकच १ देवळाचार्य गोत्रांत क्षिप्र १ आणि षट् २ अये दोन समजा. २७

मुक वैष्णवाचार्यी करनटि आणि मधान भार्गवि ये ।

तिलकार देवपात्रे पैगाचार्यी स्वजे असेचि तिथे. २८

वैष्णवाचार्य गोत्रांत मुक १ एकच. भार्गवाचार्यांत करनटी १ प्रधान २ असे दोन;
पैगाचार्यांत तिलकार (टिळकार) १ देवपात्रे २ स्वजे ३ अमे तीन. २९

विश्वे साहित्याचार्य मोदिपळे अधिक ते बधारे हो ।

दोनीदि अधिगोत्री गंगी उलकंद एकसारे हो ३०

साहित्याचार्यांत विश्वे १ एकच. अष्टाचार्यांत मोहिले १ बधारे २ हे दोन गंगी
आचार्यांत उलकंद १ एकदेव साजे. ३१

विश्वामित्राचार्य वैद्य पंगुल अणि कोरडे तिथे जाणा ।

भारद्वाजी चौबळ गौताम कणसे असेचि वात्साणा. ३२

विश्वामित्राचार्य गोत्रांत वैद्य १ पंगुल [पांगळे] २ कोरडे ३ अमे तीन. भारद्वाजा-
चार्य गोत्रांत चौबळ १ आणि गौतामाचार्यांत कणसे १ असे एकएक. ३३

जयदग्नीचे स्वाटिक ताळाणे ते बसिष्ठ गोत्रीना ।

धृगुगोत्री दलबे जे दुसरे ते नाचणे चि सर्षी मा : ३४

जयदग्नीचाचार्यांत स्वाटिक १. बसिष्ठाचार्यांत ताळाणे १. धृगुगोत्रीचेद्वारांत दलबे १
नाचणे २ असे दोनयक्षांतसांगा वढाहो ३५

जयवंत आणि दुसरे भृंगारपुरे हि जाबलेकर ते ।

आगस्त्याचार्याच्या गोत्रीं कर्मास जाहले करिते ३६

आगस्त्याचार्याच्यागोत्रांत कर्मकरिते झाले ते जयवंत १ भृंगारपुरे २ जाबलेकर ३ असे
तीन ३७

रैभाचार्यी राधव गवेकरी दोन असति त्यां हा त्या ।

भागुरिगोत्रांत भिषे एकचि जाणा हि विनाकिरीं जात्या ३८

रेवाचार्यगोत्रांत राघव १ गवेकरी २ असे दोन आहेत. त्या सुद्धांस आणि भागुर्पाचार्यंत भिरे १ एकच त्यांस जाणा असे ह्यात्यांस विनविनी २१

सांम्यायनीं रणदिवे मानपुते आणि मुळे तिघेहि नसे ।

पाटनकर चवथे हो मंधाचार्य एक बंदवे हितसे २७

सांम्यायनाचार्यंत रणदिवे १ मानपुते २ मुळे ३ हे तिघे तसेच पाटनकर ४ चवथे-सैत्रायणाचार्यांत बंदवे १ एकटेच आगळेसे २७

त्रिभिते होती मंधमादन गोर्षी विवादि व्याघांत ।

कामठ कपिलाचार्यी इवणे पुल्ही असाचि सिद्धांत २८

मंधमादनाचार्यांत त्रिभिते १ एकच. व्याघ्राचार्यगोत्रांत विवादि १ एकच. पुल्हाचार्यांत इवणे १ एकच. असाच निश्चय आहे २८

ममिराचार्यी दाधल वरणाचार्यांत सेनवी असली ।

बेचाळिम उपन्यासक क्षात्रिय परविज्ञ गोर्षी हे वसली २९

ममिराचार्यांत दाधल १ एकच. वरणाचार्यांत सेनवी १ एकच आहेत. असे स-
ज्जीस गोत्रांत बेचाळिम उपनामाचे क्षात्रिय वर्तमानांनी आहेत २९

दिक्षित नाथांस दिघे राजे क्षत्रीय क्षणति क्षियांस ।

कर्नाटकि कर्णिक ते कर्नाटि नाथी प्रतिष्ठ हो मास ३०

दिक्षित नाथांचे आहेत त्यास दिघे म्हणतात. क्षिप्र नाकांश्यास राजे १ क्षत्रिय २,
कर्नाटि नाथाच्या विषयी कर्नाटकी १ कर्णांक २ असे दोन नाथांचे प्रस्थापित आहेत ३०.

नाकांश्यासी नाथे दळवी पांज्याणि बोलभी दोंदे ।

बंदव नाथी बंदे आणि दुवे क्षणति नें मनि वमोद ३१

नाकांश्यांस नाथे क्षणतात. दळवियांस दोंदे क्षणतात बंदव नाथांत बंदे १ आणि दुवे
२ असे म्हणतात हे मनांत अमुंशा ३१

चौबळ जे त्यां चावक पाटनकर मोक्षि पालवणकार ।

नाचण नाटकर वदाति श्रीमन्नपुरासि नाम तुंगार ३२

चीकरीन ध्यावक म्हणतात. पाटणकरास पालवणकर म्हणतात. नाचण्यास नाचकर
आणि जुंगारपुन्यास जुंगार म्हणतात २२

दाधक ते जे बायुल बिबे ते घोलकाव्य झाले गा ।

कामठ काळे बिबादी जे त्याहेलभाट नासं गा २३

दाधक यांना बायुल आणि बिबे यांना घोलके म्हणतात. कामठ जे त्यांस काळे. बिबादी
जे त्यांस हेलभाट म्हणतात २३

शब्दापभ्रंशानें मार्यक परियायमस्य जीं झालीं ।

नासं जीं काहो तीं कविलीं भवणांत जेवरीं आलीं २४

शब्दाचा अपभ्रंश जाहल्याने, आणि परियायानें अर्थकस्न, जीं झाली तीं अतिशी
ऐकण्यांत आली तीतकीं सांगितली २४

स्वहाभि गवितासं नासं जीं विद्यमानपभ्रंशे ।

झालीं त्यां गोच न हा भमणीं नपरोचि विष या भ्रंशे २५

स्पष्ट आणि गर्भित अर्थाने जीं नासं दिसतात त्या अपभ्रंशित नावांस गौत्र नाहीं
अशा भमणांत (आपलें) विष याभातीनें पडूनये २५

उपजीवन उद्योगें त्यापरि जीं जात देख स्वायानें ।

नासं तीं कळबाया क्षत्रिय कुलजांस कळविलें यानें २६

उपजीविकाच्या उद्योगानें, तशींच देशांत गावांत राहिल्यानीं, जीं नविं झालीं आहेत तीं.
जाण्यास कळबाची म्हणून या पंथकल्याने क्षत्रिय कुळांत उत्पन्न झालेल्या लोकांस कळविलें
होते. २६

विख्यात जो बन्हाड सांभत तो होय देश विख्यात ।

नाम इलखपूर तोखिल बन्हाडविष मभिद्धाडयात २७

(कधी कशानें म्हणतील तर) बन्हाड नावाच्या देशांत इलखपूर नावाच्या गा-
वांत बन्हाडमित्र नावाच्या वर्तमान पत्रांत सर्वदेशांत प्रसिद्ध झाले होते २७

त्या पत्रीं निधवद्री वसु भू मित या सयांत इसवीच्या ।

दशवीं यासीं एकाविसाति दिवसीं पुरोंहि वस्वीच्या २८

त्या पत्रांत निवि. ९ आदि. ७ वस. ८ भू. १ अंक जे आहेत ते वामगती समजून घ्यावे असा नियम आहे तसे मांडिले असजे १८७९ इतकी समा (वर्षे) होनात काय असवी (इंग्लिश) सनात दाहारे [अक्टोबर] महिन्यात एकदिवसाचे तारखेस आणि पुढे पुढे [दर आठ दिवसांच्या] पत्रांत जाहिरात आहे १८

ते पाहवें प्रबुद्धीं परि एकही मला न कळवीलें !

असिता एका व्यर्थेचि सभय सौचोग न्यास मळवीलें १९

प्रबुद्ध नही तें पत्र पाहवें. परंतु कोणकानेही मला (प्रथकरीत्या) कळविलें नाही. अहिंसेच्या एकाच माझ्या उद्योगाला आणि एकाचरीत्या अमाळा व्यर्थ मळविलें. १९

मत्स्य निगीसणातें सोडुनि ग्रंथाम या करूं पूर्ण ।

आणुनि मनांत केळें काव्यारंभाम यापरी तूर्ण ४०

[तीन महिने पूर्वेन वाट पाडून] त्याची याप्याहण्यात सोडून या ग्रंथाला पुढेकरावें असे मनांत आणून लवकर या कविनेत्या आरंभ केला. [पुराकेला] ४०

ममपसिद्धि कसिनीं हो परि गोत्रादिना कुणी न वसे ।

वेही विदित न ज्या त्या कायदप कथनाम मार्गे शुद्ध असे. ४१

नाथाची प्रसिद्धी कसलीही असे परंतु गोत्राचाचून कोणांनाही तेंही (गोत्र) ज्याला जाहीत नाही त्यास कायदप गोत्र सांगण्यास मार्ग शुद्ध [शास्त्रानें काढून दिलेला] आहे ४१

प्रवरीशरणा करणें लागे हो सन्यासांत कुल गातां ।

विदुषीं कथित दिसे मन जें तें छंदीं श्रुतीं कधीं जातां ४२

उत्तमकर्म [यज्ञ] करितां आयच्या कुळांतील तीन विदुषांचा उबार [आपल्या गोत्राचार्यांच्या वंशांत श्रेष्ठ स्वरूपे प्रवर त्या] प्रवर्गमह कागवा लागतो या करितां विद्वान् जनाही मागितलेले जें मला दिमतें तें छंदांत वावून [प्रथून] आतां सांगतो. ४२

स्यात श्री कमलाकर भट तनुज रामकृष्ण भट्टाचा ।

यत्कृत्तु निर्णयमिधू माया तत्कीर्ति ठाव नथ टाचा ४३

श्री रामकृष्ण भट्टाचा पुत्र श्री कमलाकरभट्ट ज्याणें निर्णय मिधू ग्रंथ [कर्मकर्ते को कोस अनेक प्रकारची ग्रंथरचने अनेक दिसतात त्याणीं विवाद पडतो त्यांचा उत्तरावृत्त केलेला निर्णयस्य ग्रंथाचा समुद्र] केलेला आहे. त्याची किती मावण्यास आकाश

आगा लहान आहे. ४३

त्या निर्णयसिद्धिचा हाय पन्निचेंद्र जो अहो निमरा ।

तेथाल्य विस्तर पहा कृपित अनालस्य नेचि वरनि सरा ४४

त्या निर्णयसिद्धिंत पन्निचेंद्र (भाग) तीन आहेत त्यांत तीसऱ्यांत थोडासा विस्तार आहे तो पहा अहो धोनेजनशे तान्हेलेले आणि अलशरहीत असेजे असतात ते जलप्रशयास मिळवितात [आपण पाण्याजवळ जातात.] ४४

त्याच महत्कृतिनें जो केलांसे ग्रंथ प्रवर दर्पण हो ।

त्यांत सविस्तर गोत्र प्रवर मुकथिते सदैव तर्पण हो ४५

त्याच मोठ्यावार्थाच्या कर्त्यानें जो "प्रवरदर्पण" नामक ग्रंथ केला आहे त्यांत गोत्र, प्रवर हे आंगळे सविस्तर मागितले आहेत त्या उत्तम कथनाने बुद्धिमान लोकांच्या-अंतर्धामास तृप्ती होते. ४५

तो ग्रंथकार आश्रय जो घे ती प्रवर भंजरी आहे ।

श्री बौद्धायन कृत ते गोत्र प्रवरादि लक्षणा पाहे ४६

त्या ग्रंथकर्त्यानें ज्या आश्रयाने ग्रंथ केला तो आश्रय ग्रंथ श्री बौद्धायन [सूत्रकारी-तील हा एक] कृत "प्रवर भंजरी" नावाचा आहे त्या ग्रंथांत गोत्र प्रवर आदिकरून लक्षणे आहेत त्यास पहा. ४६

श्री कश्यपाचि गौतम जमदग्नि वसिष्ठ हो भरद्वाज ।

विश्वामित्र अगस्ती हे गोत्रीं अष्ट मुख्य परमाज ४७

कर्त्यांत मुख्य कोण ते मागितले आहेत. कश्यप १ अग्नि २ गौतम ३ जमदग्नि ४ वसिष्ठ ५ भरद्वाज ६ विश्वामित्र ७ अगस्ती ८ गोत्रकर्त्री हे आठ मुख्य आहेत. ४७

त्यांचीं आपण्ये ते गोत्रे होती नयामिच प्रवर ।

योजित केले मुनिहीं तत्कथित ग्रंथ दर्पण प्रवर ४८

त्यांची आपण्ये (देवीकृतीने प्राप्त झालेली) ते गोत्रे [गोत्राचार्य] होत. आणि त्यांच्याच प्रवर [गोत्रवंशांतील श्रेष्ठ] क्षणतान त्यांची योजना कधीही केली आहे त्याचा विस्तार ज्यांत संगितला आहे तो ग्रंथ "प्रवर दर्पण" नावाचा आहे. ४८

गोपाचार्याचे जे विःपूर्वज आणि पुत्र पौत्र असे ।

प्रवरांत योजिले ते त्यांचे चिंयेणार तो मर्णप्र असे. ४९

गोपाचार्याचे आहे तो आणि त्याचे पूर्वज तोंत [बाप आता आणि पणआता] आणि तीन वंशज [लंक नातु आणि पत्तनु] असे मिळून सात पर्यंत प्रवरांत घेतले आहेत. ४९ निर्णयसिध्द एहा शके १८०४ सालीं बापू सदाशिव शेठे हेगिष्टे याणो छापिलेले प्रतीत परिच्छेद ३ पूर्वाध पत्र २७ पृष्ठ १

बौद्धायन ऋषि कथिले गोत्रे भतिर्मह्य भमति परि जाणा ।

तत्सवर ऋषी भमती त्यांचीं नांवे असीं मनीं आणा ९०

बौद्धायन ऋषिने सांगितलेली गोत्रे पुष्कळच आहेत पण त्यांचे प्रवरऋषी जे आहेत त्यांचीं नांवे सांगतां तो असीं आहेत हे लक्षांत ठेवा. ९०

ब्रंघांतरिं भिन्नधर्ते दिमती प्रवर प्रयोजनीं नैक ।

तत्सवर बहुमताचे ते येथे करून घेतले एक. ९१

पुष्कळ संघ पाहण्यांत आल्याने प्रवरप्रयोजनेची वेगळ्यालीं मते दिसतात [एका मताचा मार्ग आपण धरूं गेलें असता दुसरे मतानें तो अमार्ग दिसतो] ते पाहण्यांत आलेल्यांत सार काय ते मनांत आणून बहुमता प्रमाणें एथें एक करून घेतले आहे. ९१

कश्यप गोत्रीं कश्यप आवत्सर रैभ हे तिथे प्रवर ।

तैसेच कृपाचार्या आणि वरन मुनि त्रिगोत्रि हेच वर. ९२

कश्यपगोत्री प्रवर कश्यप, आवत्सर, रैभ. तैसेच कृपाचार्य, आणि वरनाचार्य, या दोन्हीगोत्री तेच. ९२

देवळ गोत्रीं देवळ आसीनागिरस हे तिथे असती ।

वैश्व गोत्रीं भार्गव वितहन्थ हि आणि विधृव हे वसती. ९३

देवळ गोत्रीं देवळ, आसीत, अगिरस. हे तिथे आहेत वैश्वगोत्रीं भार्गव, वितहन्थ, विधृव. हे रहातात. ९३

भार्गव गोत्रीं भार्गव और्व हि जपदग्नि प्यवन हे वार ।

आपन्नान्येच होनी हे पंचप्रवरि वदनि माचार. ९४

जर्मगोत्री भार्गव, और्य, जमदग्नि, प्यवन, आत्मरान. हे पंचप्रवरी सगसात. १४

शांडिल्यातें तीन शांडिल्यामीन देवलासे हो ।

पैगी पैग्यागिरस हरित असे तीन बोळलेसे हो. १५

शांडिल्यास शांडिल्य आसीन, देवक, असे होत पैग्यागोत्री पैग्य, अंगिरस, हरित.

असे सांगितले आहेत. १६

अग्नी गोर्षी आर्चनमात्री सावाश हे निघे टिकते ।

विश्वामित्री विश्वामिषस्यमर्षणाणिकोत्तक ते. १७

अग्नीगोत्री अर्चनस, अग्नी, सावाश, हेनिघे. विश्वामित्रगोत्री विश्वामित्र, अवमर्षण, कौशिक. १८

गर्गी गर्गागिरस सैन्य बृहस्पत्य आणि भरद्वाज ।

भारद्वाजी भारद्वाजागिरसाणिबार्हस्पत्याज. १९

गर्गगोत्री गर्ग, अंगिरस, सैन्य, बृहस्पत्य, भरद्वाज. भारद्वाजगोत्री भारद्वाज, अंगिरस, बार्हस्पत्य. २०

गीतार्थि अंगिरसायास्य हि विसन्धा प्राण गीतया मुनिर्ते ।

प्रातया कविर्नी केले वर्णन मज्जावर्नी महा पुनिर्ते २१

गीतमगोत्री अंगिरस, आयास्य, गीतम. प्राते कवी महापुण्यवान याही वर्णन, केलेले. २२

जमदग्नी या गोर्षी भार्गव प्यवनान्नवान और्य पहा ।

जमदग्नी पांचवा हे पांच प्रवरी म्हणा यज्ञास लहा. २३

जमदग्निगोर्षी भार्गव, प्यवन, आत्मरान, और्य, जमदग्नि. हे पंचप्रवरी सणा वसव्या. २४

वसिष्ठमुनि गोर्षी ने वसिष्ठ अपरेद्र तो निजा प्रमद ।

विग्रह मद मकारित विसनी पार निधये नसे अमद. २५

वसिष्ठगोत्री वसिष्ठ, इद्र, प्रमद. वाने नाग क्रूर पण आचरण श्रम देणारे नाही. २६

भृशु गोर्षी सर होती भार्गव प्यवनान्नवान हे प्रवर ।

प्यवयाहिषेण आणि निप हे होनी ओपिते सदा प्रवर. २७

भृशुगोर्षी पांच भार्गव, प्यवन, आत्मरान, आहिषेण, निप. हे सदा प्रकरांनेवर देणारे

अहेन. ६१

गोत्रागर्भेन अगस्ती दादर्थस्युत इध्मावह हे तीन ।

रैभाचार्यी कश्यप आकस्मर रैभ होति कमलीन ६२

अगस्तीगोत्री अगस्ति, दादर्थस्युत, इध्मावह. असेतीन रैभाचार्यगोत्री कश्यप, आकस्मर रैभ. हे कुलरूप कमलाने सूर्य होत. ६२

भागुरिं कश्यप आकस्मर भागुर हे तिघे प्रवर होनी ।

सौरव्यापन्यांगिरस सैन्य गार्ग्य हे सदां मु वर देनी ६३

भागुरगोत्री कश्यप, आकस्मर, भागुर. हेतिघे सौरव्यापनगोत्री अंगिरस, सैन्य, गार्ग्य सदां चांगलावर देतात. ६३

मैत्रायणी अश्वेय विष्टर हेरय क्राणाने काले भि ।

त्या गंधमादनीं तो मुनहोव हि सुत्समद असे हे भि ६४

मैत्रायणीगोत्री अश्वेय, विष्टर, हेरय. चिकाली क्राणा. गंधमादनगोत्री गंधमादन, मुनहोव सुत्समद. असे तीन ६४

व्याघ्रीं व्याघ्रांगिरस मांकृत्य असे तिघे प्रवर होनी ।

आरव्या व्याघ्र परि नतो उग्र तद्विराशि नंददा होती ६५

व्याघ्रगोत्री व्याघ्र, अंगिरस, मांकृत्य. असेतीन. नांवा व्याघ्र परंतु त्याचे भागीर्वात आनंद दायक आहेत. ६५

कर्पिलीं कपिलांगिरस बाईस्पत्या समेत तीन तसे ।

भारद्वाज हि वोदन या गोत्रीं पांच वर म्हणाचि असे ६६

कपिलगोत्री कपिल, अंगिरस, बाईस्पत्या, भारद्वाज, वोदन. असे पांच प्रवर. ६६

पुलहीं अगस्ति माहेंद्र मयोभुव रेचि सगूण संरख्यात ।

समिरीं समिर हि तैतिर कपिशुव हे तीन होति विरख्यात ६७

पुलहगोत्री अगस्ति, माहेंद्र, मयोभुव. हेविख्यातगुणी. समिरगोत्री समिर, तैतिर, कपिशुव. हे विख्यात. ६७

हानि त्रिप्रवरी पंचप्रवरी (पंचावस्ती) कोण कोण या करितां कोष्टक पहा.

गोत्र, आदि नाम.	प्रवर.					
	एक	दोन	तीन	चार	पांच	अंक
कश्यप.	कश्यप	आश्विन	रेभ	०	०	१
कृप.	कश्यप	आश्विन	रेभ	०	०	२
		[कृप]				
देवल.	देवल	आश्विन	आश्विन	०	०	३
विधुव.	आश्विन	विनहव	नेव	०	०	४
मार्गव.	आश्विन	आश्विन	अनदमि	व्यवन	आश्विन	५
शाहिल्य.	शाहिल्य	आश्विन	देवल	०	०	६
वैद्य.	वैद्य	आश्विन	हरित	०	०	७
अश्वि.	अश्वि	आश्विन	शावाश्व	०	०	८
विश्वामित्र.	विश्वामित्र	अश्विन	श्रीशिव	०	०	९
मार्ग.	मार्ग	आश्विन	सेन्य	वाहस्पत्य	भरद्वाज	११
भरद्वाज.	भरद्वाज	आश्विन	वाहस्पत्य	०	०	१२
गौतम.	आश्विन	आश्विन	गौतम	०	०	१३
जमदग्नि.	मार्गव	व्यवन	आश्विन	आश्विन	जमदग्नि	१४
वसिष्ठ.	वसिष्ठ	रेव	प्रमद	०	०	१५
धृगु.	मार्गव	व्यवन	आश्विन	आश्विन	निप. (नृप)	१६
अगस्ति.	अगस्ति	दाहव्यवन	इण्डावह	०	निर्णय	१७
रेभ.	कश्यप	आश्विन	रेभ	०	सिधो.	
भागुर.	कश्यप	आश्विन	भागुर	०	०	१८
सांख्यायन.	अश्विन	सेन्य	गार्ग्य	०	०	१९
			[सांख्यायन]			
मैत्रायण.	मैत्रायण	विष्टर	हरि	०	०	२०
			[मैत्रायण]			
गंधमादन.	गंधमादन	सुनहोत्र	गुप्तमद	०	०	२१
व्याध.	व्याध	अश्विन	सांख्य	०	०	२२
कपिल.	कपिल	अश्विन	वाहस्पत्य	भरद्वाज	व्योदन	२३
मुल्लह.	अगस्ति	महोद	मयोभुष	०	०	२४
			[मुल्लह]			
समिर.	समिर	समिर	कपिभुष	०	०	२५
वरण.	कश्यप	आश्विन	रेभ	०	०	२६
			[वरन]			

ज्ञात पंच प्रवरी तिनके ओहेत तिनके पंचावली होत. हे यज्ञकर्त्या यजमाना असतील तेथे पांचवी एक आहुती अधिकच्या अशी अग्नीस प्रार्थना झाल्या वाचून अग्नीस होमांत आहुति ग्रहण करीत नाही. आणि प्रार्थना झाल्यावर ग्रहण करितो, तर ही अधिक कमी ते उदाहरण. प्रावर्गीत उपाकर्म (वेद इदमथ्य असवान त्यास आश्वन महिम्ना पौर्णिमेस अश्वन नक्षत्र अनंत तेजसां पासून सदां महिने जावून देवणे) आणि उत्तमिन [मास पौर्णिमे पासून उत्तरायनांत देवतावाहनादि कामा करितां मोकळे करणे] ही प्रत्येक सात महिन्याने करणे होत नाही ती एकच विजय कर्मांत व्हासून प्रथम राहिल्या कामाचा (उत्तमिन कर्माचा) पुरवोन देऊन नंतर तत्कालिदा कामाचा (उपाकर्माचा) दधि सकल होम देतात. हे काम वेद ग्रहणाचे होम हे बहनेक न्येकांस ठाऊक आहे. त्या यज्ञात पंचावली (कोष्टकांत दाखविलेले पांच गेषांतोऽ लोक) यांतील जो कोणी असेल त्याची अग्नि प्रतिष्ठा झाल्यावर अन्न अभिषिक्त्यावर [चरु झणजे तांदळाचा भात अथवा सकल झणजे मातये पीठ या प्रत्येक द्रव्यावर तूप घालल्यावर] आपले आपले आमनावर उभे राहून प्रार्थित करून [ज्ञान जावून] नक्ष्र झणावा. कर्मिदां येथे राहिला. अष्टक ८ अध्याय

अथमुत्तमिनपंचावलीप्रतिष्ठापितोमंचेवधमः सूरिकन्ये ।

भुतमानेनयथागमंवाग्नीविश्वार्थवज्रमदग्नीदधे ॥

आणि पंचावलीची एक आहुती अधिक प्याची अशी प्रार्थना करावी आणि होतां (आहुती देणारा) याने इतर यज्ञांत (ज्ञात पंचावली यजमान नसेल त्या यज्ञांत) प्रत्येक आहुतीस दोन पिंड देऊन आहुती देणे आहे, त्याचे पंचावलीचे होमांत (यज्ञांत) तीन पिंड देऊन आहुती दिल्या पाहिजे. तसें तीन पिंड देऊन आहुती देतो की विमर्गो याकडे लक्ष देऊन तीन पिंड यत्न आहुती देवयाचा. असे न झाले तें यत्न त्याग न होतां व्यर्थ होईल; तेणे यत्नन कर्म [यज्ञ] व्यर्थ होईल. या करितां पंचावली लोकांसाठीं अग्ने आचरण अवश्य केलेच पाहिजे. तसें कर्तव्य आणि कर्तव्यीत असावे प्राकृत किया नमोवादी [मन्त्रांचे भाषण करणारे] दधि भाषण पेंकून कर्म अनंत देव नये.

पंचप्रवरी यांस तिसरी आहुती देणे प्राप्त असे होण्याचे कारण काय अशी शंका होईल त्या समाधानार्थ इतिहास माहाभाग्न आदि पुरांत आहे. अध्याय ९ आणि आणि सातवा ७ आणि रेणुका माहात्म्य अध्याय ९ हे पहा.

जे पंच प्रवरी ते मर्य भृगुवंशातील आणि पूर्णाधिकारी आहेत. भृगुक्षत्रीने जे मान्य केले ते या सर्वांस मान्य असलेच पाहिजे. भृगुक्षत्री हा ब्रह्मदेवाचा मानसून पुत्र होय. त्याची तपश्चर्या भारी झाली आहे त्याचे उदाहरण तीन गुणाने तीन मुनि ब्रम्हा, विष्णु आणि महेशा हातून सन्ध्यागुणी कोण आहे असे ब्रह्मदेवान काढण्याचे कारण कपि मंड-
ळास पडले हे काम भृगुनेच होईल असा निश्चय करून भृगुस सांगितले भृगु सन्ध्यागुणी कोण याची परिक्षा करण्यास निघाले त्याणी शिवाची भेट घेतली शिवास वि-
चारिले तुम्ही कोणता गुण ग्रहण केला आहे. त्याणी उत्तर दिले तुम्हास या गोष्टीची काय आवश्यकता आहे उगाच बसा, असे ऐकताच हे तपोगुणी. पुढे ब्रह्मदेवास तसेच विचारिता
याणी उत्तर दिले बरा वाटेल तो घेऊं, असे ऐकताच हे राजोगुणी. पुढे विष्णुस भेटावयास
गेले ते जोडे मिटून बसले होते त्यांस हाक मारिली उत्तर दिले नाही म्हणून उरावर लपत
मारिली. विष्णुने नेत्र उघडून भाषण केले हेजावी मासे हृदय काटण आहे याणे तुमचा
पाय दुखला असेल असे ऐकताच, हे सन्ध्यागुणी असा निश्चय केला. विष्णुने तो लक्षाप्रसार
सोसून ते पदविन्ह उरावर झाले ते भ्रमण म्हणून मिळविले आहे. हा भृगु क्षत्रीनी गृ-
हस्थाश्रम धारण करण्यावर अग्निरोत्र घेऊन नित्य अग्निअर्चन चालविल्यात गार्हपत्येअग्नि
सर्वकाल जागृत राहू त्यागला भृगुची पत्नी "पुलोमा" ही महा परिश्रमा अहान. असतां
बापाच्या घरी रडून रडून बापामा पोटाळविले तेव्हा तिचे रडू ग्राहण्याकरिता भय दादवि-
ण्यास बघ झालला, ये रे राक्षसा हीला घेऊन जा. हे भाषण झाल्यावेळी "पुलोम (दंष्ट्र)"
मायाचा राक्षस त्या क्षत्रीच्या आधमा जबरट होता त्याणे ते ऐकिले तेव्हा पासून तो तीजवर
लुब्ध ठेवून मोठी सान्यावर आपण नेऊं असे संकल्पून होता. पुढे देव अग्नि आणि नाक्षत्र
यांच्या साक्षाने भृगुक्षत्रीस विवाहून दिली. तेव्हा "पुलोम (दंष्ट्र)" घन करूं लागला
पण भृगु तपस्वी त्याच्या तप तेजामुळे राक्षसाचा उपाय चालेला. अने प्रकारे बहुत काळ
गेल्यावर एके दिवशी भृगु होम साहित्य आणि माध्याह्निक जमा करितां बाहेर नदी तीरी
असतां पुलोम राक्षस घरी घेऊन भृगुपत्नी "पुलोमा" हीला नेमाचा घन करूं लागला.
तो तेथे राक्षसार्थ गार्हपत्य (गृहपतेचा) अग्नि तयार होना म्हणून भय पावला आणि अग्निले
कोही तरी संमत प्याने ह्या करितां अग्नीस विचारिले तूं जेव्हा पुलोमेच्या बापाच्या घरी
होतास तेव्हा हीच्या बापाने "राक्षसा हीला घेऊन जा" असे स्पष्ट झालून दाखविले ते तूं ऐ-
किले आहेस. ह्या भाषणावरून ही खी माझी आहे. हीला मी नेणें योग्य आहे-कित्या पत्नी
अग्नीने उत्तर दिले शब्दबोद्धून तुला दिली खरी परंतु विधीने (वेदमंत्र म्हणून त्रा

विवाह तंत्रकस्त्र देव, मन्त्रि, माक्षण पांथ्या साक्षीनें) भृगुम दिल्ली आहे, आक्षीचें भाषण ऐकून त्या-राक्षसानें क्षत्रियनी पुलांमा गरोदर होती तिला उचवून नेली. तिने उदरांत-गर्भ जो होता तो आपल्या सामर्थ्याने गर्भ स्थान सोडून बाहेर आला तो ध्यवक्षणी [गर्भ स्थानापासून व्यवस्था क्षणन क्षियाविशेष नाम] झाला. भृगुक्षणी घरी येऊन पाहतात तों ही अवस्था पाहून अक्षीस झपाळे त् जाणत असतां राक्षसानें स्त्री हरिली हें कसे झाले. अक्षीने उत्तर दिले तीच्या साणाने वाचने राक्षसास दिलीहोती हें खरें असें माझ्यातोडनें भाषण घेऊन राक्षसानें हरिली घामुळें मी काढीं केले नाही. हें ऐकतां क्षणीनें झटले तुझ्या साक्षीनें मला क्षिणीनें प्राप्त झाली असतां तू-असें बोललास तुझ्या कारणाने प्रमाण नाही तर असा-न् जो तो सर्वभक्ष हो क्षणजे अमेध (यज्ञाच्या उपयोगी नाहीत अशा मन्त्रादिक वस्तु) भक्षक हो. हा क्षणानें अक्षीस रागवेकून हुत (होमद्रव्य) भक्षण ही सोडिले तेणें करून सर्व यज्ञ राहिले सूर्य इन्द्रादि देवतांचीं तोंडे बंद झाली. तेव्हा सर्वाही अक्षीस मनजाऊन तुज्या क्षणीचा शाप झाला तो त्याच्या तप सामर्थ्यामुळे मिथ्या होणार नाही. तथापि तुझ्या स्वाहा स्वधा प्राणभंजीधनी स्वाहा मुलस्थानी आहेत त्या इन्द्रिय भक्षण करतील, आणि आगान भंजीधनी गुदस्थानी त्या उवाळा मलादि भक्षण करतील. असा-न् सर्वभक्ष असून पवित्र आहेस. असें विष्णू शिवादिकांनी केल्यावर ही भृगुच्या होवांत राहण्यास अग्नि दुग्धिल झाल्यावरून यज्ञ होईना आणि भृगुक्षणी महान् त्याच्या आहूती वाचून यज्ञदेवतास तृप्ती होईना म्हणून भृगुस अक्षीचें समाधान करावयास सर्व देवाही वळविल्यावरून अक्षीच्या तृप्त्यर्थ तीसरी आहूती देऊन तृप्त झाला. हें भृगुनी मान्यकेलें भृगुवंशजानें अवश्य कर्तव्य झाले. क्षणून भृगुवंशज जे भागीय त्यांचा हा आधार झाला. भृगुवंशातील क्षत्रियेष्ट. भागीय १ औष २ जमदग्नि ३ व्यवन ४ आम्रवान् ५ गर्ग ६ अंगिरस् ७ मेन्य ८ वाहस्पत्य ९ मन्त्राज १० अग्निषेण ११ निग १२ कपिल १३ ओदन १४ चषदा क्षणी विवृत पांच गोत्रीचें लोक पंचप्रवरी होत. ते पंचावती.

भी चंद्रमेन कुलतां वेद हिमासा हि सत्र गोत्र तमे ।

प्रवर हि संस्कृत्यधिकाराणिक उपनाम विषय हे हिममे. ६८

• श्री चंद्रमेन गजपिकुलाच्या लोकांम वेद, शाखा, सत्र, गोत्र, प्रवर, मंत्रकार आणि कर्माधर्माचा अधिकार आणि उपनाम हे विषय चांगले लक्षा घेतोच. (यांसा) ६८

पुष्पाख्य पत्तनाख्या निकट असे नाम मावळा नाणे ।

त्या देशाचा लेखक बळवंतानुन झणूनि जन जाणे. १९

पुणे शहराच्या जवळ [दाहा कोशावर पोश्तावाच्या बडगावाच्या शिबेस वान्हें गांव कागले आहे तेथून] नाणे मावळ जो देश आहे त्या देशाचा लेखक [देशपांड्या] बळवं-
तरावाचा धाकटा भाऊ मते लोक जाणतात. १९

पंचप्रवरी भार्गवगोत्री भावाभुतामूर्ते रचित ।

आहे ग्रंथमणी हा क्षत्रिय हात्पुणिर्बीच हो स्वचित. ७०

पंचप्रवरी भार्गवगोत्री भावाजीचा पुत्र अमृत याणे रचिलेला हा ग्रंथ मणी आहे (अमोल रत्न आहे) हा क्षत्रिय जातीच्या पागाऱ्या [मुकुटांत] स्वचित (अंगठ्यावर हीरा कोरणांने स्वचितान तसा झळलेला) होवो. ७०

इति चांद्रसेनीय कायस्थ प्रभु धर्माधिकार संग्रहे वेद, शास्त्रा, सूत्र, मंत्र, गोत्र, उपनाम, अपभ्रंशोक्त नाम प्रकार. कथननाम द्वितीयोऽध्यायः २

असा चांद्रसेनी राजाचा वंश कायस्थ प्रभु यांच्या धर्म आणि अधिकारांचा संग्रह ना-
वाच्या ग्रंथांत वेद, शास्त्रा, सूत्र, प्रवर, गोत्र, उपनाम, अपभ्रंशित उपनाम, प्रकार. संग्रहित
आहे हा दुसरा अध्याय. २

अध्याय तिसरा प्रारंभ.

ब्राह्मण बह्विंशति गुणयुक्त असति तेनैव देवि संपत्ती ।

नवमे त्याग्याठासीं पर पशुन्यादि ते अ संपत्ती. १

ब्राह्मण मन्वीस गुणाने युक्त अ असतात तेव, आणि त्यानांच देवी संपत्ती म्हणतात त्यांच्या ठासीं दुसऱ्याचे पैश्या [उणे दिलेले ते समजून वाढविणे] आदिकरून अे गुण ते भिक्षा री लक्षण वसत नाही. १

श्री० प्र० गी० अ० ११

अथयं सत्त्वसंभ्रादि ज्ञान योग व्यवस्थितिः ।

दानं दमय यज्ञश्च स्वाध्यायस्तप आर्जवं १

अभयं (निर्भय) सत्त्वशादि [विलशादि] ज्ञानयोगात विल ठेवणे दान [सत्याक पाहून देणे] दम (बाह्येद्रियांस आपल्या आधीन ठेवणे) यज्ञ [संध्या होमादि कर्म] सुभाष्याय [वेदशास्त्राभ्यास करून लोकांस सन्मार्ग दाखविणे] तप [व्रत नियम उपोषणादि तापे करून शरीर तापविणे, कृष्ण करणे] आर्जय (पाकडे न राहता सर्वापाशी सरत अवाने मिळून वागणे)

अहिंसा मत्स्यमक्रोधस्व्यागः शान्तिरपशुनं ।

दयाभूतेष्वन्तानुत्तमार्दवं चरित्रापलं २

अहिंसा [जीवहत्या न करणे] सत्य [खरे बोलणे आणि तसे वागणे] अक्रोध [कोणी दुःख दिले तरी राग न येणे] त्याग वाईट (म्हणजे परधनाभिलाष आणि कृतकर्म फल पांघी इच्छा न ठेवणे) शान्ति [कांहीही अर्थ हाण्याकरिता पाल करून निर्फल सात्त्व असता संताप येऊ न देणे] अपशुनं (जनांच्या क्षुद्र बुद्धि आचाराकडे लक्ष देऊन तोच विषय अधिक वाढविणे हे " पैश्या पिशुनाचे " कर्म सोडून राहणे) दयाभूतेषु [सर्वभूता विषयी दया ठेविणे] अलोत्तम [निर्लोभाव, निःस्पृहत्व] मार्दवं (मृदुस्वभावाने असणे) विद्यागुण गर्वाचा ताठा न ठेवणे) न्हीः [निर्लज्जपणाने न राहता बऱ्यावाईटाचा विचार करून समर्पाद राहणे] अ चापलं [आचार विचार हे स्थिर ठेवणे] २

तेजः सप्ता धृतिः शौचमष्टोद्यो नानिमानता ।

भवंति संपदं देवीमभिजातस्य भारत ३

लोकः (विद्या, तप, आचारादि धर्मेण कर्मसु मलिनता न येऊंदेता असणे) क्षमा
[जनांग्या हातून अपराध क्षमि तरी ते अपराध न केल्याप्रमाणे जनांस बर्तविणे] धृतिः
[धैर्य धारणा] शौचे [आचार मन आणि शरीर शुद्ध ठेवणे] भद्रोहो (कोणाचाही
दोष न करणे) नातिमानता (मानापमान सम होऊन राहणे) ही देवीसंपत्तीत सात्वत्या
पुरुषाची लक्षणे होतात. २

श्री० भ० गी० अ० १८ तौ च महाभारत श्रीमत्सर्व अध्याय ४२ श्लोक

ब्राम्हण सखिय विद्यां शूद्राणां च पथं न प ।

कर्माणि च विभक्तानि स्वभावा प्रभवं गुणैः ४०

अर्थ हे शत्रुस ताप देण्या (अर्जुना) ब्राम्हण, क्षत्रिय, वैश्य, शूद्र यांची स्वभावा पा-
सून झालेल्या गुणानी कसे वेगळ्याली (आहेत) यावर

चतुर्थे गोविंद पुरि सुतु नीलकंठ कृत महा भारतापरि टीका " भारत मावदी-
यिका " नांमि तस्या " स्वभाव प्रभवं गुणैः स्वभाव ईश्वरस्य प्रकृति क्षिगुणात्मिका
सैव प्रमायेहेतुर्वैषां गुणानां ते स्वभाव प्रभवस्तैः यद्वा ब्राम्हण स्वभावस्य सत्वगुणैव प्रभवः
सौतत्वात् । क्षत्रिय स्वभावस्य सत्वोपसर्जनं रजः ईश्वर स्वभावत्वात् । वैश्य स्वभावस्य तम
उपसर्जनं रजः कृष्यादि स्वभावत्वात् । शूद्र स्वभावस्य रज उपसर्जनं तमः सुक्ष्मा स्वभाव-
त्वात् अथवा स्वभावः प्राग्भवीयः संस्कारस्तत्प्रभवे ननुजातिमात्रप्रभवेः पक्षिणामाकाश गम-
नवत् । अतएव जात्यंतरं न्याहृतानां धर्माणां शमादियु पादो न दृश्यते । नहि शूद्राद्व्याहृतं
श्रीपार्श्वकानामप्ययनादिकं वा इतर द्रव्याद्व्याहृतं ब्राम्हणानामप्यापनादिकं वेह पठ्यते किं-
सर्वे सर्वजातीयानां साधारणा धर्माः शमादयो दृश्यते । यथा हि श्रेण्यादिषु ब्राम्हणेभ्यपि
शीपादिकं, भरतादिषु क्षत्रियेभ्यपि शमादिकं दृष्टं. एवमितरत्र तस्माद्यस्मिन्कास्मिन्भिर्गुणैः शमादयो
दृश्यते स शूद्रोऽप्येतत्प्रभवेऽब्राम्हणस्य ज्ञातव्यः । यत्रच ब्राम्हणेऽपि शूद्रधर्मा दृश्यते स शूद्रएव ।
सत्पाचारव्यपेके सर्वभूतं ननुय प्रांत युधिष्ठिर वाक्यं

सत्य दान समा शीलमानुषस्य तपो घृणा ।

दृश्यते यम नागैश्च स ब्राम्हण इति स्मृतः ।

तथा. यश्चैतच्छ्रूयते सर्वं वृत्तं स ब्राम्हण स्मृतः

यश्चैतच्च भवेत्सर्वं न शूद्रमिति निर्दिशेत् ।

जातिधर्मास्तु धनुनादर्शिताः

अध्यापनेचाध्ययने यजने याजने तथा ।

दानं प्रतिग्रहं चैव ब्राम्हणानामकन्यस्यत

मजानां रक्षणं दानमिज्याध्ययनमेव च ।

विषयेष्वमसाक्तश्च क्षत्रियस्य समादिशत

पशूनां रक्षणं दानमिज्याध्ययनमेव च ।

वणिकस्य कुशीर्दं च वैश्यस्य कृषिमेव च

एकमेव नृपस्य मधुःकर्म समादिशत

एतेषामेववर्णानां शुश्रूषामनुसूयया ।

तस्मात् शमादयो यत्राब्राह्मणे ब्राम्हणे वा दृश्येते स एव ब्राम्हणः ”

अर्थ चौधरी गोविंद देवाचा पुत्र नीलकण्ठ याणी महाभारतावर केलेली टीका भारत-
भाषे दीपीका नावाची तीन “ स्वभावापासून उत्पन्न झालेल्या गुणांनी स्वभाव म्हणजे
ईश्वराची प्रकृति शिगूषा (सत्य १ रज २ तम ३) एक तोच प्रभाव तो त्या गुणांचा
उत्पन्न करतो, गुण जे उत्पन्न होवत त्याणीच स्वभाव वाळत येतो, जसा ब्राम्हणस्वभावाचा
सत्यगुणच शक्तिपासून मिळतो, क्षत्रियस्वभावाचा राजगुणमिश्रजोगुण ईश्वरस्वभावानिमित्त
ईश्वरस्वभावाचे लक्षण “ उन्मार्गशक्तिना नियमनशक्तिः ” [याईटमार्गाने वाळणाऱ्याचे
मार्गवेद करण्याची शक्ती]

वैश्यस्वभावाचा तममिश्रजोगुण कृषि आदिकरून व्यापारनिमित्त वृत्ती.

शूद्रस्वभावाचा रजमिश्रतम सेवा (माण) करण्यानिमित्त. अथवा पूर्वां झालेले सं-
स्कार जे त्यापासून उत्पन्न झालेल्यांनी, जन्मजात येणेकरूनच प्रभव, जाती (वर्ण) नसते
पक्षी आकाशात उडतात तसे (एकपक्षाने आकाशात जाणार नाही दोनपक्षे असली
पाहिजेत. ती जन्मतः स्वभाव १ आणि संस्कार कर्माचा अभ्यास २ असे दोन पक्ष होतील
तेव्हा संस्कार करील)

यावरूनच जातोभेद (ब्राम्हण - क्षत्रिय वैश्य) यांचा विचार करून पाहतां धर्माचा
शमादिगुण वर्णनाच्या ठायी वाट दिभत नाही. तसाच शूद्रादिक जातीचा अमुकच गुण
असेही विचाराने घेतां येत नाही. तीन वर्णांचीं अध्ययनादिक, अधवा क्षत्रिय वैश्य यांना

वैराग्यून ब्राह्मणांची अल्पतादिक, अर्धेयदे म्हणता येतनाही का की सर्वजातीयांचे साधारण सर्व-
धर्म समादिकरून स्पष्ट दिवनात, जसे द्रोणादिक ब्राह्मणांच्यासाठी इत्यादिकरून, आणि भरत
आदिकरून क्षत्रियांच्यासाठी समादिक, अनेक इतर वर्णांत, यामुळे ज्या कोणत्या वर्णांत
(वर्णांत) समादिकरून गुणकर्म दिवनात तो शुद्ध तरी आहे तरीही या लक्षणांनी युक्त आहे
तर तो ब्राह्मणच समजावा, जरी ब्राह्मणआहे तरीही त्यांत शुद्धाचे धर्म (काम कंथादि-
करून) दिवनात तर तो शुद्धच समजावा. जमा वनपर्वीत महुराजा सर्व क्षत्रिय त्यास
धर्मराजाची उतर दिली त्यातील शोक मत्स्य दान आदिकरून दोन शोक अर्थासहीत पुढे
दुसरे आर्वेवरील उपपत्तीत पहा.

जातीधर्म मनुने दाखविले. आच्ययन, आच्ययन, यजन, याजन, दान, प्रमिषह,
[यांचा विस्तार या मंत्रांत ६४ पेज पहा] ब्राह्मण वर्णाचे असा कल्पना करावी.

प्रजांचे रक्षण, दान, यजन, आच्ययन, विद्यानुरक्ती. [विस्तार या मंत्रांत पेज ८९ पहा]
हे क्षत्रियाचे. पशूंचे रक्षण, दान, यजन आणि आच्ययन, तसेच व्यापार आणि सेतीकरणे.
वैश्यास. शूद्रास एकच काम मुख्य इत्यादी लोकांकडे ते तीनही वर्णास त्यांचे व्यंग न पाहता
साध्य करावे.

यावरून शम आदिकरून अर्धे अन्नभूण म्हणजे इतर सर्ववर्णांत किंवा ब्राह्मणांत
दिसतील तोच ब्राह्मण. "

क्षत्रियांत ब्रह्मण्यात ब्रह्मजे (ब्राह्मण्य) शम, दान, तप, असे सर्वत्र आढळतच
आहे. उदाहरणार्थ महाभारत भीष्मपर्व अध्याय ११२ श्लोक २० पहा.

शूद्रधर्मा सून आचिरथ याच्याचरी कर्ण बावला तो संस्कार रहीत राहिल्य क्षत्रिय
त्यास सून म्हणू लागले तो शुद्धच होता तथापि त्याच्यासाठी ब्रह्मण्यात असून क्षत्रधर्म
थालवीत होता. हा गुण आणि कर्म याही युक्त असल्यामुळे क्षत्रधर्माचेच सामुख्य मुक्तीस
पावला, पहा महाभारत भीष्मपर्व अध्याय १२२ श्लोक १३ १४ १५ १६ १७

नव करोंवे स्वभावाच शम दान तप आदिकरून जी होती ।

तीं वसति ब्राह्मणांच्या ठायीं न मृषा प्रभुक्ति जी होती २

शम दमादि नवकर्म जी आहेत ती ब्राह्मणांच्यासाठी स्वभावाकरून राहतात असे
इशाराचे सांगणे जे आहे ते मंत्रे नव्हे हो २

गी० भ० गी० अ० १८

शमो दमस्तपः शौचं सान्निगर्जं मेवच

ज्ञानं विज्ञानभास्तिक्यं ब्रह्मकर्म स्वभावजे ४२

शमः (अंतरीक्षिये मन बुद्धि आदिकरून ही आपले आधीन ठेवणे) १ दमः (वा-
योक्षिये श्रोत्रादिकरून ही आपले वशांत ठेवणे) २ तपः (वरते अर्थ लिहिला आहे तो
पहा) ३ शौचं [वरते पहा] ४ शान्तिः [वरते शान्ति आणि क्षमा यांचे अर्थ पहा] ५
आर्जवं (वरते पहा) ६ ज्ञानं (व्यवहार आचारादिक विषय मनु याज्ञवल्क्य पाराशर
स्मृतींत सांगितलेले जाणण्या करिता बुद्धि समर्थ) ७ विज्ञानं (पृथ्वी आप तेज वायु
यकारा मन बुद्धि महंकारादि स्वात्मा परात्मा सर्वांमा अभेद रूपे जाणण्यास बुद्धि समर्थ)
८ भास्तिक्यं (अरूप अनाम अलक्ष्य तेंच ब्रह्म मनांत पाहून व्यक्ति माघांत तेंच आहे असें
जाणून स्थितिराचक तुझे कल्याण असो आदिकरून भाषाण कर्प्यास जाणून तसें वर्तणे)
९ हे ब्राह्मणांचे कर्म स्वमाया पासून झालेलें आहे. ४२

श्रीमहाभारत वनपर्व अध्याय १८० सोमवंशी राजा नहुष सर्वशालेला धर्मराज्यास प्रश-
वकरून धर्म उत्तरे देतो. त्यावर चतुर्वर्गमोविंदगुरिसुमनलीकंड (चौधरी विद्वानीत देव
मानण्या जोगा गोविंद याचा पुत्र नीलकण्ठ) पंडित पाणे केलेली टीका “ भारतभाष
टीपिका ” म्हणजे माघेन भारतवर्षा सुगोविंदनी केलेली पहा. ती संस्कृत आहे. मी प्रकृत
लिहितो.

सर्वउवाच. ब्राह्मणः कां भवेद्राजन्वेयं तर्हि च गृधिष्ठिर ।

अनी वतिमनि त्वां हि वार्ष्णेगनुमयीमहं २०

अर्थ हे राजा तूझ्या बोलण्यावरून तूझा बहिषात असें मानून मी प्रश्न करितो
आनी उत्तरे दे. ब्राह्मण कोणहोईल. आणि समजले पाहिजे ते ब्रह्म. २०

गृधिष्ठिर उवाच. मन्य दान क्षया नीलमातृगर्भं ततो वृणा ।

दृश्यते यत्र नाभेद्र स ब्राह्मण इतिस्मृतः २१

अर्थ हे नागमाया मन्य, दान, क्षया, अनियमाचरण, तप आणि दया. ही जेथे
दिशनात त्याचा ब्राह्मण म्हणजे आहे. २१

वेद्यं सपं परं ब्रम्ह निर्दुःखममृतं च यत् ।

तत्र गत्वा न शोचन्ति भवतः किं विचक्षितं २०

अर्थ हे मर्मा समजले पाहिजे ते परब्रह्म [ईश्वर आणि जगत् यांची रूपां] जेथे ते-
स्माने शोक करीत नाहीत अमुक कारणे दुःख ते निर्दुःख कारणे सुख मानतात ते म्हणजे
सुखदुःख सम होते ते २०

सर्प उवाच. चतुर्वर्ण्यं प्रमाणं सत्यं ब्रम्ह वै न हि ।

दुष्टं ध्वपि च मत्पंच दानमक्रोध पञ्च ॥

अनृषंस्यमहिमाश्च घृणा चैव युधिष्ठिर २१

अर्थ हे धर्मा पारही वर्णास प्रमाण सत्य आणि ब्रह्म हेच ते सत्य, ज्ञान, अक्रोध,
अनिष्टाचरण, अहिंसा, दया. २१

वेद्यं यथाप्र निर्दुःखममृतं च नराधिप ।

ताभ्यां हीन पदं चान्यन्नतदस्तीति लक्ष्यते २४

आणि जे जाणवयाचे ते [ब्रह्म] दुःख जे ते सुखा समान ही लक्षणे शुद्धात वस-
तात आणि त्याहून वेगळे कारणे बाधणादिकांत ती लक्षणे वसत नाहीत तर ते कुसे २४

युधिष्ठिर उवाच. शूद्रेण यज्ञवेत्तस्य द्विजे तत्र न विद्यते ।

न वै शूद्रो भवेच्छूद्रो ब्राह्मणो न च ब्राह्मणः २५

अर्थ शूद्रात लक्षणे असतील आणि ब्राह्मणांत नसतील असा शूद्र तो शूद्र आणि
ब्राह्मण तो ब्राह्मण नव्हे म्हणजे तो शूद्र ब्राह्मण आणि तो ब्राह्मण शूद्र असे समजावे २५

ह्या श्लोकावर नीलकण्ठ पंडित कृत अर्थ

“ शूद्रोऽपि दक्षामादयुपेतो ब्राह्मणश्च. ब्राह्मणोऽपि कामादयुपेतो शूद्रश्च इ-
त्यर्थः ” याचे प्राकृत शूद्र आहे त्यांत शम, दम, तप शौचादिक गुण वसतात तर तो
ब्राह्मणच. ब्राह्मणांत काम, क्रोध, लोभ मोहादिक गुण वसतात तर तो शूद्रच. २५

यज्ञवेत्तस्य ते सर्प वृषं स ब्राह्मणः स्मृत ।

यज्ञवेत्तमथ वेत्सर्पं तं शूद्रमिति निर्दिशेत् २६

अर्थ वरती स्पष्ट साख्य आहे. २० २८ २९ ३० मोर्दिने. युधिष्ठिर उवाच

चातिरत्र महासर्पं मनुष्यत्वे महाभवे ।

मेकरात्मर्षं वर्णानां दुष्परीक्ष्येति मे मतिः ११

हे सर्प! जाती हैं मनुष्यमात्रा सर्वों में एक आहे क्षत्रसेवारीत [सर्व एक जाती
वर्णोंचा परीक्षा करीत आहे अमी माझी बुद्धि आहे ११ १२ १३ १४

तावच्छूद्र समोद्येष यावद्देहे न जायते । १४॥

अर्थ. जो पयस संस्कार होऊन वेश्याधिकारी झाले नाहीत तो पावेतो सर्व शूद्र आहेत.

सौमहाभारत वनपर्व अध्याय २१२ कौशिक ब्राह्मणास व्यास मोक्षधर्म सांगत
असतो व्यास उवाच. ३ पासून १० पांवणी मोडिले.

शूद्र योनीरि जातस्य सद्रूपानुपनिष्ठतः ।

वैश्यस्य सभवे ब्रम्हन्मयित्वं तथैव च ११

टीकाकार नीलकण्ठ कुल अर्थ जातस्य कर्मणि पात्रि वैश्यस्य कर्तृ सद्गुणवत वैश्य
इयः स्वपमायानां गुणीकृत एव कर्म विभागो न जातिकृत इतिभावः

• प्राहृतार्थ. शूद्र योनीच्या ठाई उत्पन्न झालेल्यास सद्गुण असले तर वैश्यास क्षत्रिय
ब्राह्मणस पावेत. कर्म अमुक असा विभाग गुणाने पडतो. जाती म्हणजे उत्पन्न झाले
स्थाने पडत नाही. ११.

आग्नेने वर्तमानस्य ब्राह्मण्यं यथिजायते ।

गुणास्मेकांतिताः सर्वे किं भूयः श्रोतुं मिच्छन्ति १२

अर्थ. सरळ स्वभावाने वर्तणारास ब्राह्मण पणाही प्राप्त होईल. सर्व गुण तुला सांगित
तले आगळी काय विचारक होईलतोस. १२

वनपर्व अध्याय २१६ व्याखाने धर्म सांगून समस्तव्यापार कौशिक ब्राह्मण बोलतो.

साधनं च यतो मेऽभि ब्राह्मणो नात्र संशयः ।

ब्राह्मणः पतनीयेषु वर्तमानां विकर्षेभु १३

• अर्थ. साधन तु मध्य मान्य मांश्रिण आहेस यांत संशय नाही. ब्राह्मण विकर्ष
वर्तन आहे तर पतना विपर्याय (असे समजले पाहिजे.)

दायिको दुष्कृतः प्राज्ञः शूद्रेण मद्रूपो भवेत् ।

यस्तु शूद्रो दमे मत्स्ये धर्मैव मन्तव्यतः १४

। दायिक [हा सत्कर्मी आहे असे लोकांनी म्हणजे मसी इत्यादि घटक] कर्म करिता, हाहाणा असून ही दुष्कृती जो तो शूद्रा सारखाच. आणि जो शूद्र दम सत्य धर्म यासाठी सतत हस्यास ठेवितो. १४

सौ ब्राह्मणमईमन्ये वृत्तेन हि धर्मे द्विजः

स्यान्न मी ब्राह्मण मानितो वर्तेन (वृत्त) धर्मेण द्विज होईल.

असे गुण कर्म विभागाचे वर्ण जे निश्चित होतील आणि कर्म कधी भावराती पा-
हिलेस या निदर्शनार्थ

उद्योग पूर्व. अध्याय ४० प्रत्यक्षप्राप्त विदुषां नीति सांगितली तीत.

नित्योदकी नित्य यज्ञोपवीती नित्य स्वाध्यायी पतिताश्च वृजो ।

सत्यं धुवन् गुरवे कर्मकुर्वन्ब्राह्मणश्च्यवते ब्रम्ह लोकात् २५

अर्थ. यथा कर्मी (स्नान संश्लेषे काल जे सांगितले आहेत ते काल न चुकूंदतां तें त्याच्या वेळस) कर्म करणारा तो नित्योदकी. सूत्र, वस्त्र, अजिन, बसंडल आसनादि धारणकर्ता यज्ञोपवीती. यथाकर्मी वेदादिकांचे अध्ययन कर्ता स्वाध्यायी. पतिता [वर्णाश्रम कर्म न करून रसादि विकल्प कर्ते] जनांचे भक्ष कर्म केलेला. सत्यं बोलणारा. गुरुकरितां कर्म (मित्रादिक) करिता. तो ब्राह्मण ब्रम्हलोकास जाऊन सतत राहील पतन पावणारा नाही. २५

आधीत्य वेदान्परिसंस्तीर्यवाग्नीनिष्ठ यज्ञैः पात्ययित्वा प्रजा श्च ।

गो ब्राह्मणार्थं शास्त्रपूनांतरात्वा हतः संप्रोये क्षत्रियः स्वर्गयेति २६

वेदांचे आध्ययन करून, अग्नी कर्मे होम, याग, हेंग्वा कर्मांचा जो अग्नी त्या कर्मांस त्याचें आवाहन परित्तरणादिक आर्चन म्हण ही कर्मे करून सोमयाग, अथर्वेध, आदिक यज्ञ यांच्या इष्टी करून, प्रजाजनांचे पालन करून, गाई ब्राह्मण यांच्या अर्चा करितां या-
च्यांनी शूद्र सांलेला भगा, आणि रणान सारका गेल. असा क्षत्रिय स्वर्गाच्या सतत राहतो. २६

वेद्याऽधीत्य ब्राह्मणान्नभिर्याच धनैः काले ते विभज्याभितांश्च

वेदा पूतं पूषमाप्ताय पुण्यं मेन्य स्वर्गे दिव्य सुखानि भुंक्ते २७

वेदाचे आभ्ययन करून ब्राह्मणांस (त्यांच्या योग क्षेमार्थ) क्षत्रियांस (एक पाप जमावें ग्राहण करण्यास सैन्य ठेवणे वा करिता) जेन्ना जसे लागेल तसे धन देऊन आणि जास्त लोकांस धने वाटून वेदाभिचा शुद्धपूर पापे चांगले आश्रयण [यज्ञ करून त्यांचे पुर नाकात गेलेले सोसून] करून नंतर मेरेल तो वेद्य देव लोकांची सुखें भोगितो. २७

ब्रह्म तर्षं वैश्य वर्णं च शुद्रः क्रमेणैताव्यायतः पूजयानः ।

तुष्टेर्ध्वतेजस्ययो दग्धपापस्ययत्का देहं स्वर्गं भुत्तानि भुंक्ते २८

ब्राह्मण, क्षत्रिय, वैश्य या वर्णांस अनुक्रमानें [एका नंतर एकास] बळत्वाय [प्रथम वर्णाचा समुप्य आपला वर्ण धर्म चालवीत असेल अशाची (पूजा) सेवा करून त्यास वर्ण धर्मात्म साध] करून ते तुष्ट केले असतील [सति ससमि] तो शुद्र पातळे जाऊन शुद्र झालेला बरोबर राहून सकन स्वर्गाची सुखें भोगील. २८

असे गुण आणि कर्मे यांनी जो व्याचा वर्ण ठरला त्याची त्या वर्णाचे धर्म. [१- व्यावर्णात उत्पन्न झाला तो गुण कर्मांनी दुसरे वर्णात गेला तर त्या वर्णात गेला त्या वर्णाचा] चालऊन राहिल तर त्यास मुक्ती [स्वर्गवासादिक भोग] होईल. आणि दुसरे वर्णाचा धर्म चालवील तर पतन तरेलक. प्रमाण महाभारत भीष्मपर्व अध्यायीत अध्याय १८ श्लोक .

सहजं कर्म कौतव्यं मर्दाचमपि न त्यजेत् ।

सर्वारंभादि दोषेण धूमेनाग्निरिवावृताः ४८

अर्थ आपल्या देहा बरोबर [कर्मरेवेंत] जें कर्म उत्पन्न झाले तें अशी दोषयुक्त अ- सुखें, तरीही टाकू नये. कारण कर्माचे आरंभ असा धूमानें अशी वेष्टित केला आहे तसे दिवानें वेष्टित केलेले जातेत ४८ श्रुता म० १ श्लोक १५

स्वर्गमे निचरं वेदः परधर्मो भवावहः अर्थ पहिले भग्यावांत पृष्ठ ७२ यावक वहा

परधर्म भवावह हें वाक्य दिसे परशुराम कृतिस कृता ।

परि नच तें सार्थक हो दुष्ट विनाशी मज्ज बरीत कथा. १

पराचा धर्म भवावह आहे हें समजवाक्य [श्रीमद्भगवद्गीता अध्याय. १ श्लोक १५

शेषान्मय पर्णो दिगुणः पर धर्मान्मनुष्ठितान् ।

स्वधर्मे निधनं श्रेयः परधर्मो भयावहः

अर्थ. दुसऱ्याच्या खांगल्या धर्माहून आपला धर्म [वेद प्राक्लोक] जो आहे तो बाईट बरी आहे तरी तो खांगला कारण तो दुष्य देतो. आपल्या धर्मात मरण होईल तरी ते सुखावह होते. पराच्या धर्माने सुख शालं तरी तो मय देणारा आहे.] आहे ते परशुरामाच्या कुतीला व्रणजेधनुर्धारणकरून क्षत्रियांचा नाश केल्या कर्माळा. शेटे आहे असे वाटते. परंतु ते खाटे नवे [भगवद्वाक्य आणि भार्गव कुती] सार्थक होय कारण दुष्टांचा नाश करण्या करिता ईश्वर राग धारण करील असतो. परशुराम विष्णु अवतार आहे. ३ वरते पहिले अध्यायात एकोन पंजासावे आर्वेच्या खात्री दोन श्लोकांचा अर्थ पहा.

प्राचीन ज्ञान ब्राम्हण द्रोहाला न करितीच धर्माच्या ।

अर्वाचिन विस्वावन धार्मी अनुसरति ते अधर्माच्या. ४

प्राचीनज्ञान व्रणजे कश्यपादि ज्ञात्री पासून शालेले ब्राम्हण धर्माचा वेष करील नाहीत. कारण खास वेद छाखास मिथ्या म्हणून नाही मनुस्मृती अध्याय २ श्लोक.

स्मृतिस्मृतेषु विज्ञेयो धर्मशास्त्रेषु वै स्मृतिः ।

ते सर्वार्थेधर्मीणाम्ये ताभ्यां धर्मो हि निर्विधी. १०

अर्थ. स्मृतिः व्रणजे वेद समजाचा आणि मन्त्रदिक्रोचे जे शास्त्र त्याला स्मृतिः असे समजावे ती दोन्ही त्या विरुद्ध तर्कांनी विचार करण्यास योग्य नाहीत. त्यांचा विचार कर्ते यांनी त्याविरुद्ध जाऊनये कारण त्यादोहो पासूनच सर्व धर्म प्रकट झाल्य आहे. श्लोक.

योऽमन्वेत ते मूलं हेतुशास्त्राध्याह्निकः ।

स साधुभिर्बहिष्कार्यो नास्तिको वेद निन्दकः ११

अर्थ. जोहिन [ब्राम्हण, क्षत्रिय आणि वैश्य] ती दोन्ही [वेद आणि शास्त्र] धर्माची मुख्यमूळे त्यास मनाच्या तर्कांनी विपरित मनीने मानणार नाही, तो नास्तिक वेद निन्दक होय. त्याला साधुजनानी आपल्या वेदाध्यात्मिक कर्मापासून बाहेर घालवावा. त्यास निऊन घालतात. अर्वाचीन व्रणजे परशुरामकृत (परशुरामावतारात मनुस्मृतीस सन्मान भूषित परशुरामाने कवर्तकांचे ब्राह्मण केले) ते ' विस्वावन ' हे वाच अधर्माच्या धार्मास धरून घालतात. ४

तो त्यांचा दोष नये विवरकृष्ण परशुराम शुद्ध करी ।

उपदेश मुकुतिचा जरि तरि त्या दुःखनाश धर्म रुद्ध करी ९

तो त्यांचा दोष नये कारण धिक्क कुलाळा पराग्रामाने शब्दकोले आणि उपदेश केला तो मुकुति परशुरामाचा उपदेश जरि आहे तरी त्या विप्राबन्धन सुखदि होत नाही त्याचे कारण त्यांच्या कुलाळा (कैरनकाचा) धर्म वनजंतु, जलजंतु पाशांत धरमनांत गुंतवून मा हावे हा असलेला तो त्यांचा मुक्त परशुराम पाण्या मंत्राने किंवा त्याणी सदाशरण धरिले तर त्या मार्गास आडवा येतो. ९

गुरु कथिता इतिहासा पाहा स्कंदी च सखनग नार्मी ।

संहारत उत्तराधी प्रथमाध्यायी करी न आगा मी १

याविषयी कानौक स्वामींनी सांगितलेला इतिहास स्कंद पुराणांत महादि संहारत उत्तराधीत प्रथम अध्यायांत आहे तो पहा. मी प्रथमकर्ता जयराज (मनाच्या अपकाशने कोनाक्षर खोटा आरोप) करित नाही. १

*स्कंदपु० सभा० उक्त० प्रथमाध्यायः

महादेव उवाच. पुरुरवादिहस्तरतो सौमर्षेण महाभुतः ।

धर्मस्य रक्षणार्थीय क्षेत्र कर्मण्यते मही २१

महादेव क्षणनात. पुरुरवा पासून सौमर्षाचा विस्तार धर्माचे संरक्षण करण्याकरिता क्षेत्र कर्मत महाभुत (पूर्वोक्तांनी झाला नाही असा क्षत्रियांचा समूह मोठा झाला. २१

एवं क्षेत्रं महाराज कृताधिकारक्षेपतः ।

रात्रेण निहतान्क्षेत्रानेकविज्ञानि वारतः २२

असे महान राजांचे समूह क्षत्रभाहून अधिक क्षेत्ररहीन रामाने एकवीस वेळ कळविले. २२

ब्राह्मणानां ततो पृथ्वी दानंयन्वा यथा विधिः ।

नवीनं निमित्तं क्षेत्रं शुचीकारमनुत्तमम् २३

नंतर पृथ्वी ब्राह्मणांस यथाविधि (विधि करणे तो कळत) दान देउन नवे क्षेत्र [पृथ्वीचा भाग] सुपाऱ्या आकृतीचे अतिउत्तम उत्पन्न केले. २३

पैतृगिण्यां दक्षिणे तु मुद्रागण्यांस्तथोचरे ।

सखात्मागर पर्यन्तं पूर्वाकारं व्यवस्थितम् २४

वैतरणी नदीच्या दक्षिणेच तसेच मुद्रागण्याचे [इतिह देशाची पश्चिमेची सीमा अगळीच गावाचे गांव] उत्तरेस सखादि पासून समुद्रा गावेतों सुवाण्या जमिनीचे झाले आहे. २४

क्षत्र योजनं दीर्घं च विस्तरां ग्रीणि योजनं ।

भार्गवी वीमिता पृथ्वी समुद्रास्तुल्य हेतुना २५

क्षत्र योजने [४०० कोस] लांब तीन योजने [१२ कोस] रुंद सुवाण्याहेतुने समुद्रापासून भार्गवाने मिळविलेली पृथ्वी.

क्षेत्रं अवाधिकं काशी तस्यातीर्थोत्थानं सदा ।

विमलं निर्मलं चैव सादिरं तीर्थमुत्तमं २६

हे क्षेत्र तीर्थोत्थान असण्यामुळे त्याहून बर (काही प्रमाण) भर काशी जमीन आहे जसें विमल, निर्मल, सादिर उत्तम तीर्थ. २६

हरिहरेश्वरं तीर्थं मुक्तेश्वर तथैव च ।

बाळुकेशो महाभद्रो बाणगंगा सरस्वती २७

हरिहरेश्वर तसेंच मुक्तेश्वर तीर्थ बाळुकेस (बाळुकेश्वर) बाणगंगा सरस्वती. २७

तस्यास्तु दक्षिणे भागे कुसुमविक्रदास्तृता ।

मठद्वयं तथाचाम्ये गोर्वावत तथैव च २८

तीच्या दक्षिण भागी कुसुमविक्री अणतान तसेंच दुसरे ठिकाणी मठद्वय तसोच गोर्वावत (गोर्वावत देशाजवळ होम.) २८

तथैव स्थापितं तीर्थं गोरक्षं च कुमारिके ।

रावकुंडं कुदवर्त्मच माचीसिद्धं मुजोपथं २९

तथैव स्थापितेने तीर्थ गोरक्ष आणि कुमारिके रावकुंड कुदवर्त्म माचीसिद्ध मुजोपथ [जस उपमा चांगली आहे.] २९

एवं क्षेत्रं महादेवी भार्गवेण विनिर्मितं ।

तन्मन्त्रे तु कृतो नामः पूर्वते चामुण्डके १०

हे महादेवी (गौरी) भार्गवाने निर्माण केलेले असे क्षेत्र चार पर्वतात भार्गव
काय केले. [साहित्य] स्थान १०

आचार्यै चैव वज्ञार्यै पञ्चिताः सर्वे ब्राह्मणाः ।

वागता ज्ञापयः सर्वे कुटोन्नार्क्यो मुनिः ११

आद्या करिता वज्ञा करिता सर्व ब्राह्मण ब्राह्मणिके ते सर्व ज्ञानी आले नाहीत ज्ञान
परशुराम रागावला. ११

यथा नूतन कर्मा वै क्षेत्रं नूतन निर्मितं ।

नागता ब्राह्मणाः सर्वे कारणं किं प्रयोजनं १२

मी नवे करणारा क्षेत्र नवे निर्माण केले, सारेच ब्राह्मण आले नाहीत ह्या प्रश्न
जनाचे कारण काय. १२

हे न येणारे ब्राह्मण कोजने जसा मंत्रात उत्पन्न झाला आप्या स्वीकार
चार्य हेमाद्रिमंत्र (हेमाद्रि पंडिताने प्रश्न केले असून श्री त्रिभुवाचार्य आणि श्री
हाचार्य या उभयता योग्यांही उत्तर दिली आहेत तो ग्रंथ) यांतील अध्याय १८
वां वहा "चित पावन प्रसंग "

विष्णु न घेता थोडक्यात दाखविलो, श्रित्तिव मारल्यावर परशुरामास अनुत्तर
झाला हेमाद्रि प्रबंध-अध्याय १७ शेक

अथमन्युवाच. दुःखं महन्ममृष्यमं पुरा न ब्राह्मणैः कृतं ।

वन्कर्म तत्कृतं राम प्रायश्चित्तं समाचार २३

अर्थ. हे राम मोठे दुःख उत्पन्न झाले पूर्वी ब्राह्मणाही जे कर्म न केले ते तू केले
प्रायश्चित्त घेगे (आचार.) शेक

कनीयासौ वांश्वात्मने निहताः क्षत्रियाभ्युपे ।

वायव्यमुपेक्षते चित्तं तावन्मुक्तिं कथं भवंत २४

अर्थ. कनीय (पदान वांश्वात्मने तुम्हारे कधी अधिकाराचे ते क्षत्रिय ते क

परंशी आणि तू मृगुव्रंशी असे) बाबत ते ने क्षत्रिय तू भारलेस जो पर्यंत शिरीं शुद्ध झाले नाही तो मुक्ती करी होईल. [अर्थ: पाताळ जासील] असे जमदग्नि ऋषींचे भाषण ऐकून परशुरामाचे चित्त मलिन झाले कीं आपण वाईट काम करून (गर्भोदि महा हुन्या करून) पातकीं झालों मनास प्रशस्त आठना. नेष्टा जोष करितां करितां गर्भकपीचे दर्शन झाले. त्यास कोळेंच कर्म आणि मत्तार्था मत्तानना मागितली. त्यानी आपल्या आश्रमास नेऊन इतर ऋषी तेथे होते. अध्याय १८. हेमाद्रि प्रबंध यांतील. शेक.

कविं तथा कौशिकमग्नि कश्यपी कौटिल्य नेतुंदन जमदग्नीन् ।

शांडिल्य वासिष्ठक विष्णुवर्धनान् वत्सं भरद्वाजमुपाच गर्भः १२

अर्थ. कवि: १ कौशिक, २ अग्नि: ३ कश्यप, ४ कौटिल्य, ५ नेतुंदन, ६ जमदग्नी, ७ शांडिल्य, ८ वासिष्ठ, ९ विष्णुवर्धन, १० वत्स, ११ भरद्वाज, १२ ह्या बारा ऋषिकुळास गर्भे झाल्या झाल्या. १२ परशुराम वृक्षया दर्शनास माझ्या घरी आला आहे. हे ऐकून ते सर्व गंगाच्या आश्रमास आले. परशुरामाने त्यांस नमन करून आपला वृक्षोत्त सांगितला. त्याही समय देऊन परशुरामास श्राद्धमना होण्या करितां विधि केल्या [प्रायश्चित्त दिले तो विधि या अठराव्या अध्यायाने लिहिला आहे] त्याणें परशुरामाचे मन शुद्ध झाले. त्याकरितां परशुरामानें त्या ऋषिकुळास आपले शिष्य पावन केल्यामुळे " विस्तपावन " असें नांव दिलें. त्याच १८ राव्या अध्यायाचा शेक.

नामतोहि भुवि चित्त पावना स्युर्धरते इति मत्स्य वाक्यम् ।

अरुक्त यावदिह भास्करोदयो गौतमी धमनि यावदधरे. २३

अर्थ. माझे बोलणें मरे होवो आणि इहलोकी (मृत्यु लोकी) ओ पर्यंत गौतमी गंगा वसत आहे आणि सूर्योदय होत राहिल तो पर्यंत तुमचें नांव " चित्तपावन " [चित्पास शुद्ध करणारे] असें होवो. शेक.

अतःपरं गर्भं मुनीश्वरोयं भट्टाभिधेयोक्त पुरोहितो मे ।

आचार्यतां कर्तुमयो हि योग्यः सहाय्य एवं कृतवान्मर्यादं. २४

अर्थ. येथून पुढे हा गर्भ मुनीश्वरोयं भट्टाभिधेयोक्त पुरोहितो मे । ह्या पुरोहित होऊन आचार्यत्व करण्यास योग्य आहे. ह्या श्लोकांतिल " ही " अक्षर पादपूर्णाधि आहे. असें न मानिल तर इतर ऋषीसह असें कदाचित् कोणि समजतील.

एतद्वाङ्मयं बोधयितुं होत॑. कारणं पृथ्वी ही यांसहीनं वाङ्मयात् देव
वाङ्मयात् दानं दिल्ल्या पृथ्वीवर साहू नये हें एक. आणि दान दिल्यावर त्या वस्तू
स्वामित्व दान घेणाऱ्याकडे जाते यामुळे तो त्या वस्तूचा स्वामी होतो. वाङ्मय पृथ्वी
स्वामी झाले त्या पृथ्वीवर आणण साहून जे कार्य (सुकृत दुष्कृत) केले त्याचा विमो
पृथ्वीपतीस मिळतो हें दुसरे. या कारिता नवीन भूमी उत्पन्न करून नेये (कीकशात
सादिल्ले होता.

वाङ्मया नूतना कार्या पूर्वचित्ताननुग्रहसः ।

सूर्योदये तु स्नानार्थं गतः सागरं दर्शने. ३३.

आता वाङ्मय नेव करावेच असे चिन्तास निश्चयास पोचऊन सूर्योदयी समुद्र स्नान
करिता गेला तो सागर दिमतो इतक्यांत. ३३

चिन्तास्थाने तु महता आगतांश्च ददर्श सः ।

का जातिः कश्च धर्मश्च कस्थाने चैव वामने. ३४

हिकडे तिकडे पाहण्याचा यत्नांत आले तो समजान भूमिंत येणारास पाहून तो राजा
[त्यास समजा साक्षा] कोणता जाति, कोणता धर्म, कोठे राहणें. ३४

कथमर्थं च संस्थाप्य कारणं तस्य विप्रते । कैवर्तका ऊचुः ।

ज्ञानि पृच्छामि हे गम ज्ञानी कैवर्तकी निच. ३५

हे ग्याणुन [स्थिर होऊन] मागा जांचें कारण दिमत आहें. कैवर्तका म्हणतात
हे राम जाते पयसास (आमना) जात कैवर्तकी [कैवर्तकाची] ३५

मनुस्मृती. गजकर्मकर्मच नटी वुरुड एवच कैवर्त भेद भिल्लास सौते जे
स्थजाः स्मृताः अथ पंगड १ चांभार २ मोंगडे ३ वुरुड ४ कैवर्त ५ [पारधी अनेक
प्रकारची साधने करून वसवण, पश्यां जडवण, मांस, आदिकरून हे माकून उपजीविका कर
णारे] भेद ६ भिल्ल ७ हेमान अथवा लटल आहेत तसेच आश्रमृति अध्याय १ कोण
१२१ वसवणति अध्याय १ कोण ३३

सिंधु तीरे कृताहारो व्याघ्र धर्म विमारदाः ।

तेषां पण्डि कुलानधुत्वा परिव्रजकरोत्तदा ३६

कोटे, गळ आदिकरून उतर माघनांनीं कीर्तविता करण्याचा] यांत मोटे कुसल सांची
झाळ कुळे आहेत हेंपेकून तेव्हा पवित्र (शुद्ध) केले. ३६

ब्राह्मण्यं च तपो दत्त्वा सर्वविद्या मुक्तये ।

चितास्थाने पवित्रत्वाधिष्ठातृन उदाहृताः ३७

मग ब्राह्मणपण देऊन सर्वविद्येत गती लक्षणांनं चांगलेपण आणि चिता [इमशान]
स्थानांत शुद्ध केले झणून “ चित्पावन ” असे म्हणतात. ३७

सर्वकाल स्मरन्नेव कार्यार्थेचागतोऽस्म्यहं ।

एवं हिचाक्षिपस्तेषां दत्त्वा नृ भार्गवो मुनिः ३८

सर्वकाल माझे स्मरण देऊन राह्या कार्याकरितां मी (तुमच्या स्मरणा बरोबर) मा
खोच (आत्मोच आहे) या प्रमाणे त्यांम वर देऊन भार्गव राम. ३८

आनीना आलये श्रेष्ठमैलोबयाधिपतिः प्रभुः ।

एवं च नूतनान्निमान्दधातोमाणि नामतः ३९

श्रेष्ठ त्रेळाच्याचा पती राम ईश्वरावतार याप्रमाणे नव्या ब्राह्मणांन्या गोत्रे नांव देऊ
आपल्या घरी आणिता झाला. ३९

चतुर्दश गोत्रकुला स्थापिताश्चासुरंगके ।

सर्वे च गौर वर्णाश्च मुनेश्चाथ स दर्शनाः ४०

चौदा गोत्रे [वरुणं चित्त पावनांचे वारा १२ कवी सांगीतले ते कवि १ कौशीक
अत्रि २ कश्यप ४ कौटिल्य ५ नेतुंदन ६ जामदग्निः ७ शांडिल्य ८ वामिष्ठ ९ विष्णुवर्मा
न १० वत्स ११ भरद्वाज ही वारा आणि गंग १२ आणि भार्गव १३] आणि नावे चित्त
पावनांत बहुत आहेत. (ह्याच अध्यायांत नूतन कवितेच्या कंडांत ३९ व्या आर्येच्या कथा
पहा) सातून साठ असीं ते ब्राह्मण कोलाविलेलेन आले यामुळे त्यांचीच गोत्रे, नावे, आणि
त्या चित्पावनांस देऊन. प्यारभंगाच्या भागांत ठेविता झाला. सारेच रंगाने गौर चांगले
डोळ्यांचे दिभण्यास चांगले. ४०

सर्वे विद्यातुक्लाम्ने भार्गवस्य प्रमादनः ।

गता परदिना देवी स्वकार्यं कृतवांस्विताः ४१

सर्वविद्या अनुकूल भवे ते भागेवाण्या प्रसादाने शाले. फार दिवस भागली का
जरीने शाले असता. ४१

कुचोर्ध्व चैवमादाय स्वामि बुद्धि परीभणात् ।

अकार्य कुरुते कार्य स्मरते भागेव मुनि ४२

वाईट उपयोग आरंभ करणे घेऊन आपला स्वामी परशुराम याच्या बुद्धीची परीक्षा
करण्या निमित्त कार्य तसता कार्य आहे असे करिते भागेवकरीला स्मरते शाले. ४२

आगतस्मन्क्षणादेव पूर्वोक्तस्य च कारणात् ।

तं नैव दृश्यते कार्य क्रोधितः स जगद्गुरुः ४३

पुर्वी आपण बोललो आहो क्षणान त्याच वेळेस घेऊन पाहतो तो काही काम दि
शाला यामुळे तो जमताच श्रेष्ठ [परशुराम] क्षणवत्ता. ४३

स्थापितास्तेन ये विद्या निश्चयैव कु चित्मकरः ।

क्षापंच भाव्य ते तस्य कुक्षिताश्च दविद्रिणः ४४

क्षीण अ विप्र तेथे होते त्यांच क्षाप दिव्या की तुम्ही निच यवाईटस्वभावाचे होत
सक्षेप व्हाऊ असे म्हणताच कुक्षित आणि दविद्रि शाले. ४४

सेवा सर्वत्र कतरि इह निश्चय भाषण ।

इतिराग कथा देवि तवाग्रे कथितं मया ४५

सर्वठिकाणी (सर्वाची) सेवा करिते शाले, हे देवी हे इतिहासकथयुक्त भाषण
सुजपुढे मी निश्चयक्य सांगितले. ४५

चित्पावनस्य संतत्पत्तिरिह चैवतु कारणं ।

सक्यद्रेथ तले ग्रामस्थिपोकन नामतः ४६

चित्पावनाच्या उत्पत्तीचे हें कारण आहे. सक्यपर्वनाखाली चित्तपोकन [चित्पट्टेण
गोवाचे गांव आहे. ४६

तवैव स्थापिता विद्या पावचंद्र दिवाकरी ४६॥

या गांवी ते विप्र सूर्य आणि चंद्र आहेत ते पावेची स्थापिते. ४६॥

या विपळोणा अवळ उत्तर दिशेन पांजराप नावाचे गांव होमगाव्या वर वसलेले असून तेथे आराध्य देवत श्री परशुरामच सुद्धा आहे.

सैलेंच सातव्याऽध्यायान पहा वृत्त में अमेकाय ।

श्री परशुराम स्याते शापुनि तयाम आचकं जाय ७

तसेंच सातव्या अध्यायान (स्कंदपुगण सथा द्रुपद उभररहस्य) आहे ते वृत्त परशुराम या [चित्पावनोक्त] शाप देऊन तयास गेल्या ते पहा.

स्कंदपु० स० उत्तर० अध्याय ७ सात

स्कंद उवाच. स्थिरा सद्य गिरेःभृंग चित्तेप परमुल्लुधु ।

कुठार पतनात्स्थानं दृष्ट्वा सीमा सरित्पतिः १६

स्कंद झगतात. तथादीत्या शिखरावर उभा राहून परशु केवळ तो पडल्या ठिकाण वसून समुद्रानी सीमा करून आगा दिली. १६

अपमर्षत्ववृद्धां नदीव सरदागमे ।

ततोवतीर्य सैलद्र भृंगावृधुगुलोन्नवः १७

शरदतु (अभिन कार्तिक) यांत नद्या जशा कमी होताना [आपली तटाके सोडून जागे सरतात] तसे समुद्राचे वाढलेले पाणी जागे सरते आले मग भृंगकुलांत उत्पन्न झालेले राम पर्वत शिखराहून उतरून. १७

देवमालोकयामास त्वकं वारिधिना तदा ।

सद्यपर्वतमारभ्य योजनानुश्रितयावधि १८

तेव्हा समुद्राने टाकिलेल्या देश मग्यादि पासून आरंभून तीन योजने पावले पाहतां शाला आणि. १८

कन्याकुमारी चैकच नाशिकातश्चैवकोऽ परः ।

सीमा रूपेण विद्येत दक्षिणोत्तरतः शुभा १९

एके कडेस कन्याकुमारी [सेतुबंधा आलीकडे] दुसरे कडेस चैवकेव्हा नाशिका असून ही यांग्यी दक्षिण आणि उत्तरेकडे सीमास्थाने आहेत अशी दिसतात. १९

ज्ञतयोज मयायं च विभेदे समुचा नर्त ।

आ ब्रम्हणे तदा देशे कैवर्तान्मेव भार्गवः १०

शंभर योजने लांब ह्या तळाचे सात भाग केले आब्रम्हणे (ब्राम्हणत्व फार आहे तेथे) तदा देश (तेव्हा देशांत) कैवर्तान् [कैवर्तलोकांत] प्रेष्य [पाठऊन] भार्गवः [परशुराम] संघातील बाक्यांचा अर्थ निश्चिंत आहे. परंतु मला वाटते आ प्रतिबक्कन हा शीघ्र स्मरण त्या प्रतीत लेखक दोष राहिला असावा. पुढील संबंध पाहतां अ ब्रम्हणे तदा देशे कैवर्तान् मेव भार्गवः असे वाक्य असतें तर याचा अर्थ तेव्हा ब्राम्हणत्व नाही अशा देशांत परशुराम कैवर्तलोकांत पाहून. असा निघता आणि हा मागील पुढील संबंधात सह अनुसंधानात मिळता. असे लोकार्थ व त्याचा अर्थ तदा (तेव्हा) अ ब्रम्हणे देशे [ब्राम्हणत्व नाही अशा देशांत] भार्गवः (परशुराम) कैवर्तान् प्रेष्य (कैवर्तलोकांत पाहून) असा वाक्याचा अणजे पुढे काय करिता झाला तें सम्यग् अर्थाने निघतें. १०

छिन्वा स वविशः कंठे यज्ञसूत्रं प्रकल्पयत् ।

दाशानेव तदा त्रिधाधकार भृगु नंदनः ११

तो परशुराम त्या कैवर्तलोका जवळचीं बहिरो (माझे व पशु पक्षी धरण्याचीं साधनें) घेऊन काढून टाकून यज्ञसूत्र [जानवे] गळ्यांत घातून कैवर्तलोकांना ब्राह्मणकरिता झाला. ११

सोणी तसे यद्यदस्ति पुनश्चात्र समर्पयत् ।

परं वदौ स्व देशेभ्यो दुर्भिक्षं मा भवत्विति १२

पृथ्वी तळावर जे जे होतें तेंतें पुन्हा तेथे उत्पन्न केलें आणि या माझ्या देशाकारणे दुर्भिक्ष होऊनचे-असा वर त्या आपल्या देशास दिला. १२

स्थापयिता स्वकीये स तेभ्ये त्रिधान्प्रकल्पयेत् ।

आमदन्त्यस्तदोवाच मुर्धनिर्नातरात्मना १३

आपल्या ब्राह्मणास आपल्या त्या देशांत (क्षेत्रांत) स्थापून तो राम उत्तमप्रीतीनें द्याऊन असा अंतराने (अतर्पमाने)-कल्पना करून बोलला झाला. १३

बहुधाभ्यवती भृत्यान्प्रियं मस्य सावित्री ।

आन आन आन आन आन आन आन आन १४

ही भूमी घटन धान्य विक्रणारी आणि धान्याने भरलेली अमी म्हाची [होईल]
आणि तुम्ही धन धान्याने सार्वकाय परिपूर्ण व्हाल. ३४

यदा कदावा युष्माकं विपत्तिर्जायते भुवि ।

तदाच्छयन्तु या सर्वे समवेता मुक्तामय ३५

जेव्हा केव्हा तुम्हाला भूतलाच्या टापी दुःख दखि होईल तेव्हा सर्वाही मिटून मुक्त
प्राप्तीकरिता मला बोलावावे. ३५

आगम्याहं तदा विद्याः वः कार्ये साधये क्षणात् ।

इति दत्त्वा वरं तेभ्यो जामदग्न्यः कृपानिधिः ३६

हे विप्रहो मी तेव्हा येऊन क्षणामध्ये तुमथे कार्य साधीन या प्रकारे त्यांस वर देऊन
कृपेचा समुद्र किवा टेवा राम. ३६

गोकर्णे मययो रामो महाबल दिदृक्षया ।

महाबलेनो मंपूज्य विधिवद्भृगुनंदनः ३७

गोकर्णास महाबलेश्वर पाहण्यास जाता झाला. तो परशुराम विधानपूर्वक महाबले
शरणा पुजून. ३७

किंचित्कालं सचोवास गोकर्णेश्वर संनिधौ ।

गतेन भार्गवे रामे तत्संश्रयः दिजातयः ३८

बहुकाल पर्यंत गोकर्णेश्वरा जवळ राहिला तो भार्गव राम गेल्यामागे त्या क्षेत्रांत रा-
हणारे द्विज सर्व (परशुराम कृत माण्डण. ३८

धन धान्य समुद्धार्या समवेता कदाचन ।

रामवाक्य परीक्षार्थं मंत्रयामासुरंजसा. ३९

धन, धान्य, अर्थ मत्ताने इत्याद्या सातका राबत असतां कोणे एके वेळेस परशुरा-
माच्या भाषणाची परीक्षा करण्या करिता अंजसा [लवकर सत्वर] मंत्र यामासु [बोळाई]
लवगले, किना मंत्रयामासुरंजसा (बोलावण्यास तयार झाले.) ३९

मीलितानात्र युष्माकमारुतिर्मेपदा भवेत् ।

तदागच्छामीति पुरा भार्गवोप्यनुवाचिकः ४०

तुम्ही मिळून मला जेव्हा बोलावला तेव्हा मी येईन असे परशुरामाची बोलावण आली
मिळाय आहे. ४०

तत्सत्यमनृतंवेति परीक्षा कथंहे वयं ।

इति सर्वैः समाश्रोत्य रामेन्युपैः प्रचक्षुः ४१

ते कोळणे सत्य किंवा असत्य याची परीक्षा तुम्ही आली केली असा सर्वाही विचार
केळून राम अशा उच्च शास्त्राने आक्रोश केला. ४१

आकांक्षितं तदा तेषां श्रुत्वा रामः कृपानिधिः ।

मादुरासीन्पुरो भागे देवर्षिभागः स्वयं ४२

हजेच्या समुद्र राम त्यांचे आकांक्षित [रडणे, आरडणे] ऐकून भार्गव देवर्षि स्वतः
जाण्या पुढे येऊन उभा राहिला. ४२

भार्गव उवाच, किमर्थं कंदिनं विधाः भवन्निर्णीतिरिह ।

किंदुःखं भवतामद्य नाशयाम्यर्चितादहं ४३

भार्गव म्हणतो. हे बाळगणतो तुम्ही यथे मिळून कशा करिता ओरडतां रडतां
आज तुम्हाला काय दुःख आहे [ने सांगा] मी त्याला पदपद नाहीसे करितो. ४३

स्कंद उवाच, इति तस्य वचः श्रुत्वा मन्मथुस्ते भयान्विताः ।

न किंचिदपि संमार्गं दुःखं न्यन्कृपया विधा ४४

स्कंद क्षणतान. असे त्या भागवाने सावण ऐकून ते बाळगण सभय प्रतिपन्न
जोळते झाले. हे प्रभो तुम्हाला हजेने थोडे बहून कामेही दुःख आम्हाला प्राप्त झाले
जाही. ४४

जल्पितं भवता सत्यमनृतंवेतिशंकितैः ।

कैवल्यं तु परीक्षार्थं कंदिनं मीलितं प्रभो ४५

तुम्ही कोळनेले स्वरे किंवा खर्चे हो गेला झालो त्या शंकेने शंकिन जे आली त्यांनी
बळ परीक्षे करितां मिळून ओरडा केला. ४५

इति तेषां वचः श्रुत्वा कौप मेरुत जोवनः ।

किंचिदपि तेन कथं नोक्तं ४६

इति सर्वाः समाश्रोत्य रामेन्युपैः प्रचक्षुः ४७

अने त्या ब्राह्मणांचे भाव्य ऐकून रागातून होठे लाकडाचे त्यांनी बाळीक असा त्या ब्राह्मणास पाहता झाला. ४६

शशाप तान्त्रहा विमान मयदग्नि कुषारकः ।

कदम्ब भोजिनां युयं बैलखंड परा भुवि. ४७

तेव्हा त्या ब्राह्मणांम परशुरामाने तुघ्नी कदाच [वाईट अथवा वाईटांचे भक्ष] खाणारे काढकी वक्रे पांढराणारे असे वा पृथ्वीत व्हाल असा शाप दिला. ४७

अ मसिद्धावनि स्वाने म्हायनीया भविष्यथ ।

वाप्तेस्त्वं भार्गवो रामो पण्डितं तपसे ययी. ४८

जेथे विज्ञान लोक माहीत आसा पृथ्वीत तुघ्नी मान घेण्यास योग्य अथवा वा पृथ्वीत अप्रसिद्ध आणि अज्ञातानीय म्हणजे मान घेण्यास योग्य नाही असे व्हाल असा शाप देऊन तपा करिता मईद्रिगिरीत राम गेला. ४८

गते तु भार्गवे रामे तस्तेप्रस्था द्विजानयः ।

शापप्रस्ताः सुदुःखार्ता भूशमायास्ततोऽभवन्. ४९

भार्गवशाम गेल्यावर त्यांच्या क्षेत्रांत राहणारे (परशुराम कृत ब्राम्हण) शापाने गिळगिळीत फार दुःखाने पीडित होऊन सगळे भूशमायाचे झाले. ४९

ते कामे अशी शक्ती उत्पन्न होते. वा किरपी सद्याद्रि संडाप्या उत्तरार्धात दुसऱ्या अप्पायांत विशेषच सांगितले आहे ते श्लोक.

योजनं शन विस्तीर्णं कौकणमिति नामनः ।

देशेन केवलं नष्टं चांडालजन संदिनं. १८

अर्थ. देश जे नाणके आहेत त्यात केवळच नष्ट. चांडालजन तेविते [भुरगेले] असे नाशाने कौकण ज्वाला म्हणतात ते. श्लोक.

तदैव वासकरी च पययो ब्राह्मणाः खलु ।

आद्रे वा मीनिकर्षे वा मांगर्ये वा सुकर्मसु. १९

अर्थ. तेथे राहणारे ब्राम्हण निधायक पययः [पानकी] आहेत. आद्रे अथवा पृथ्वीत अथवा कोणत्याही मांगर्यात अथवा उत्तम कर्मात. श्लोक.

आगताः पचयो विधाः कार्यनाशो नसंभवः ।

वर्जयेत् सर्व कर्मेषु सर्वे धर्म विवर्जिताः २०

अर्थ. पातकी (जापदण्ड) ब्राह्मण आदि की कार्यनाश आत्माच पात संशय ही सर्व वर्जित वने कोजेन [परमार्थमतेन] ते सर्वकार्योच वर्जये. श्लोक.

चांडाल ब्राह्मणाश्च ते पाणिप्रायवर्जिते ।

इति कौकणजा क्रियाः दुष्टदेशे समुद्रयाः २१

कुर्वन्वाचारहीनास्ते सर्वकार्येषु वर्जयेत्.

अर्थ. असे ब्राह्मणान् उपनिशालेन दुष्ट देशान् शालेले चांडाल (स्वकर्मे त्यागी) ब्राह्मण होत यांचे पाणी घेऊ नये (पीयूषास घेऊ नये) ते आचारहीन याईद वने पाषाण जांचे आदिन ते सर्वकार्योच वर्जये [वर्जकासायेन काननं घेऊवयेत्] २१ असे अपात्री.

अस्मिन्नि अध्याय ३ श्लोक ३३

विधि हीने नपाऽपांश्च यो ददाति मतिग्रहं ।

न केवलं हि नृद्वयर्थं शपथन्यत्र नश्यति ॥

अर्थ विधि हीन, तसेच अपात्र याच्या विधीजो देणे तो मतिग्रह [घेणे] व्यर्थ इतकेच नाही दायाद्वय आणवो देत असेच त्याचाही नाश कर्ता होईल. अत्रिस्मिन्नि अध्याय १ श्लोक १३९.

अपात्रोऽपि पदमं दहन्वासप्लवं कुलं ।

हव्यन्द्रेरा नष्टरणेनि कथंन पितरस्त्वया ॥

अर्थ अपात्री दावादिने ते सातकुलं जाळने त्यांचे हवनादिक देव घेत नाहीत, पितृ हटक पितर घेत नाहीत.

ते शपथस्तु सान्ने कुटिआवरणोच मूद्र जानीहि ।

सुम परि न मुखभाव धृत सप्तस्वाम सोडिले तीही ८

ते आपल्या कुटिल [वाक्याः] आचरणाने आपल्या तोंडात सापडून मूद्रजानीच पोचत जाले. परंतु मुखभाव नाहीत (मूद्र मुळने वेदाचार हीन) परंतु मुखभाव आदि तर सातका ही इतरासही आहे. श्रीमद्भागवतीया अध्याय ९, श्लोक

अं हि पार्थ, आपात्रिस्त्व येतिष्ठः पापयोनयः ।

श्रियो वैश्यास्तथा शूद्रास्तेपि यांति परांगतिं ३२

अर्थ श्रिया आणि वैश्य, शूद्र आणि त्यांपलीकडील चांडालादिक पापयोगी जे तेही मज्ज मज्जून आशय करून असले तर भडूना तेही परमगतीला पावतात (कारण सरळ भावाने भळतात) झगून भातिहीन जातीहून कधी या धारणेमुळेच धरलेल्या माझणधारणेलाही सोडिले (सोडणे भाग झाले)

महाराज ऊजवतिच्या अहमधानांत पेशवा झाला ।

चित्पावन तन्मंजरी बाळाजी आग्रही भरी न्वाला ९

महाराष्ट्र छत्रपति [साताव्याचे राजे श्रीमंत शिवाजी महाराज गोमते हेमाद्रि प्रबंध अध्याय ३१ वणवती क्षणजे शाहाण्याच कुळे सत्त्यांची सांगितली आहेत तो मारा अध्याय म वेता संबंधा पुरतेच स्लेक घेतो. बाळाजी आग्रही चांदनेनाय कायस्थ प्रभु त्या महाराजाचे प्रधान चिटणीस मित्रे उपनामक होते त्यांनी श्रीमान गामाभट्ट न्यायशास्त्रादि शास्त्रनिपुण यांच्या मताने महाराजांचे मीजी बंधन करून राउशाभीषक वाढविला होता, त्यामुळे चित्पावनवृत्तीस वाईट वाटून बाळाजी प्रभूचा धर्मसंबंधी द्वेष उत्पन्न झाला. परंतु ते महाराज क्षत्रियवंशी होते. त्या संबंधी एक हा आधार आहे. हेमाद्रि प्रबंध अध्याय ३१ क्षात्रीय स्लेक

प्रविष्टाचार्योवाच. पुंरुवा पुंरुस्यासीदायुस्तस्य सुतोऽभवत् ७

प्रविष्टाचार्य सांगतात पुंरुवा पुंरुवा पुत्र होता त्याचा पुत्र आपु झाला. ७

कोष्टानस्यात्मजः शोको नहुपस्तस्य चात्मजः ।

ययातिस्तस्य पुत्रोभूत् अष्टाः पुत्रास्ततोऽभवन् ८

त्याचा पुत्र कोष्टा त्याचा पुत्र नहुष त्याचा पुत्र ययाती त्यास आठ पुत्र झाले. ८

[छान्ति यदु आणि कुरु हे दोन वर्णित आहेत.]

पुत्राष्टकं ययातेष यदुस्तस्यैव पादवाः ।

कुरोस्तु कौरवा शोक्ताः शर्मिष्ठा देवयान्वनः ९

ययातीच्या आठ पुत्रांतला यदु देवपानीं राहून त्याचे पादव शर्मिष्ठेपासून कुरु त्याचे कौरव ९ हे दोन वां शीकाय साहाजणे राहिले त्यांच्या मातांची आणि त्यांची नावे.

शि० चारा १ मधुरी ४ परमार ५ राष्ट्रकूटी ६ धामपाळ ७ अनेगा ८

पुत्र. चव्हाण ३ मधुरीय ४ परमार ५ राष्ट्रकूट ६ धामपाळ ७ अनेग ८

यादवानां नु संमोक्षाः भेदा द्वादश तान् कथात् ।

हेमाद्रे कथयिष्यामि समामेनच तान् शृणु १४

* यादवांचे बारा भेद सांगितलेले हेमाद्रे ते सकल सांगतो ते कामे करून ऐक घोडक्यात १४

वृष्णिर्वाधक भोजश्च सार्वता जाधवस्था ।

अर्बुदा पाथुरीनाया शूरसेनो वितर्दनः १५

वृष्णि १ अंधक २ भोज ३ सार्वत ४ जाधव ५ अर्बुद ६ माथुरी ७ शूरसेन ८ वितर्दन ९ १५

कुकुरः केतवधैव यादवा द्वादशैव ते १६॥

कुकुर १० केतव ११ यादव १२ बारा ते भले. १६॥

जाधवः सोमवंशश्च चतुर्विंशति पौरुषैः २४

जाधव सोमवंशाचे चौवीस पुरुषाकरून विस्तार होता. २४

लंड भंड पंचपरी गज चामर वंशगाः ।

परमारस्य वंशोपि कर्लो कर्दम नामकः २९

* लंड १ भंड २ पांचपर ३ गजचामर ४ किंवा गज ५ आणि चामर ६ परमार ७ या वंशाही कर्लो कर्दम [कदम] नावाचा. २९

तस्य भृतहरो गमाखोजयिन्यो नृपोभवत् २९॥

त्याचा भृतहर राजा [गंतूहरीचाचाप] उज्जनीचा राजा झाला. २९॥

परमार कुले जानश्चंदसेन महाबलः २७

परमाराच्या कुलांत चंदसेन महाप्रबल झाला. २७

द्वौ पुत्रौ तस्य कुमुदो मुंजो स्वानां कलौपुगे ।

कुमुदस्य मुतो भोजो धारानगर भूषतिः २८

त्याला दोन पुत्र कुमुद १ मुंज २ त्यांचे कळमुगांत कुमुदाचा पुत्र भोज. धारानगराच्या नगराचा राजा झाला. २८

चत्वारो भोजपुत्राश्च द्वयोर्वंशे धरातले ३२॥

भोजाचे पुत्र चार त्यांत दोघांच्या वंशांत पृथ्वीवरले ३२॥

भोजपुत्रो महामेनो शिवभक्तो महामनिः ।

भूमलस्य पुत्रो भूमलाख्यस्तदात्मजः ४६

(विस्तार होना) भोजपुत्र महामेन नांवाचा मोठा मनिमान शिवाचा भक्त त्याचा पुत्र भूमल आणि भूमलाचा पुत्र भोजल. ४६

हेमाद्रिश्वाच. — भोजपुत्रो महामेनो शिवभक्तो महामनिः ।

महामेनाय किं दत्तं शिवेन निम्र भक्तिः ५१

हेमाद्रि पुस्तको. — भोजपुत्र महामेन शिवभक्त मोठा मनिमान त्याने आपली भक्ति केल्यामुळे शिवाने त्यास काय दिले. ५१ (द्रविडाचार्य सांगताना.)

धरापीशश्च भोजश्च वेदेन स्तवनं कृतं ।

भोजस्त्वामिदं इत्यादि स्तुत्या अम्हाण रूपतः ५२

पृथ्वीपती भोज अर्चे वेदाने स्तवन केलेले भोजा तुम्हा राजा आदिकडून संशोधनाने अम्हादेवाच्या रूपाने स्तऊन. ५२

तवपौत्रो भूमलाख्य स्तपुत्रो भोजलाभिधः ।

दक्षिणास्यां दिशि नृपो महाकीर्तिं प्रतापवान् ५३

तुम्हा नातू भूमल नांवाचा त्याचा पुत्र भोजल नामा दक्षिणेच्या दिशेने महाकीर्ति आणि प्रतापवान राजा. ५३

शिवाशतारो भूतिता सत्यमेतद्भूमीं ते ।

अत्र यवाण वेदो वै ममणा पठितः पुरा ५४

शिवाचा अवतार होणार कणून अम्हादेवाने वेदस बोलून देविसा आहे तुम्हा मी कोणता. ५४

तवाध्याक्षर माहाय सख वंशो भक्तिव्यति ५५॥

(भोजल अम्हादेव बोललेला आहे) तुम्हा अध्याक्षर घेऊन त्यास सख हें पद जोडून तो शब्द होतो. तो वंश होईल. ५५॥

चरती लिहिल्या प्रमाणे भोज या शब्दातील अध्याक्षर 'भो' घेऊन त्यास 'सख' हा शब्द जोडिला जणजे भोजल असे नांव होतें.

या संवत्सी वेद संघ कवेदीसंघ सीदित्वा अष्टक ८ अध्याय १
भोजनस्यो गृहवासी वृत्तिं मुद्रया वृत्तेन दर्शितायाः

• अर्थ भोजनो उत्तम स्थस्येति चागले योडे वाहनील असे दर्शितेन वृत्तान (वर्तनील)

इति वाक्यवत्त्वादेव अश्वानां पतिवृत्तः ।

दर्शिताया इति पदार्थित्वात्वा भविष्यति ५५

या वाक्यवत्त्वात् पामन (पळाने) मणि झाला नाही अन्ना घोड्यांचा राजा आणि द
शितायाः या पदार्थच दर्शितेचा राजा होईल. ५५ समाप्त

• पावकन भोजने राजे अतिशय होत असत [तिथय होतो] यांच्या अष्ट प्र
धानीत पेशवे झाले ते निपावन किये त्यांचा संघा वाळाजी जनादेन ऊर्फ नाना फडणीस
निपावन त्याला आग्रहाने मारला झाला. १.

त्याणे या राजर्षी कुळाम बहुमाल हो दिला ताप ।

कर्पी धर्पी केव्हा लोप असं फार जोडिले पाप १०

त्याणी या राजकर्षीच्या कुळाम फार ताप दिला आणि धर्म कर्म यांचे लोप केले
[भक्तच ह्यांचे कर्मे असे द्वाणन तसेच वर्तक लावले] असे फार पातक जोडिले १०

उपनयन वेदग्रहण भोजनस्मानादि कर्म नै अष्ट ।

ग्रंथाधार पद्याया तद्दी नुव्वी हटे करी नष्ट ११

मांजोबंधन वेद ग्रहण (उच्चार व्यावृत्ती सहित गायत्री आणि तीनही वेद शिकणे)
भोजनमार्त (अग्निहोत्र आदिकरून) कर्मअष्ट करून ग्रंथांचा आधार घेताया तर ते हटते मु-
क्त शोधून हात पावला तेथील ग्रंथ नाहीत केले. उदाहरण पदा श्री गणेश साहाय्य [स्वतः
प्रतिपातील] छापलेले आहे ते छापणाराचे जितक्या प्रती मिळाल्या तितक्याच ४० चाळीस
अध्यायां वर अध्याय नाहीत. श्री ग्रंथकर्त्याने तीनवर्षे ह्या ग्रंथाचा धोम लाविण्यास पा-
वले. आणि स्वज्ञाने अधिकाग्रप्रतिष्ठिताही [आमाराम भिकाजी देडे एकदा असिष्टेड
जमीननर बराड] मला साद दिले तेव्हा शके [१९६०] पंचराशे साठची एक प्रत
आणि देशपयंदन कवितांकवितां जके (१८५०) पंचराशे पन्नासची प्रत द्रावीड भाषणा
वळंसापडली ह्या दोन्ही प्रतींचे पंचावस अध्याय आहेत ते श्री (ग्रंथ कर्त्यानी) आपणा
परी संस्कार ठेविले आहेत. ११

अन्याग्रह स्वीकारा करुनि मई दधिनेचि पुण्यास्यी ।

पचनि चित्वाभनि नै श्रीराम मनिष्ठ होय पुण्यास्यी १२

अन्याग्रह करुन चित्वाभनाही जेव्हा पुण्यांत दुग्ध लाविले तेव्हा अनाकार न सोई झणूनच रामाचार्य या उत्तम नामाच्या टाई थी परशुरामच मनिष्ठ होऊन त्याने क्षत्रियांचा पक्ष स्वीकारिला. १२

नैलंगदेव शामी मो हो पंडित वेद शास्त्र ।

श्रीमद्रामाचार्ये हीरीं तो हो नमो घन नद १३

नैलंगदेवी राहणारा वेद शास्त्र पुराण जाणता श्रीमान् रामाचार्य पंडीत झगजे या-
दीवेद साहाशांचे व्याकरण १ न्याय २ मीमांसा ३ सांख्य ४ पार्श्वमणि ५ आणिवेदांत ६
आणि सर्वगुणें जाणता अशा त्याच्या पांडित्यास न जाणून त्या हिऱ्यावर मानाफडणीस घन
(नोव्हडाचा घन) पडला. १३

तन्मत मशाय केले टकलोपाव्हें धरुनि काम घनी ।

प्रभुकुल आचार्येन त्या झालें माम त्याकृतींत जनी १४

त्या रामदासी यावाच्या मनाला अनुमत्तन टकले उपनामक " चित्पावन " चे बरती
समादि त्वंश्या उत्तरार्थांत अध्याय पहिला श्लोक १२. मासाली पृष्ठ १२८ वर लिहिले
आहेत त्याची उपनाम अर्थात सांगितली आहेत तो हेमाद्रि प्रबंधाचा अध्याय २० झाले संख्या
१०८ ही ४४ साद्या श्लोकांत सांगितली आहे ती त्या ग्रंथांत या अध्यायाच्या पल्लिसाव्या
आर्वे पुढे लिहिली आहे त्या २०८ आनीक श्लोक २६ यांत नावें सांगितली आहेत ती. श्लोक

दानार दातीर सहस्रबुद्धे साहस्रबुद्धिः करबंदिकारः ।

पारंगिजे मोरक नायमोसी गोहें बहीये टकले भिरेच १५

हा श्लोकांत " टकले " हें नांव ज्याचें आहे ते " चित्पावन " नव्हेत याची आ-
पल्यास आचार्येन प्राप्तव्हायें या हेतुने साद्वकले साबळेस प्रभुकुलआचार्येन त्यास पूर्ण प्राप्त
झालें असा निश्चय होतो. १४

तत्कृत निधय बाहुय मो तो लिहिला जमे अघो धानी ।

पेशा सुकृतीने पद योग्य कर्धिनने अहो बघोधानी. १५

त्या रामदासी यावाची केलेला निधय या शाली लिहित आहे तो पहा असा उच

कृति पुरुषार्थे योग्यपद. [अधिकारस्थान] तें अभागी (हस्त्या स्वभावाच्या लोकांत) न बघो [न प्राप्त होवो.] १५

• बाराणसी पूर्णतः वसते पंडीत जे तिहीं पत्र !

हरद्विद्वय विवेकवतं मुनि तद्विज्ञानास्पद. १६

बाराणसी पुरीत (काशीत) रहाणोर पंडित वगैरी संस्थांनी जे पत्र दिवें ते कुठेचें लिहून प्रकाशित केले आहे. १६

जात बाबड पुरासर सैका घेतल्या होत्या त्या त्याली लिहून दाखविते

१ क्षत्रिय कुल मुळीच राहिले नाही. भागवतोक्त वचन " नंदानं क्षत्रियं कुलं क्षत्रियं मनीषेण " याचा अर्थ करिताना नंदराजा पोरना क्षत्रिय कुल होते. पुढें काही (नाहीसे) झाले असा घेतला आहे. पण " क्षत्रिय असे पद यांत आहे. क्षत्रिय पणा जाईल असे पद जर आहे तर पारणा जाईल. मनुष्यच नाहीसे होईल असे नाही प्रत्यक्ष अधिकार जाईल असे होते.

२ कायस्थ पानकी झाले आहेत. पागडार स्थात. " कथिता क्षीर पानेन ब्राह्मणी गवनेन च वेदाक्षर विचारो कायस्थ परिचो भवेत् " अर्थ. राहिले दुसऱ्याच्याने, ब्राह्मण स्त्री संभोगात घेतल्याने, वेदाक्षराचा विचार केल्याने, कायस्थ पानकी होतो. पांचे उत्तर पुरतें आहे.

३ कोणतेही जातीने अयोग्य कर्म अयोग्य अधिकार धारण केला म्हणजे जात नाहीशी झाली. [याम बाबतीक आधार घेतला नाही. तरी अती बघने पुष्कट आहेत.] पांचे उत्तर पुरतें आहे.

४ एक दात्मयोग्य सर्वाने आहे. परस्पराने विवाद केल्याने (संप्रवर संकथ झाल्याने) कर्म हानी झाली.

५ विजयुत ब्राह्मण [ब्रम्हदेवापासून झालेला] त्याची कन्या बरिली तेव्हा ती आपला झाले ते प्रतिक्रम होत.

६ चांद्रसेनीय कायस्थ जे ज्ञानाच्याने ते कोणते.

७ कायस्थ हेच आहेत तर त्यांजला प्रभु नांव कां पडले.

८ चांद्रसेना एका पुरुषाची उत्पत्ती याही मूर्ख कोणाच्या केल्या.

या शोका आणि आक्षेप आहेत. यांकर उत्तरे आणि निर्णय या माली लिहिलेल्या पत्रांत केवळ आहे. याच्या पूर्वी काही पत्रे झाली आहेत पण यांनील स्पष्टीकरणे पूर्वी आहेत.

प्रथम पत्रें श्रीकार आणि मायना लिहून पुढे प्रास्वार्थ संवेची जे लिहिले ते. यांत संस्कृताचा अर्थ आणि केषांत लिहिलेला मंत्रकार हे प्रथे कत्यांचे आहेत असल प्रतीत नाही, हे लक्षांत ठेऊन वाचावे.

पत्रांनील लेव. आणि ग्रंथकारकृत अर्थ.

कायस्थशिक्षविद्याः मोक्षप्रविश्रुतास्तथापराः ।

दानपुण्येन क्षत्रजास्तु श्रीर्जीवाः संकस्यजाः

कायस्थ तीन प्रकारचे समीतले आहेत. चित्रगुप्त कायस्थ, १ दास्य मोत्री क्षत्रिय २ तीक्ष्ण मकगमन ३ अने तीन प्रकारचे आहेत.

तत्र चित्रगुप्तादुत्पत्ति पत्र पुगणें.

त्यांत चित्रगुप्त पाहिले त्याची उत्पत्ति पत्र पुगणांत [मूली खंड.]

सृष्टपादौ सप्तमस्कर्म व्रस्ये प्राणिनां विधिः ।

क्षणं ध्यानस्थितस्तस्य सर्वकापादिनिर्गलः ॥

सृष्टी उत्पत्तीकरण्या पूर्वी प्राण्यांचे बरे वाईट कामे समजण्या करिता काही उपाय आला पाहिजे असे समजून आणून मन्त्रदेव क्षत्रिय [घटि. प्रत्येक साठपळांची घटि त्या दोन घटिका भा] ध्यात धरून यंत्रांत तो उपाय सरिदेवा पासून निवाळा हा कर्मा पासून निवाळा तो त्यांत होना लागून कायस्थ.

दिव्यरूप पुमान्दस्ये सर्पीपात्रे च लेखनी ।

विश्रुतम इति एषातो धर्मराज सर्पीपतः

देवनेकीचे रूप पुमराहति हातांत दवून आणि लेखणी. नाकने चित्रगुप्त [मूली जपून वाक्यापारा] भगवान [यमधर्म] याच्या जवळून. २

प्राणिनां सप्तमस्कर्म लेख्याय म नियोजितः ।

व्रातणानींद्रिय तानी देवाग्नयो यज्ञभुक्त सर्व. ३

प्राण्यांचे बरे वाईट कामे [जे हावील ने] लिहिल्या करिता पोषित केला, ३

चित्रगुप्तः प्राचीन इन्द्रियजित् इत्यनेन देव आग्ने प्रमाणे यद्वा संक्षेपे हविर्भागो वेणारा. ३

भोजनादौ मदा तस्मै आहुतिर्दीयते द्विजः ।

अन्नकायोद्भवो यस्मात्कायस्य प्रातिरुच्यते. ४

भोजना पूर्वे सार्धकाल त्याजा आश्रयः क्षत्रिय वैश्य याणी आहुती शान्ता बन्धुदेवाणां
[शरीरा] पासून शाला क्षणान त्याजो जात कायस्य स्थणनात्. ४

नानागोत्राश्च तद्धाः कायस्य भुवि संति वै.

अनेक गोत्रांचे कायस्थ त्या वेळाचे पृथीवर आहेत.

इति चित्रगुप्त कायस्थोत्पत्तिः ।

पद्य पुराणोक्ता उक्तं च गोविंदमहर्षी.

असी चित्रगुप्त कायस्थोर्चा उत्पत्ती पद्य पुराणांत सांगितली ती गोविंद महीत [गोविंद
अह धेप कारणे केलेल्या पोधीत] सांगितले आहे. हे गोविंद महर्षी गागा भद्राचे पूर्वजाती-
क साहाये पिढीचा मूळ पुरुष.

अथ सवित्रो तपतिः स्कंदपुराणे रेणुकाबाहस्ये स्कंद उवाच.

एवं इत्थान्तेन रामो इत्याद्य एत तीर्थ रताः मदा पर्यंत कथा माग्लेख्ये
रेणुका बाहस्ये सप्त चत्वारिंशस्यध्याये लिखितास्ति साकथापञ्चध्व तथाचापणे
मीमंस्कंकराचार्य कृत निर्णयपत्रे लिखिते.

आतः क्षत्रियापासून झालेली उमसि स्कंद पुराणांत रेणुका बाहस्ये स्कंद (पद्म
का) च्या भाषणांत असत अर्जुनाकड भास्वत राम वेधपासून वत तीर्थ या कामांत सार्ध-
काल रत वेधपर्यंत कथा पूर्वी लिखिलेल्या रेणुका बाहस्येच्या सत्तेचाट्टीमाच्या अध्यायांत
लिहिली आहे ती पाहावी. तद्वाच दुसऱ्याने आशंकराचार्यांनी केलेल्या निर्णयपत्रात पुढे न
लिहिले.

अत तीर्थ रताः मदा या श्लोका पुढे

क्षत्रियाध्यामपं धर्मो कृतं मोजा निर्बंधनं ।

यत्किंचिर्द्वैदिकं ज्ञाप्य नवग्रह मन्त्रादिकं २८

श्री श्री वेधन केलेल्या. यत्किंचिर्द्वैदिकं [सर्व वेद या नाक्याचा विस्तार कर पवि

अध्यायांत १०१ आर्येभ्या अर्थात् या प्रथाचे पृष्ठ ६०-६१ यावर दाखविता आहे] सर्वत्र पूर्ण वेद गृहणाचे जप करून नवमहादिक यज्ञ करावे. २८

माना धार्मिक विधिवदुत्तिग्मिभ्योऽन कारयेत् ।

वप्याच कर्मणा मध्ये भीणि कर्माणि जीविकः २९

मानाशांति विधि सांगितले आहेत तथा कविजा [उपाध्याय वप्याचे जो शिष्यास वेदांचा एकादा भाग शिकवितो तो. आणि ऋषिज वप्याचे यज्ञ यागादिक सर्व कर्मे करितो तो. या विषयी याज्ञक्य स्मृति आचाराध्याय श्लोक ३५ तसाच. गर्माधाना पासून टागवना पावेतो संस्कार करून शिष्यास वेद पढवितो तो गुरु. आणि टागवना विधि मात्र करून शिष्यास वेद पढवितो तो आचार्य. या विषयी श्लोक ३४ हे पहा. हात गुरु १ आचार्य २ उपाध्याय ३ आणि ऋषिक ४ पात्रमागाने पुढ्य आहेत. पण या सर्वांहून माता अर्चीक पुढ्य आहे. ह्या अर्थाचे हे ३४ ३५ श्लोक आहेत. गुरु वप्याने पिता मानण्यास आधार लागला होतो, जेथे पिता आणि माता यांच्या संबंधाने उच्चार करण्याचा संबंध येतो तेथे माता पिता असा शब्द घेताना याम कारण हेच असावे. वरती उपपत्ती केली धार्मिक कविजा] काढून परवाण्या महा कर्मे यांतून तीन यजन १ आध्ययन २ आणि दान ३ या कर्माने उपजीविका करितात. ह्या क्षत्रियांचा धर्म. २९ (वामनांत पृष्ठ ६१ आर्या १०२ हिचा उपपत्ती पृष्ठ ७५ पावेतोपहा)

याप्रकारे प्रभू शत्रुसेनीय कायस्थ शास्त्रपरशित यांची उत्तानि मोठ्यांचा आग्रह बहून च पडेल तेव्हा शास्त्रावरून यांनी समजावीस करणे प्राप्त झाले. क्षत्रियच निराकरणाचे एक भागवतांतिल वाक्य लिहिले ते कोणते तर " नंदान क्षत्रियः कुल क्षत्रियन्मनी-मशेत. ? १ " याचे उत्तर ह्या वाक्यावरून सर्वक्षत्रिय मेल अमी मोठ्ठ कमी पडेल. वाक्याचे काय अणाल तर नंदराजा पर्यंत क्षत्रिय व्यवहार पुढे जाईल. [व्यवहार हा शब्द जगातच वत-जानी असा मोठ्ठी घडतात त्यास दाखविणारा आहे. नंदराजा पर्यंत क्षत्रियांचे कर्मे राज्य-शासन प्रजापालन आणावि धनुर्भारण करीतहोते पुढे राज्य काती सान्त्वामुळे क्षत्रिय व्यवहार गेला. असा आचार्य.]

शरीरस्य गर्भ मागीतला झणून कायस्थ व्यवहार [ह्या शब्दांचे नांवसांगणे असा अर्थ आहे.] क्षत्रिय परिणय प्रभू व्यवहार शास्त्र झणून ज्ञानी नष्टसाक्षी ! न (हे ज्ञानी नष्ट न झालो असे अर्थाचे उत्तर आहे) तसा दुरामही पुरुषांच्या समजाविणी करितां वेदिक कर्मे

निविद्ध एक पाराशर स्मृतीचा चतुर्थ खरण मळताच अर्थ घेऊन गागामही लिहिली ती कळती झणाल तर “ कपिला सीर पानेन ब्राह्मणी गमनेनच । वेदाक्षर विचारेण कायस्य पानेनो भवेत् १२ ” याचे उत्तर असीच जर स्मृती आहे तर सामान्यतः कायस्य त्रयास ही निषेध झाला. तेव्हा ब्रह्म कायस्यसही निषेध होईल. आणि मूळची पाराशर स्मृती मंत्र काढून पाहिला तेथे या स्मृतीचा चतुर्थ खरण “ शुद्रो चाहालतां व्रजेत् ” असा आहे (गागामहाचे पूर्वजापेकी कमलाकर भट्टानी शुद्रकमलाकर नावाचा मंत्र रचिला आहे त्यात हा श्लोक घेतला आहे तोही अनेकवेळ उल्लेखित आहे तो पाठ “ कपिला सीर पानेन ब्राह्मणी गमनेनच । वेदाक्षर विचारेण शुद्राहालतां व्रजेत् ” सांप्रत शके १८०० साप्ती रा. रा. रायजी श्रीधर गोंधळेकर यांनी पूर्वे शहरात “ जगद्विदेषु ” नाम छापल्या त्यात या मंत्राची प्रत छापली आहे तीत पत्र ३ पृष्ठ २ पंक्ति ४ आणि पत्र १४ पृष्ठ १ पंक्ति १० ११ येथे पहा “ कायस्य पानेनो भवेत् ” असा नाही.) वैदिक [वेदोक्त] कर्म निषेधक वचन एकच लाविले. आणखी निषेधक वाक्यच नाही. स्मृति सात्त्विकी वर्णत्रयास विधि वैदिक कर्मांचा सिद्धच आहे. शुद्रास मात्र निषेध आहे. अन्य संकलनांमधील शुद्रांत अंतरभीये कळून (समावेश केल्याने) ह्या तीनही निषेधक [निषेधित] होतात. चतुर्थ खणी अर्थ कसा कल्पिला तर शुद्रादिकांस निषेध नाही असे होईल सांगून कल्पितांच नवे. अतएव गागामहांनी त्याच पद्धतीन विषेयी वैदिक मंत्र स्पष्ट लिहिलेच आहेत. पूर्वी स्व जातीन लहानपोर अनाचार हांतेच त्यामुळे जातीअविहित कर्माधिकारे (जाते जातीस जे अधिकार योग्य नाहीत ते चालविल्याने) जाती हानी झाली! तेव्हा उत्तर हे कल्युग परत सर्वजातीमध्ये अनाचार असतच आहेत ते कोणते झणाल तर खरनाटक प्रांती ऋग्वेदा देशस्थ ब्राह्मण चांगले आहेत. ज्यामध्ये प्रत्यक्ष बहिणीची कन्या [भांची] मामा समागमे विवाह होऊन संतती होते. हे कौकीक विरुद्ध. शास्त्र विरुद्ध अर्था (सर्व प्रकारे) अनाचार आहे. असे असता त्याचे षट्कर्माधिकार व जातीहानी झाली! मित्र मेघिल (मिथुला जनकराज्याची नगरी येथे पांडवस्य ऋषी विद्यामित्र क्षत्रिय होऊन हेमाद्रि प्रबंध अध्याय २०

विद्यामित्रो गाधिभार्यो मुनोर्य तस्माल्लोके कौशिकारव्यो बभूव ।

तस्माज्जाता याज्ञवल्क्यादयो वै धनीरो ये ब्रम्हवंशास्य नूनं ।

अर्थ विद्यामित्र गाधिभार्या क्रियेच्या पोटी झाला झणून कौशिक नाम पत्न्या, ज्ञा

तून याज्ञवल्क्यादिक ब्राह्मणवंश ब्राह्मण धारण करे झाले जातील याज्ञवल्क्य यास ज्ञा

विजनाही धर्मकडे ते विचारल्या बघून त्यांनी ते सांगितले ते धर्मशास्त्र याज्ञवल्क्य स्मृति जेथे सांगितली ते पुण्यनील गांध जे तेथे राहणारे) यांचे ज्ञानीमध्य प्रथम पंचवीस वर्षांची कुमारी व नंतर विवाह होऊन मंजरी होते. हाही मोठा अनाचार लोक विरुद्ध यत्नाचा आहे ! [येथे लोकविरुद्ध आचार आहे असे असून मिहिले असे समजून वाचावे ते असे नव्हते] उत्तर देतो नाही. तेव्हा प्रभुषी कसी होईल.

एकच दास्य गोत्र या गोत्रीच सर्व विवाहादि कर्मे होताना झणून ज्ञाती आणि कर्म हान्य झाली ४ ! याचे उत्तर ज्या जागीचा जो वंश तो कधी त्या वंशाचे गोत्र, क्षत्रिय वर्ण भिन्न क्षत्रियांस गुरु गोत्रे प्रसिद्ध आहेत. दास्य जागीने पाऊन कळून उपदेश ही केला म्हणून दास्य गोत्र लागले. एसावतः बाध नाही. पूर्वी सोमवंशी, सूर्यवंशी, इत्यादि नव्वे बहार वाकत होते. असे सांप्रतही अय्यक कुट्टीचे इत्यादि नव्वेबहार. कुल आणि वंश यांचे बहू भेद मात्र आहेत. अर्थभेद नाहीत. चंद्रसेन राजा याचा पुत्र सोमराज यास विष्णु गुप्त मन्द कायस्थ याच्या वंशजाची कन्या विवाहात दिलेली. त्या जागे पासून संतती झाली. ते प्रतिलोम ! १ याचे उत्तर " ब्राह्मण्यां क्षत्रियात्सूतो " इत्यादि वाक्ये कळून सून ज्ञात प्रति ओमा पेक्षा उत्तम. " प्रतिलोम इदं अंगीकृत्य " इत्यादि न्यायेन वस्तुतः ब्रह्मदेव शरीरापासून उत्पन्न झाला झणून तो ब्रह्म कायस्थ परंतु तो धनुर्वर्णा वेगळा " देव गंधर्व जाती पुंवन " क्षत्रिय राजे याही देव गंधर्व यांच्या कन्या बळाचारे कन्या संतोरे कळून विवाहिल्या असे पुगणातरी बहूतस्यली भाडळते. (महा भारत ज्यास " भारतो पंचमो वेदः " झणजे भारत हा पांचवा वेद असे झटले आहे. त्यातील आदिपर्व, श्री सूर्यकन्या " तपति " नावाची. " आपव " म्हणजे वसिष्ठ जागी यांच्या मय्यस्थीने " वसु " राजा सोमवंशी त्याका उपरिधर झणत होते. कारण. तो संतरीक्ष गमनी, ता त्याने करिली या करिता अर्जुनाला " तपत्य " असे तुमचे सामान्य नाव आहे असे. चंद्र सेन गंधर्वाने झटले आहे. आमद्वागवत. अंगीकृत्याच्या अष्ट ८ नायका म्हणजे मुख्य क्रिया यातीलच चवथी. " कामिरी " नावाची सूर्य कन्या आदि कळून उदाहरणे शोधल्यास बहूत मिळतील) भुक्ताचार्यांनी आपली कन्या देवयानी ययाती राजास दिली. तेव्हा क्षत्रिय कायस्थात प्रतिलोमना नाही. उत्तम प्रती सून याचा क्षत्रियांत संततीव कळून त्याची ही सर्व क्षत्रिय कर्माधिकार आहे. चंद्रसेनोय क्षत्रिय कायस्थ कोणते ? याचे उत्तर दास्य गोत्र दास्य कायस्थ प्रभू (येथे दास्य गोत्री दास्य रक्षित कायस्थ प्रभू असे वाचावे) अशी आबाववृद्धा पर्यंत त्यांची प्रसिद्धा आहे ते चंद्रसेनोय कायस्थ (या ग्रंथाच्या

पहिल्या अध्यायांत. पृष्ठ ९९ सद्याप्याव आर्येपुढें गारा भरीतील वाक्य मश । स्थिहिले आहे त्या सदाचा अर्थ पणें लिहिला. “ परशुरामानें क्षत्रिय वध केल्या वेळी चंद्रमेन रागाचा सोमदेव दाव्याच्या आग्रमान गेली. तीच्या गर्भाचा वध करण्यास आलेल्या परशुरामाने दाव्या मुनीने प्रार्थिल त्याने रागानें क्षत्रियत्व सोडवून कायस्थत्व दिलें (याची संतती तीक्ष्ण देशांत प्रभु नावानें प्रसिद्ध आहे.) तर यास प्रभु क्षणप्याची प्रहृती कसी पडली. ७ याचें उत्तर. (स्कंद पुराण रेणुका माहात्म्य अध्याय ४३.

चत्वारस्तनयो धामन मोमराजस्य विभुतः ।

विश्वनाथो महादेवो भानुर्लक्ष्मीधरस्तथा.

या ओकाचे अंक या ग्रंथाच्या पहिल्या अध्यायांत. ९३-९४ यांत अर्थार्थ आहेत. यें अर्थ ही पहा. पृष्ठ ८४-८९.

संख्यावानप्यमंख्योऽष्टविश्वनाथो महा प्रभुः ।

निवास भी सरस्वत्या र्णोदार्य कलाभयः

(रण्या प्यापुढें ९४।९९ ओकाचे अर्थार्थ आणि अर्थ पहा.)

स्कंद पुराणें रेणुका माहात्म्ये (सप्त चत्वारिंशत्यध्याये) इत्थं उक्ता

अर्थ स्कंद पुराणांत रेणुका माहात्म्यांत असें (इतकें) सांगितलें. महा समर्थ होतो आस प्रभु म्हणतात. विश्वनाथ यास सर्वही प्रभु म्हणू लागले म्हणून प्रभु व्यवहार कडी पडली. सांप्रत ही जाणें जो राजगार, उदीम, धंदा, केल त्या व्यवहाराचें उपायच पडतें. तेंच परंपरागत चालतें. तुमचा मुळपुरुष चंद्रमेन पुत्र सोमराज एकच तेव्हा विवाहादि कर्म कोणासीं साळी ८ ! याचें उत्तर पूर्वी दोन क्षत्रियांचे वंश एक सूर्यवंश एक सोमवंश यांचे-परस्पर विवाह होतच असत यदु, कुरु, पुरु, पंडू, एकाची संतती. यादवार्चा कन्या उत्तरामा कृष्णास दिली असें बहुतो स्थळीं आढळतें सर्व सुश्रीक्रम अमाच आहे. पूर्वी जम्हदेवाच्या शरीरा पासून चार वर्ण उत्पन्न झाले [हे लोकसमजुती प्रमाणें म्हणजे म्हुंसादि ज्येष्ठार लोक वाक्यार्थ जमा समजतात तशा करितां उदाहरण घेतलें म्हणून योग्य आहे] परंतु खरें तब याप्रधाच्या पहिल्या अध्यायांत ९२ यागच्या आर्येच्या अर्थार्थकरितां दाखविलेले पृष्ठ ९३-९४ पहा] तेव्हा मुळपुरुषाची ग्मना अन्नादिमुद व्यवहार चालत आला ना म्हरा. जम्हदेवाच्या दिवसांत दशवतार होतान त्या प्रमाणें पचास वर्ण झाली आहेत तेव्हा कोणते

दिवसांत परशुराम अवतार झाल्या आहे परमेश्वर जाणे. (हा व्यामोहक दृष्टीत आहे) तेव्हा अनादि व्यवहारच प्रमाण. आणखी स्कंद वाक्य.

धारयंतं मुखेगुह्यो भार्ययन्तेऽभयं नृपाः ।

स्थितास्तेषां बली रामो दत्तवानभयं तदा.

मुखांत संगठा घालून प्रार्थना करित राहिले त्या राजांना तो महाबळी राम अभय देता झाला..

तेव्हा आणखी श्रवण राहिलेच होते ते व हे (एकच मिळाले) सारांश भगवद्गिच्छेकडून सृष्टी निर्माण झाली अनादीसिद्ध व्यवहार भगवत्स्वर्गेचे वाचला तोच प्रमाण. अर्थात मदीमूल पाहूनच. अशीच उत्पत्ती पाहता.

हरणीगर्भं संभूतो कृष्णभृगु महामुनिः ।

तपसा ब्राह्मणो जातो केन जानेत कारणं.

भृंगी कवी हरणीच्या गर्भात उत्पन्न झाला तो तपाने महामुनी झाला कारण कोणाच्या जाणवेल.

उर्वसीगर्भं संभूतो वसिष्ठ महामुनिः ।

तपसा ब्राह्मणो जातो केन जानेत कारणं.

उर्वसीच्या पोटी वसिष्ठ झाला तो तपाने महामुनी झाला. कारण कोणाच्या जाणवेल.

विचरीगर्भं संभूतो व्यास द्वैपायनो मुनिः ।

तपसा ब्राह्मणो जातो केन जानेत कारणं.

विचरीच्या गर्भात द्वैपायन व्यास झाला तो तपाने ब्राह्मण महामुनी झाला. अर्थात होण्याचे कारण कोणाच्या जाणवेल.

असे या पृथ्वीच्याठावीं कित्येक निर्माण झाले त्यांचे वर्णन कित्येक ठिकाणी केले आहे. विश्वाभिन्न श्रवण होत्याता अर्थात मिळाला. तमाच वास्मीकही कोंकणस्थानात समग्र संबंध होतो. असाच पाहता मकारांतर्त आहेत. तसाच " कर्म कोणो कर्म "

जास्ति. " असे आहे भगवत्कृत्य सोडून आपण नूतन मत स्थापू गेल्यास भगवंतास क मानेक ! मानावयाचे नाही.

पंडू आणि पुत्रराष्ट्र यांची उत्पत्ति व्याभाषामून पांडवांची उत्पत्ती एका पासून ए असे जगप्रसिद्ध प्रमाणेही वर्णन आहे आणि अभ्युपेक्षादिक पद्धत केले, त्याचे घरी लक्षावधि प्राक्षणा जेवढे, स्वर्गीय संतारव झाले, दोपदीस पंच अनार तीणे लक्षावधि प्राक्षणा वाटिले. महासती होय. दोषदेविता गैरव (नरक) प्राप्ती तात्पर्य मलीयती केवळ ईश्वरी कृपा. विनाची परीक्षा वाहणाऱ्याने पाहू नये. इत्यर्थ. तसे १७२३ दुंदुभी नाम संवत्सरे

- संमतो यमर्षी माहाराष्ट्राणां मर्ष. महाराष्ट्र प्राक्षणांचा संमत्क मान्य केलेला अर्थ.

श्री गणपति:

अमंतभट्ट शालिग्राम पुणेकर.

संमतोयमर्षी बाळाचार्य, परियायनाम वेदव्यास-

श्च गोदातट पुण्यस्तंभ स्थितस्य.

अण्णा नापीचर पुणतलेकर.

अचिर दाम्नी नापीकर:

अनार्दनाचार्य पुणतावेकर.

चित्तामण जोशी गिर्धर्ष लोहाडकर.

गुनाश्रमभट्ट गार्तार्य भर्माधिकारी प्रांत पुणे.

रामशास्त्री गवादे जुन्नरकर.

गोविंदभट्ट कोळी पंढरपुरकर.

माधवाचार्य रामदासकर.

प्रादुर्ग दिक्षित प्रतिष्ठानकर.

बाळभट्ट शेंवडे वाईकर.

रामचंद्र भट्ट परभरीकर.

संमतोयमर्षी दाजी भट्ट ठोके पुण्यस्तंभकर.

संमतोयमर्षी रामानुजानां दक्षिणानां.

कृष्ण शास्त्री काशीकर.

मिदेश्वर शास्त्री वाईकर.

विश्वनाथ शास्त्री काशीकर.

बाळकृष्ण बाबा यवनेश्वरकर.

रामस्वामी शास्त्री काशीकर.

राम शास्त्री मातेरकर.

नरसिंहाचार्य ओक.

ज्योतिष कृष्णाचार्य मालखेडकर.

ज्योतिष राववाचार्य रामानुज.

विश्वेश्वर बाबा यवनेश्वरकर.

वैष्णोपाय शास्त्री पुणेकर.

पुत्र शास्त्री वाईकर. संप्रति यस्ति यवनेश्वर

नाथ शास्त्री काशीकर.

ज्योतिषेश्वर शास्त्री यवनेश्वर काशीकर.

कृष्णाचार्य मालखेडकर.

अनंताचार्य मालखेडकर.

संमतीयमर्थी चित्तरावनानां.

चिराधर जोगी पंचनदीकर.
 बालकृष्ण भट्ट साठ सातारकर.
 रघुनाथ शास्त्री बापट.
 चित्तामण भट्ट गोखले पुणेकर.
 गजानन भट्ट बोहम टोकेकर.
 सत्वाशम भट्ट अठवळे पेणकर.
 नरसिंह भट्ट ठाकडे घांसकर.
 धिबक भट्ट शेवटचे पुणेकर.
 यशेश्वर दिक्षित भिडे परशुरामकर.
 तान्यामोशी चिपळूणकर वस्ती सातारा.
 कृष्ण भट्ट परांजपे पुणेकर.
 रघुनाथ भट्ट शाकंपाणी गुहागरकर.
 महादेव भट्ट देवघर पुणेकर.
 महादेव दिक्षित बापट गोळपकर.
 मोरभट्ट वझे हरीपूरकर.

शुद्धात् शास्त्री भवंधकर.
 मालकंड शास्त्री सातारकर.
 धोंडराज भट्ट खरे वेळणेश्वर धर्मधिकारी
 उपाध्ये.
 नीलकंड दिक्षित बापट गोळपकर.
 लक्ष्मण भट्ट कांटीकर पन्वेलकर.
 बापू शास्त्री मोठेय देवदुर्गकर.
 राम भट्ट अग्यंकर वाईकर.
 लक्ष्मण शास्त्री नेने रेवडंकर.
 गंगाधर शास्त्री गोखले पुणेकर.
 कृष्ण शास्त्री करमलकर.
 बापू शास्त्री लेले नागगांवकर.
 विठ्ठल भट्ट फाटक पुणेकर.
 लक्ष्मण भट्ट अगोसवाईकर.
 विष्णू भट्ट साने वाईकर.
 दाजी भट्ट मोडवळे वांगणकर.

संमतीयमर्थी बाजसनीयानां.

नारायण शास्त्री सिराडोणकर.
 विठ्ठल शास्त्री अर्जुनकर श्रीरी.
 जयणा दिक्षित अयाचित वाईकर.

महादेव शास्त्री कराडकर.
 रामचंद्र भट्ट नाना पाटक बोनुरकर.
 भिकं भट्ट लोखंडे सासवडकर.

संमतीयमर्थी तैलंगानां कर्नाटकानां.

कंपकट नारायण शास्त्री कडणेकर.
 कृष्णाचार्य मठकरी.
 श्रीनिवासःचार्य हुटालचुडीकर.
 रामाचार्य हळगेकर.
 नरसिंहाचार्य कडेदुर्गाकर.

नानाचार्य मठकरी संस्थान स्वामी.
 राधवेद स्वामी.
 नरसिंहाचार्य हुलगीकर.
 रामाचार्य मुरमपूरकर.
 तीथाचार्य बन्गुरीकर.
 बानाचार्य अयमपूरकर.

संमतीयमर्थी कन्नानां कर्नाटकानां.

सदाशिवोपाध्याय गुर्जेर पुणेकर.
 जामन भट्ट खरे कोरवणकर.
 बालकृष्ण भट्ट परांजपे ठाकुर हरनाथ सीताराम भट्ट.

विठ्ठनाथ देव नवाध्ये टोकेकर.
 गणेश शास्त्री नवरे राजापूरकर.

भी स्कंद पद्य नारद भविष्य आणि कालिका पुराणांत ।

ज्ञातिविवेकी कात्यायनितभां कृत अमेचि सिद्धांत १७

भी स्कंद पद्य नारद भविष्य आणि कालिका इत्याद्या पुराणांत ज्ञातिविवेक कात्यायनितभां पाल सिद्धांत केलेला आहेच. १७

भी याज्ञवल्क्य पाराशर स्मृती परशुरामप्रताप असे ।

गागा आणि गोविंद भट्टी कृद्वाग्मकरि पहाच तसे १८

भी याज्ञवल्क्यस्मृति पाराशरस्मृति परशुरामप्रताप हे आणि गागाभट्टी गोविंदभट्टी हे द्रकमल्यकरा हेही सर्वमध्य तसेच पहा. १८

या सर्वा ग्रंथांनी विमोक्षितां अर्थसारजे होते ।

या अल्प संग्रहांत मतेपे मतेले भसे होते १९

अहो या सर्वग्रंथांना पाहता जे अर्थसार होत आहे ते या लहानशा ग्रंथांत जोडल्या आहेत. १९

या नंतरहि दुर्गाग्रह परितां धन्योपनाम नीलमळे ।

तन्मत खंडक झाला तत्कृत जगन्नाथ ते कष्ट सगळे २०

असे ज्ञानेश्वरही पद्ये उपनामक नीलकंठ यांनी दुरामह, धरित्य तेभ्यां व्याख्यामतां खंडन करणारा झाला त्याचे कृत्य जगतास मान्य असे जे ते सकल सांगू. २०

रस वेदोदधि वसुमति मित नृपती क्षामिधान शककर्ता ।

स्वाध्या नर्तनचि हा उद्भव क्षाम्या पुनहादि सुख हर्ता २१

रस हे वेद ४ उदधि ७ वसुमति १ (पृथ्वी) संख्या १७४१ क्षामिवाहन शककर्ता स्वाध्या वर्णित हा दुःखकारक उद्भव पुनःही क्षाम्या. २१

दशमांसावधि ऐसा होना क्षाम्या विवाद ग्यांन सुधी ।

धीरायाचार्यानुज राघव भावार्थ घे कदास तर्फी २२

दहा महिने पर्यंत असा वाद झाला त्यांत उत्तम बुद्धि श्री रामाचार्यांच्या मार्गून क्षाम्या यांच्या भावांनी (पुत्रांस) घेता झाला. २२

स्वाग्रज मतानुगति नो होउनि शास्त्रार्थ बोलला सदसी ।

श्रुतिमंत्र युक्त पौडस संस्काराभाव कां अमें बदसी २३

आपल्या पूर्वी झालेला हा मताचा अभिमान शास्त्री व्याख्या मताप्रमाणे चालविला होऊन वेदमंत्र सहीत सोळा संस्कार काण्याचा अभाव [अधिकार नाही] अमें कां बोलला होस. २३ अमें झगून सभेत शास्त्रार्थ सांगितला [अधिकार आहे या अर्थाने]

समाच पणुकसी त्रिः कर्माचाधिकार क्षत्रांम ।

असनां लोपकरा त्रि ईश्वर चिन्ताम पावनो नाम २४

तमाच महाकर्मातील तीनकर्माचा अधिकार क्षत्रियांचा आहे. असें असून त्याचा लोपकरिता याणी ईश्वराचे अंतःकरण बसून होते. २४

त्याचा आशय हां कीं सोळा संस्कार ते सम्यक्क हो ।

कर्म वयाधिकार पेमा या प्रभुकुला मजाल्लक हो २५

त्या (श्रीराघवाचार्याचा) आशयसोळा संस्कार वेदमंत्राने लक्षांत आणि तीनकर्मांचा अधिकार या प्रभुकुलाम आहे हे शास्त्रानही सांगितले आहे असा होना. २५

जो नीलकंठ त्याचा होय अभिप्राय कीं नही कांहीं ।

परि शास्त्राचार नत्या हें ही स्वीकृत असे अनेकाहीं २६

जो नीलकंठ थोडे शास्त्री होना त्याचा अभिप्राय असा होना कीं वेदोक्त कर्म व संस्कार काहीही होऊं नयेत परंतु त्या बोलण्याम शास्त्राचे आधार नव्हते तथापी ते कां पुष्कळांही स्वीकारिले होते. २६

राघवमत विद्वज्जन आदिकरुनि या सभेत बोलला ।

अथवा नीलकंठ हा मजपय शास्त्रार्थ विध्य बोलला २७

राघवाचार्यांचे मत विद्वान [वेदशास्त्रे पुराणे ज्ञाने] आदिकरून सभ्यगृहस्थ सभेत बोललाऊन नीलकंठ याणी आपणांसी (राघवाचार्यांवासी) वाद करावा जो दुसऱ्यास जिंकून बसणेईल त्याचे मत मान्यकरावे हें एक. अथवा नीलकंठाने स ग्रंथ (गंगोदक तुलसी हां सात घेऊन देवळांत जाऊन देवाप्याजवळ) राघवाचार्यांचे सांगितलेला शास्त्रार्थ मोठा आहे असें झणावे हें दुसरे. २७

किंवा सु महत्तेषां पर्या आपापल्या अभिप्राया ।

पाठउनी शास्त्राची सह संमति वाटपाची याया २८

विज्ञा उत्तम मोशाली क्षेत्र [श्रीनारायणी मयसूर, आदिकरून] येथे आपापल्या अभिप्रायासहीत [ही गोष्ट] पत्रांत लिहून पत्रे पाठवावी आणि शास्त्रार्थ सहीत तेथल्या ज्ञान लोकांची संमति कायपेते. तींचा वाट पाहवी. २८

जेसो संमति येईल वतावे तदनुसार या त्याही ।

तीन मदांभित केले मार्ग न एकाह स्विकारिल्या त्याही २९

जसो संमती येईल तसे व्हावी न आम्ही वतावे असं तीन मार्ग दाखविले त्यांतून कोठेही त्यांनी (नीत्यकळाच्या पक्षांनी) मान्यकेला नाही. २९

जे श्रिजगद्गुरुनि शंकर आचार्य पदि विराजित ती ।

श्रीमन्नृसिंह भारती आली पुण्यास जी स शिष्यवती ३०

जेव्हा श्रीसद्गुरूनी मुनि श्रीशंकराचार्यांच्या पदाच्या ठाई शोभणारी जी ती श्रीनृसिंह भारती हे शिष्यसमुदाय (मंडळी) सहीत पुणे नगराच्या शहरांत आली. ३०

ते हा वृत्तान्त निवेदन केला त्यास शिष्य वयांनी ।

त्याची विवेचन कृति ती त्या स्वीकारिलीच आयांनी । ३१

जेव्हा हा वृत्तान्त शिष्यश्रमंजरी निवेदन केला (ही गोष्ट आरंभापासून शेवट पावेतो) तेव्हा लोकाने गुरु शंकराचार्य म्हणून त्यांचे शिष्य सारेच समजण्याचे त्यांत कित्येक मोठेले शिष्यही समाविष्टले. तेव्हा शोधून बरे वाईट निवडणें हें विवेचन करण्याचे काम त्या आयांनी स्वीकारिले. ३१

कुलें शास्त्रार्थालोचन तनिर्णय करुनि दिधला हो ।

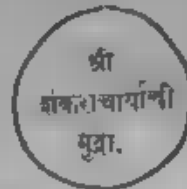
बळवंत स विद्वत् प्रभु यां हा अधिकार सर्वविध त्याहो ३२

शास्त्राच्या अर्थाचे आलोचन (विचार सहीत पाहणें) केले आणि त्याचा निर्णय (सिद्धांत) करून दिला की बळवंत स विद्वत्प्रभु (बळवंतराव महार चिटनशीस आणि विद्वत्प्रभु देवाजी हे मुख्य आहेत यां मधीत सर्व प्रभु) यांस सर्वविध अधिकार (वेद पठणें, दोक्तकर्म, अग्निहोत्रादिक होम सोळासंस्कार वेद मंत्रानें करणें करविणें) हा प्राप्त होवो (मना होता तसा) ३२

तत्त्व सात्र लेखन केसेसे या तमी पहा प्रभुमी ।

दत्ताधिकार संपन्नीलित सद्रंश जात ती प्रभु मी. ३३

ते पत्र सारे ईश्वरीदत्त (ईश्वराने दिलेली) अधिकाररूप संपत्ति मिळालेली ती ते (मारंभा पासून शेवट पर्यंत) या खाली लिहिले आहे. अहो उत्तम कुलांत जन्मास आलेले प्रभु जनही ती पहा. ३३

आनील संस्कृताचा अर्थ आणि शिवाय कांतांतील ग्रंथ कार्याने लिहिले आहेत.

श्रीमत्परमहंस परिब्राजकाचार्यस्थायनेक गुण संपन्न पदवाक्य प्रमाण पारीण पुरीण सर्वतंत्र स्वतंत्र यम नियमासन प्राणायाम प्रत्याहार ध्यान चारणा समाध्वं-
ज्ञांग योगानुष्ठान निरत सकल भुरभुनि निकर मणिमय मुकुट प्रभापुत्र रंजित
कलित्योत्पाद्यनेतागमेतिहास पुराणानुवर्णित भारती विजयध्वज संविदानंद एवंचे-
स्थायनेक विंशति दुर्गादि परिकल्पित दुर्गाष्टक ध्यान दिवाकराय मान श्री मदानंद
तीर्थीय शुभ संमदाय प्रवर्तक श्रीमन्मैत्री सत्यभावा समेत श्रीकृष्ण विहस दिव्य
चरण सरोवरराधनेक पुरीण श्रीमद्गुह्य श्रीलक्ष्मी मनोहर तीर्थ श्रीपादीय कर-
कवळ संजात श्रीलक्ष्मी त्रियतीर्थ श्री चरणः

श्रीमान् [योगरूप ऐश्वर्य प्राप्त आहेत असे] परमहंस [सन्यासीयांत सर्वांहून
अधिकार्थ ईश्वर तोच आपण असी धारणा धरून] परि नाजक (चालणारे सन्यासी) आचार्य
[गुरु] एव [पण] अदि अनेक गुणसंपन्न [प्रथम आहेत असे एकाहून अधिक गुण
प्राप्त आहेत असे] पद [अधिकार] वाक्य [भाषण] प्रमाण (सत्य) पारीण (शेषटा-
कापेली राखणारे) पुरीण [सर्वोपदेष्टा असणारे] सर्वतंत्र स्वतंत्र (सर्व कर्म आपल्या आधीन
ठेवणारे) यम [इंद्रिये आपल्या आधीन ठेवणे] नियम (करणे अवश्य मितके समजून करणे)
आसन [आपण वायुमार्ग रोधन] प्राणायाम [प्राणवायू त्रसंडांत भूमध्यस्थानी स्थिरकरणे]
प्रत्याहार (नासाधी निश्चल निर्विकार दिष्टी राखणे) ध्यान [कल्पित पृथग्देवत इदयस्य
सार्वकाल पाहणे] धारणा (शालेय्या योगास आर्जमादि सिद्धि विघ्नकहन योगनष्ट कार्त्तिक

आप्या वंशगत न जाता वैर्य चकन मसणे) समाधि [उपद्रव विकार रहीत होउन आत्मस्व
कपी कीन राहणे] असी योगाची आठमों या अनुष्ठानांत रत. सर्वदेव करीचे समूह तेव
मुंबमणि [उत्तम प्रकारचे रत्न] तन्मय (त्या मण्यांचे) मुकुट यांचे तेजाचे समूह या
समाधान देत आहेत असे बलिस्था [बोगबलीत्वापेत] असे अनेक आगम (वेद) इतिहास
पुराणानुवर्णित [पुराणांत वर्णन केलेले इतिहास भारती (वाणी) विजय सम्यक् जाणते आ
नंद मूर्ति असे आदिककन शक्य पर्यंत अनेक विज्ञाति [बहुसंख्य] दुर्वादिपारिक्लिप्त
(बाईटबाट करणारे याही कल्पित केलेल्या गोष्टी) दुर्माध्य [दुर्मापणे] ध्यात [अंधकार]
दिवाकरायमान [पांथा सूर्या प्रमाणे] श्रीमत् [योगश्रीवान्] आनंदतर्पिण्यं मुमं संप्रदाय
प्रवर्तक [गुरु परंपरेतील एक गुरुनाम स्याच्या उत्तम संप्रदायने वर्तन करणारे] श्रीकृमि
णी (भीष्मक कन्या) सत्त्वमामा समेत श्रीविष्णु दिव्य चरण सरोरुह (श्रीदेवतेचे चरण
कमल) आराधनेक धुरीण [आराधनांत एक सर्वोत्तम पुरुषःसर] श्रीमद्दुषी श्रीकृष्णमनोहर
तीर्थ [दुसरे एक गुरु] श्रीपादीय कर कमल संज्ञात (श्रीदत्तात्रेया प्रमाणे जेष्ठ ज्ञातव्य
हाता पावून झालेले) श्रीकृष्ण प्रिय तीर्थ (आणखी एक गुरु) श्रीचरणैः [आप्या
चरणादी]

. स्वस्ति श्रीमत्सकल पर्य प्रतिपालक याचगुण मंडीत राज भी परम शिष्यो-
चव सत्तापि नमरस्य चिद्वनवितांपाधिधा बलवत्तराव मन्वार सङ्कास्तपापरं दि-
पोपास्यां विष्णुराज देवाजी मधुरि समस्त चांद्रमेनीय कायस्थान्मधुन्यति
श्रीनारायण स्वरणपूर्वक अनेकशिष्या समुद्रसमु गरां अह चत्वारिंशपि
सप्तदश शकं पिते शाके व्यय नाम्ना संवत्सरे फाल्गुनाशीत त्रयोदश्यावधि पुण्या
व्य नगरे स्वाभ्रमोचित सद्धर्मानुष्ठान पराशराः संताः पुंयकल्याणदिष्टत छात्र
सया समवेतं शुभकल्पोस्मः अत्रत्य क्षमादिहान्ता स्व कुशल आपनेन वयं भवद्वि
सदा संतोषणीयाः विशेषस्तु.

स्वस्ति [मु झणजे चांगले मंगल आहां] श्रीमत् (ऐश्वर्यान्) सकल वर्माचा प्रति-
पाल करणारे जितके गुण आहेत त्या सर्वांनी रेंसिलेले किंवा भरलेले फार चांगले वर्तमान
शिष्य सातान्वास राहणारे चिठणीस उपनामक (ओळखी करितां विशेषेय) बलवत्तराव
मन्वार तसेच दुसरे दिने उपनामक विष्णुराज देवाजी मुख्य असे सारे चांद्रमेनीय (चंद्रसे
व सोमराज म्हणजे चांद्रसेनी याज्यासून झालेले) कायस्थ ग्राम यांस. श्रीनारायणा

स्मरण प्रथम करुन तुमसे हर्ष शोभा वृद्धीस पावोत भसे अनेक आशीर्वाद. शके १७८
४८ ज्यय नाम संवत्सरे फाल्गुण वद्य त्रयोदशी पावेतो पुणे येथे आपले आश्रमस र-
चित चांगले धर्माच्या अनुष्ठानांत रत असून कोने. तुमचे कल्याण इच्छितगारे शिष्यसमुदाय
सहित श्रम करून आहो. येथील कुशल जाणून तुमचे कुशल आम्हास कळऊन सेतुब-
कारणे हे तुम्हाकडून व्हाये. विशेष.

सप्त चत्वारिंशधिक मत्तदशस्रम मितान्दे फाल्गुन मास श्रीमोदावरी या
भोवेंदोन करवीर क्षेत्रस्थ पुण्याख्य पुर मर्माप पर्वते पश्चिमे ग्रामे श्रीपदकगच्छार्पा-
स्वय संज्ञाताभिनव श्रीदिवासेकर भारती स्वामी करकंजोद्धव श्रीविद्यानृसिंह
भारती स्वामीनामागमने ममभूतत्वमरे पुण्यतुलसीय शास्त्रार्थ विषये विवादमाना
ब्राह्मणा द्वैविध भाव मापन्नाः तत्र वेदशास्त्र निपुण रायवाचार्य रामानुजादिनामिका
पक्षः तथा वेदशास्त्र निपुण नीलकंठ प्रभृतिमापपरः एवं दश मामावधि द्वैवि स्थिते
तत्र वेदशास्त्र निपुण रायवाचार्योदीनामाशयस्तु. चांद्रसेनीय प्रभु ज्ञानीयानां
धर्मशास्त्र प्रतिपादित ममेवक पौंड्रस संस्कार पूर्वक कर्म प्रपाधिकागोस्ति. इतरेषां
तु स्वीय कल्पनया अधिकाराभावः इति केवलभाद्वरः इति विवादे प्रवृत्ते मति
वेदशास्त्र निपुण रायवाचार्यः श्रीस्वामी संनिधौ चांद्रसेनीय ज्ञानीविषयक निर्णय
चतुर पंडितान्वहुभुजान् गृहस्थांश्चाहूय सभा संपाद्यान् भवद्भिः कर्तव्याः अथवा
वेदशास्त्र निपुण नीलकंठ प्रभृतिभिर्मोदकं तुलसीच घृहीत्वा देवागारे प्रविश्य श्री
सन्निधौ अयमस्मत्कृत शामचार्थं मूर्पति वक्तव्यं. वा स्वस्वमभिप्राये चांद्रसेनीय-
यस्य शामचार्थं विषयक संवाच पत्रं लिखित्वा तत्पत्रं पाराणमी ययमुरादि महन्ते-
भस्य विदुषांप्रति मेपयित्वा नचत्य विदुषां शामप्रवृद्ध्या यथा संमतिरायति तथा इ-
त्नामः इति पक्षत्रयं वासवोपमित पटवर्धनोपाव्हा चिन्तामणिराय प्रभृति घृहस्थाये
विद्वज्जन समूहे प्रतिज्ञाते. तदा त्रीष्वपि पक्षेष्वन्यतमोपि वेदशास्त्रमपेक्ष नीलकंठ प्र-
भृतिभिर्नांगीकृतः अपरं वृत्तान्तः अस्मदागमने यदा संचार क्रमेण पुण्याख्य नग-
राते तदानीयस्मत्समदायानुयायिभिर्निवेदितः तद्विवेचने कृते शामप्रवृद्ध्याच वेद-
शामप्रनिपुण रायवाचार्योदिभिः एवं प्रतिज्ञाते मति अस्माभिस्तदंगीकारप्रकृत
चलीलकंठ शामिष प्रभृतयोर्वेदेति तत्कंसलं द्वेषाभिनिवेशेनैवेति सिद्धं भवति.

शके १७४७ सांत फाल्गुन मासी श्रीमोदावरीया यात्रेच्या हेतूने करवीर क्षेत्री

जणार पुणे शहराजवळ डोंगरावर पर्वती नावाच्या गावी श्रीशंकराचार्यांना वंशांत झाले. त्यां मारले दुसरे झालेच नाहीत असे श्रोविद्याशंकर भारती स्वामींच्या हस्त कमळा पासून झालेले श्रीविद्यानृसिंह भारती स्वामींचे पेशे झाले. त्यावेळीं तुमच्या जातीच्या शास्त्राविषयांत ब्राह्मण कळू करीत असल्यामुळे दोन तट झाले. यांत वेद, शास्त्र, निपुण (प्रमाण जाणता.) राघवाचार्य रामानुज (हा ऋग्वेदी ब्राह्मणातील एक भेद आहे) आदिक हेन याचा एक पक्ष (तट) तसा वेद, शास्त्र, निपुण नीलकंठ मुख्य आहे असे जे त्यांचा दुसरा असे तट होऊन दहामहिने पावेनो दोन पक्ष राहिले. त्यांत वेद, शास्त्र, निपुण राघवाचार्यादिकांच्या आशय चांद्रसेनीय प्रभु जातीयांचा वेदांनी शास्त्रांनी सिद्धकून दिलेला समंजस [वेदमंत्र सहीत] मोठ्यामंस्कार करणे आणि तसाच तीन कर्मांचा अधिकार आहे. इतरींचा आपल्या कल्पनेने अधिकार नाही. असा आमह मात्र (वेदशास्त्रे पुराणे याचा आचार नमती) आहे. असे कळू (तटा) करीत राहिले असता वेदशास्त्रनिपुण राघवाचार्यादी स्वामीजवळ चांद्रसेनीय जाती विषयी निर्णय चतुर पंडित (शास्त्रे जणणारे) बहुश्रुत [फार इतिहास पुराणे आयकिलेले] आणि गुरुस्थ यास बोलाऊन सभा भरवावी. हे पेशे तुम्ही करावे. अथवा वेदशास्त्रनिपुण नीलकंठ आदिकून याही गौरीदक तुळसी घेऊन देवाळीत शिकून देवा (आर्चा केलेल्या शक्ति किंवा शंकराचार्या) जवळ हा मी [राघवाचार्यांनी] शास्त्रांचा केलेला अर्थ खोटा असे साणार्थे. अथवा आपले आपले अमिप्राय आणि चांद्रसेनीय, काश्यप यांच्या शास्त्रार्थांचे ग्रंथ पत्रांत लिहून ते पत्र नाराणजी मयमूर [द्वाविध दिशार्थ विद्वान ब्राह्मण आहेत ते क्षेत्र] अशा मोठ्या क्षेत्रांत राहणारे विद्वान ब्राह्मणांकडे पाठवून तेथील विद्वान ब्राह्मणांच्या शास्त्रे पाहून समान ज्ञान येतील तसे तुम्ही आम्ही यर्मावे. असे तीन प्रकार इशाही उपमा आहे त्यात अशा वितामणगव पटवर्धन मुख्य आहेत ज्यांत असे गुरुस्थ आणि योग विद्वान संतःशीत समगून दोलले क्षेत्रांत राघवाचार्यांनी प्रतिज्ञेसारखे आपण केले. तेव्हा तीनही प्रकारांतून कोणता एकही मार्ग वेद, शास्त्र, निपुण नीलकंठ मुख्य नोकाही आंगकारला नाही. असा इतान [घटलेली गोष्ट] कितन कितन वेतां आपले येणें पुण्यास झाले तेव्हा आमचे संप्रदायानें चालणारे याही आम्हास सांगितला. त्याचा विचार करण्यांत शास्त्रे पाहून मनांत आणितो वेदशास्त्र निपुण राघवाचार्यादिक यांनी असे (जसे) झटले आहे ते आम्ही स्वीकारून जे नीलकंठ शास्त्री आदिकून बोलतात ते केवळ यांत शिकून असे सिद्ध होईल.

सामय सिद्धांतस्तु.

कायस्थान्निविश मोक्षचित्रगुणस्तथापरः ।

दाह्यगोत्र सत्रजस्तु तृतीयः संकरात्मजः ॥

कायस्थ तीन प्रकारचे सामिलने आहेत. चित्रगुण कायस्थ १ दाह्यगोत्री क्षत्रज [क्षत्रियापासून झालेले] २ संकरात्मज दोन जाती मिळून झालेले ३ तिसरे.

तत्र चित्रगुणागुण्यभिः यमपुराणे मृष्टिक्षेपे.

मृष्टपादौ सद्रमत्कर्म ज्ञाने प्राणिनां विधिः ।

ज्ञाने ध्यानश्चैवस्तस्य सर्वकायादिनिर्गमः ॥

सुटी उत्पन्न करण्या पूर्वी प्राणीजनांचे वरं आईः कर्म समजण्या करिता काही उपाय केल्या पाहिजे असे मनास आणून क्षणभर पयस ब्रह्मदेव ध्यानस्थ झाले त्याच्या सर्वदेहापासून उत्पन्न झाला.

दिग्गुरुपुमान्हे मयीपात्रं च लेखनी ।

चित्रगुण इतिख्यातो धर्मराज समीपतः ॥

देवलोकीचे रूप पुरुषाकार हातांत दडत लेखनी असा चित्रगुण नावाचा धर्मराज यमधर्म समीप असतो.

प्राणिनां सद्रमत्कर्म लेख्याय स नियोजितः ।

ब्राम्हणादीन्निद्रिय ज्ञानी देवाग्न्योयज्ञभुक् स वै. ॥

प्राण्याचे बरेवाईट कर्म (जे होईल ते) लिहिण्या करिता योजित केल्या तो चित्रगुण ब्राह्मण इद्रियजित ज्ञानी देव अग्नि प्रमाणे तो ही यज्ञवेत्तची हविभाग घेणारा आहे.

योजनादौ सदागम्ये आहुतिर्दिश्यते द्वित्रैः ।

ब्रह्मकायोन्नवो यस्मान्कायस्थ ज्ञानिरुच्यते. ॥

भोजनापूर्वी ब्राम्हणादि तीन वर्णांनी त्यास आहुती द्यावी (अशा अधिकाराला ज्ञान) ब्रह्मदेवाच्या शरीरा (काया) पासून उत्पन्न झाल्या म्हणून कायस्थ जाती म्हणतात.

नाना गोपाथ तद्वक्त्राः कायस्था भुवि मणि वै ॥

नाना [अनेक] गोत्रे त्यांच्या प्राप्त झाली आहेत असे कायस्थ (माथुर. गौड. वागट. नेगमआदि असे) चित्रगुण वंशज पृथ्वीचे टाई आहेत.

इति चित्रगुप्त काव्यस्थोत्पत्तिरप्यप्यपुराणोक्ता उक्तैश्च गोविन्द भट्टाणां.

जसी चित्रगुप्त काव्यस्थांची उत्पत्ती पद्य पुराणांत सांगितलेली गोविंदभट्टांनीत झाली आहे. गंगानदी प्रक० १ पत्र १० पं० १०.

अथसप्तमोत्पत्तिस्कंदपुराणेरेशुकाभासात्म्येयथा ॥

पुढे सप्तमांची उत्पत्ती स्कंद पुराण रेशुका माहात्म्यांत जसी.

स्कंद उवाच. एवं इत्यार्जुनं रामो संवाच निखिलाक्षरान् ।

अन्वयात्सतान्दंतुं सर्वानेवामुरान्वयान् ॥

जसा अर्जुनाला माकन तो परशुराम भारा काढिलेले काय [धनुष्यास] लाऊन ज-
पुराणे वेंच असे जे [देवी संपत्ति आस नाही ते असुर संपत्ति श्री मरुतप्रीता सोळावा
अध्याय श्लोक ३

दंष्टो दर्पोभिमानश्च क्रोधः पादुष्यनेवच ।

अज्ञानं चामिमातश्च पार्थ संपदमामुरी.

अर्थ दंष्ट. (घोटें धर्म कर्म आचरण कळत जगतांत अशीक वर्णविण्याची इच्छा
केविजे.) दर्प [विद्या द्रव्य बल आदिकळत संपत्ति श्री आहे असे मनी वाळगणें] अभिमान
[मी सर्वांत ब्रह्म पूज्य मानणें] क्रोध [स्वकीय परादिकांस रागांत राहणें वर्तविजे] पादुष्य
(कोळणें आचरण यांत मृदुपणा न ठेवितां लोक प्राप्तपुक्त होत असे असणें) अज्ञान
[जोत सारासार विचार नाही. असे इंद्रियादि विषयांत राहणें] असे जे गुण ते असुर
संपत्तीत आहेत अशा धनुष्याचे आहेत.] मारे त्यांस मारण्यास त्यां मागून पावले.

केचिद्गुणमाभित्य केचित्पातान्माविजत् ।

अथस्वतात्मानःकेचिद्ब्रह्मवेदमधारयन्.

काही गुणांचा आधर कळत राहिले काही पाताळांत शिरले काही अथ सुली कळ
जगले काही आपस्यास ब्राह्मण वेश धरून राखिले झाले.

बभूवस्नापसा कोपहनमाभित्य तज्जवात् ।

तपैवावस्विता केचिन्मूर्धुनंद नर्तकाः

काही तापसी (तर करणारे) झाले आणि वनांत गेले. काही राजाच्या भवा
भित्त ठेवून राहून कड (सोने आणणारे) नर्तक [नाचणारे] झाले.

केचिद्वैतालिकाः भूराः राजानस्तत्रयार्थिताः ।

सगर्भा चंद्रसेनस्य भार्या दालभ्याभयमगता.

काही नूर सेत्री रामाच्या भयाने दुःखित होतात ते वैतालिक, अथवा तालिक, (टाळ्या वाजविणारे) झाले. [" वैतालिक " गाथांमही प्रकरण १ पान ४ पंक्ति ६ श्लोक.

वैश्याद्वयेन शुद्धायां जातो वैतालिकाभिधः ।

धारणो सावाये भवेन्नमुनो कृष्ण धर्मनः

अर्थ. वैश्यापासून धर्मीने [विवाह करून तीमी संगत झाल्याने] शुद्धीच्या ठाई होतो तो वैतालिक धारण झाला झणतात. तो अवाय होतो कृष्ण धर्म (पुरुष ब्राम्हण क्षत्रिय वैश्य इति ३ आणि तसमाचार. हीन संकीर्ण नव्हेत असे सर्व वर्ण सेवा, स्त्री सर्ववर्ण गामिनी.) पाहून कमी होतो. अयमेव करणः (हाच करण) याचे कर्म, श्लोक.

राज्ञाच ब्राम्हणानांच गुणवर्णन तस्यरः ।

संगीव कामशास्त्रं च जीविका तस्य विमुक्ता.

अर्थ. राज्याचे ब्राम्हणांचे गुण वर्णन करणे गायन करणे कामशास्त्रांत कुशल असून जीविका करायी. (नटबा या नावाने प्रसिद्ध आहेत) या जातीचा गुण घेतला सगून वैतालिक अथवा वे हे अक्षर पाठपूर्णाचे घेतले तर (सोडून नाव केले तर) तालिक झणजे डाळ्या करणारे झाले असा अर्थ मिळतो.) चंद्रसेनार्था स्त्री गर्भासहीन दालभ्या असून गेली.

ततो राम समायातो दालभ्याभयमनुक्तये ।

पूजितो मुनिना रामोऽर्घ्य पायासनादिभिः

मग राम आ अतिउत्तम दालभ्याभयमास आला. त्या मुनीने अर्घ्य पाद्य आसन आदि- करून राम पूजिला.

अथ मध्यान्ह सभये तस्य भोजनमादरात् ।

इदो दालभ्यो मुनिभेदो भार्गवाय महात्मने.

तेव्हा मध्यान्ह (दोनप्रहर दिवस) वेळी आदरे करून त्या भार्गवास दास्य महात्मा- नीने भोजनास दिले.

भोजनावसरे तब गृहीत्वापोषणं करे रामस्तुवाचयामास इदित्थं स्वं

मनोरथं । तस्मै पादादृषिः कार्यं भार्गवाय महात्मने वाचवापास राधाई कार्यं शारङ्गो
महामुनिः । ततो द्वौ परमपीता भोजनं चक्रतुर्मुद्रा भोजनान्ते महाभारतासने
उपविश्य च ।

तेथे भोजनाप्या वेळेस ओपोसन हाती घेऊन आपल्या हृदयांत (मनांत) ओ मनो-
रथ होना ते परशुराम मागू लागला. महात्मा भार्गवराम यास इच्छिते देऊ करून आपण
(शारङ्ग) रामापासून आपणास पाहिजे ते मागता झाला.

मग दोघेही मोठ्या प्रीतीने हर्षपुक्त होऊन भोजन करिते झाले. भोजन झाल्यावर
दोघेही महाभाग (भार्गवचन) आसनावर बसून.

तांशुत्तानेनरं शारङ्ग्यः पपुच्छ भार्गवं प्रथि ।

पश्यया प्रार्थितं देव तन्मे शंभितुमर्हसि.

विदे वेतल्यानंतर शारङ्ग्य भार्गवास विचारिता झाला की, तुझे मागीतलेकें सांगण्यावर
तुं योग्य आहेस.

राम उवाच. तवाश्रमे महाभाग मगर्भा श्री समागता ।

चंद्रमेनस्य राजर्षेः क्षत्रियस्य महान्वयः

राम झणतो. मंडा भाम्यवेता तुझ्या आश्रमांत महात्मा चंद्रसेन राजर्षि क्षत्रियाची श्री
गोदरा आलेली आली आहे.

तन्मेनं प्रार्थितं देहि श्री मगर्भा महामुने ।

ततो दाल्भ्यः प्रत्युवाच ददामि तव वाञ्छितं

हे महामुने मी तुझ्यापासी मागीतलेकें ते [हें आहे] सगर्भा श्री मी आहे ती मला
दे. मग शारङ्ग्य बोलून तुझे इच्छित मी देईन [देतो].

पश्यया प्रार्थितं राम तन्मे दातुं स्वमर्हमि ।

ततः क्षियं समाहूय चंद्रमेनस्य वै मुनिः ॥

मिता सा चपलापांगी कंपमाना मयागता.

रामा मी जे तुजपासी मागीतलेकें ते देण्यास तूं योग्य आहेस । मग मुनि (शारङ्ग्याने)
चंद्रसेनाचे विस बोलवून । ती भयपावलेली कोकत अपांगे (दोळ्यांच्या पापण्याजवळचे
भाग) चपळ (हाकत आहेत) मदी येतीहाली तीस.

रामाय मददी तत्र रामः प्रीतमना यदुह ।

रामचन्द्राय. यत्त्वया प्रार्थितं विम भोजनादसरे दुरा

रामाकरने मुनि देता-ज्ञाता [तेम्हा] राम प्रीतमना [संतोष युक्तमन] ज्ञाता.

राम क्षणतो. यत्त्वया प्रार्थितं [के तू मागीतलेलें] पूर्वी भोजनाच्या वेळेस तें.

तन्मे वंस महाभाग ददामितव वारितं ।

दास्यभ्यश्वाय प्रार्थितं तन्मयापूर्वं राम देव जगद्गुरो.

हे महाभाग्यवंता मला सांग तुम्हें इच्छित मी देतो. दास्य जणांके हे जगद्गुरु
रामा जें पूर्वी मी मागीतलेलें तें. (वा)

स्त्रीगर्भस्यमनु बालं तन्मे दातुं त्वमर्हसि ।

ततो रामो ब्रवीद्वाक्यं यदर्धमिह मागतः

श्वियच्या गर्भांत असलेलें बालक मला देण्यास तूं योग्य आहेस मग राम दास्यसत
हस्तात ज्या करिता मी येथें आलों.

क्षत्रियांत करवाई तर्जयाचितवानसि.

क्षत्रियांचा वंस करणारा तेंच तूं मागता ज्ञाता आहेस.

प्रार्थितं च त्वया विम कायस्थं गर्भमुत्तमं ।

तस्मात्कायस्थ इत्याख्यो भविष्यति शिशोः शुभं ॥

हे विम शरीरांत असलेल्या उत्तम गर्भाक तूं मागीतल्यास म्हणून हें उत्तम बाल काय
कायस्थ जातें नांव होईल.

जायमानो वदावालो क्षात्रधर्मो भविष्यति ।

दुष्टाद्वै क्षात्रधर्मास्तु वारितुं च त्वमर्हसि.

हा उत्तम होणारा बाल जेम्हां क्षत्रिय धर्म चालविता होईल तेम्हां दुष्ट क्षत्रिय धर्मा-
पासून वारण्यास तूं योग्य आहेस.

ततो दालभ्यः प्रत्युराच मार्गध्वजं हर्षितः ।

वा कुरुष्वान संदेहो दुर्बुद्धिर्न भविष्यति. ॥

मग दास्यमुनि हर्षयुक्त झालेले राव्यास बोळके हा संदेह तूं काढूनको हा दुर्बुद्धी
होणार नाही.

एवं रामो महाबाहुर्दत्त्वा तं नर्बभुवर्धम् ।

निर्जनाभाभयात्तस्मात्सन्निधात करः मनुः ॥

असा राम महाबाहु था उचन गभास सोडून क्षत्रियांचा भंत करणाराचा राजा त्या दास्यपद्धतीच्या आगळा पासून निघून जाता झाल्या.

ततः मकुपितो रामो नानावेषा वरान्मृषान् ।

ज्ञात्वा नारद वाक्येन विशस्त्रानपिचावधीम् ॥

आ रामाकडेला राम अनेक वेशधारण केलेले राजे यांस नारदाच्या सांगितल्याने समजून असे राजे राहिले होते तरी त्यांस मारिता झाल्या. (हा दुष्ट क्षत्रिय धर्म)

(हा काव्येचे पुढे कसा उत्पन्न झाल्या ते आणि याचे कर्म कसे झाले हे सांगितले आहे हे कशावरून असा संसय साहजिक (कथाभाषाचा संबंध मनात आणिल्याने) होतो तो छेद होण्याकरिता देणे अधिक लिहिणे योग्य दिसते.

शोध करिता करिता सके १४५० साली लिहिलेली प्रत द्वाविही लिपीत ग्रंथ दक्षिण हैदराबादस एका त्रिविड भादशानवळ दिसली तीजवरून प्रत कवन (संस्कृत भाषा सर्वत्र एकच आहे यामुळे देवनागरी लिपीत) घेतली ती ग्रंथकर्तापासी आहे तीच्या सते-
प्याली ४७ व्या अध्यायांत श्लोक. दिवा ऊषुः

चंद्रसेनस्य राजर्षेर्भार्या दास्येन जये स्थिता ।

इत्थं तत्र किं नारतं कथयस्वाद्य भो गुरु ४९

तस्याः कुत्रोः किमुत्पन्नं तस्य धर्मस्तु कीदृशः ।

तस्याधिकार कर्माणि वद सर्वाणि मान्यपि. ५०

अर्थ. चंद्रसेन राजाची याची भार्या दास्यपद्धतीस राहिली तेथे इत (घडलेली गोष्ट) काय झाले ते गुरु (स्कंदा) जातां सांग. ४९

तीच्या पोटी कन्या की पुत्र कथय गुरु झाले त्याचा धर्म कसा त्याचे अधिकार आणि कर्म कसी झाली ती ही सांग. ५० जसा प्रसंग होते क्षत्रियन सनत्कुमारादिक होते त्याही केला त्याचे उत्तर.)

सर्वं उवाच. कायस्य वच उत्पन्नः क्षत्रिया क्षत्रियापतः ।

रामाज्ञया स दास्येन क्षात्रकर्माद्विद्विषुः

क्षत्रिणीच्या पोटी क्षत्रिया पासून हा कायस्थ उत्पन्न झाला (विशेष अर्थ पाहिले अभ्यासांत चवन्नाणव आर्वे पुढे पहा) तो रामाच्या अक्षेवस्न दास्य्याने क्षत्रधर्मा बाहेर केला. (अभ्यास १ आर्या ९५ हीचा अर्थ पत्र ५२ आणि त्या आर्या पुन्या शास्त्रावर हेणुका माहात्म्याचा ४७ वा अध्याय लिहिला आहे त्यातील ४४ श्लोकाच्या सारखी लिहिलेली टीप पत्र ८२ पहा).

दत्त कायस्थ धर्मोऽस्मै चित्रगुप्तस्य यः स्मृतः ।

मातृ कायस्थ नामन्वालेस्या वृत्तिश्च स्मृता ।

चित्रगुप्त कायस्थांचे धर्म जे म्हटले आहेत ते त्यास दिले कायस्थ नावपावला झणून राजे लोकांसाठी भेदन करणे हे उपजीविकेचे साधन झाले.

तस्य भार्या कृता कैचमुत कायस्थ वंशजा ।

तद्वंशजाश्च कायस्था दास्यगोत्रास्ततोभवन् ।

चित्रगुप्त कायस्थाच्या वंशजाची कन्या त्यास स्त्री केली त्याचे वंशज कायस्थ तेन्ही पासून दास्यगोत्री झाले.

दास्योपदेशतस्तेवै धर्मिष्ठाः सत्य वादिनः ।

सदाचार रता नित्यं रताः हरि हरार्चने.

दास्य्याच्या उपदेशाने ते धर्मिष्ठ सत्यवादी सदाचार रत नित्य हरि हरार्चनार्थ रता होते झाले.

देव विप्र पितृणां वै अतीथीनां च पूजकाः

यज्ञ दान तपः श्रिता व्रत तीर्थ रताः सदा-

देव ब्राह्मण पितर आणि अतिथी यांची पूजा करणारे यज्ञ दान तप हीं यांची जा-
वरणे होती. व्रते तीर्थ यात्रा करण्यांत सार्वकाल रत राहते झाले.

इति चांद्रसेनीय कायस्थोत्पत्तिः

असी चांद्रसेनीय कायस्थांची उत्पत्ती.

अथ संकरजाः भारिष्य वनिता सन्तु वैदशाचं प्रसूयते ।

त कायस्थ इति शोकस्तस्य कर्म विधीयते.

आतां संकरज कायस्थ, माहिष्य स्त्रीचा पुत्र वेदेहा पासून जो प्रसवते तो कायस्थ असें झटवें आहे. त्याचें कर्म वर्णान सांगूं. [हे कायस्थ कसे आहेत हे स्पष्ट समजणें अवश्य आहे. गागाभट्टी म्हणजे गागाभट्ट कृत कायस्थ पद्धतिः हा ग्रंथ सके १७९४ चात मुंबईत छापलेल्या प्रकरण. १ पत्र ११ पंक्ति १७ माहि० वेदे० सका० तस्थ०] अर्थ. माहिष्य वनिता [गागाभट्टी प्रकरण १ पत्र ३ पंक्ति ८

विप्रान्मूर्धावशिक्षामु सत्रियायां विप्रस्त्रियां ।

जातोऽन्यथ शूद्रायां निषादः पार्श्वेयोपिच.

अर्थ विप्रा [ब्राह्मणा] पासून क्षत्रिया स्त्रीच्या पोटी होईल तो “मूर्धावशिक्ष” वैश्य स्त्रीच्या पोटी होईल तो “अन्यथ” शूद्र स्त्रियेच्या पोटी होईल तो. “निषाद” ज-
थवा पार्श्वेय.”

माहिष्योन्नो वजायेल विद शूद्राग्नयोर्दृष्टान् ।

शूद्रायां करणो वैश्यात् विनाश्वेष विधीयते.

अर्थ. क्षत्रिया पासून वैश्य स्त्रियेच्या पोटी होईल तो “माहिष्य” शूद्र स्त्रियेच्या टाई क्षत्रिय पुरुषापासून होईल तो “वज्र” वैश्य पुरुषा पासून शूद्र-स्त्रियेच्या पोटी होईल तो “करण” हा श्लोकांत “विनाश्वेष” या शब्दांत “विनामु” म्हणजे लग्न केलेली-
च्या टाई भागि “एष” म्हणजे हा. असा अर्थ आहे. यांतला क्षत्रिय यास वैश्य स्त्रियेच्या टाई झालेला “माहिष्य” आणि कन्या झाली ती “माहिष्या” हीच्या पोटी वेदेहा [गागाभट्टी. प्रक० १ पान ३ पंक्ति १०

ब्राह्मण्यां सत्रियान्मूर्धो वैश्यार्देहेदिकस्मृतः ।

शूद्राज्जातस्नु चांडालः सर्व धर्म बहिष्कृतः ॥

अर्थ. ब्राह्मणीस्त्रीच्या पोटी क्षत्रियापासून झाला तो “मूर्ध” वैश्यापासून झाला तो “देहेदिक” शूद्रापासून झाला तो “चांडाल” सर्वधर्मा बाहेर केलेला.

क्षत्रिण्यां मागधं वैश्यात् शूद्रात्क्षत्वारमेवच ।

शूद्रादयोगर्वैश्यां जनयामास वै मुनं ॥

• अर्थ. क्षत्रिणीस्त्रीच्या पोटी वैश्यापासून झालेल्यास “मागध” शूद्रापासून झालेल्यास “क्षत्वार” वैश्यस्त्रीच्या पोटी शूद्रापासून झालेल्यास “अयोगवी” असें म्हणावें. हा

प्रतिलोभाभ्यां मातापितॄणां लब्धं तर्हि पदं कोट्येव नास्तीति यामुक्तेऽप्युक्तं नृणां अस्ति अर्थः
 होता. आन्तां श्राद्धणीका वैश्यापासून हाकेल्ल वेदेह) पापासून की मूल शास्त्र तो "का-
 यस्थ" शास्त्रे कर्मसांगू असा अर्थ होतो आत मिळजाती दोन मिळून संतती (उत्पत्ती)
 हाती असल्यामुळे "संस्कार" असे नांव झाले आहे.)

सीपीनां देवजातानां लेखनं च समाचरेत् ।

मण्डपं विधिवत्तं वीजपाटी मधेनः ॥

देशादेशांत झालेल्या सीपींचे लेखन करणे हिशोब ठेवणे चित्रविचित्राण्या अनेक
 प्रकारची वीजे लावणे.

बुद्ध्या तया वर्तनं स्वात्कायस्वस्य विशेषतः ।

अथो वैश्य आतिथ्यः पंच संस्कारवानसी ॥

आत्मा बुद्धीने असे वर्तन आहे. विशेषेकरून कायत्याचेच असा वैश्य जातीहून
 कमी पांच संस्कार करणारा [आत गागामही प्रकारण १ पत्र ११ पंक्ति १८ आणि शूद्र
 कमलाकर पत्र ७८ पंक्ति ११ यांत पाठ

“अथो शूद्र आतिथ्यः पंच संस्कारवानसी” ॥

असे शूद्रजातीहून कमी हा पंचसंस्कार वार [करणारा] शूद्रास संस्कार १० शूद्र
 कमलाकर पत्र ११ पंक्ति १७ ओळ

नयेताः कर्णवेधांता मंत्रवर्गं क्रिया क्षिपाः ।

विवाहो मंत्रस्तस्याः शूद्रः स्वामंत्रतो ददा ॥

कर्णवेधा पावेतो हे नय २ वेदोक्त मंत्र राहित या पुढे क्षिपांचा विवाह वेदोक्त मे-
 जावे आणि शूद्रांचा मंत्र राहित मिळून दहा (आत २ कोणते शूद्र कमलाकर “गर्माधान”
 १ पान २१ पंक्ति १ “पुंसवन” २ पान २१ पंक्ति ६ “सीमंतोन्नयन” ३ पान २१
 पंक्ति १० “जातकर्म” ४ पान २१ पंक्ति १५ “नामकर्म” ५ पान २२ पंक्ति १४
 “निष्कनन” ६ पान २३ पंक्ति ७ “अन्नप्राशन” ७ पान २३ पंक्ति २१ “चौल”
 ८ पान २५ पंक्ति १२ “विचारंम” ९ पान २५ पंक्ति १७ “विवाह” १० पान
 २६ पंक्ति १ मिळून दहा] कायस्था (संस्कारांत) पांच ५ संस्कार [गागामही प्रकारण १
 पत्र १३ पंक्ति १ “जातकर्म” १ “नामकर्म” २ “अन्नप्राशन” ३ “कर्णवेध”
 ४ विवाह ५ असे मिळून ५]

अयं संकर जातीयः

हे संकर जातीचे.

इति विविधा कायस्थाः

असे तीन प्रकारचे कायस्थ.

तत्र कायस्थ एव उत्पन्नः क्षत्रिण्यां क्षत्रियास्ततः इति चंद्रसेनज काय-
स्थस्य नुं चंद्रसेन क्षत्रियाद्विधायी क्षत्रिण्यां तत्रार्थायामुत्पन्नत्वेन शुद्ध क्षत्रियत्वात्
अतः स्मार्तः कर्मभ्यधिकारोस्त्येव नच. "रामाज्ञया म दात्स्वभ्येन सात्रधर्मा द्रवि-
ष्कृतः" इति वचनविरोधः तत्र सात्रधर्म शब्दः शौर्यादि क्षत्रियाः साधारण
धर्मपरः ननु अतः स्मार्तः यावद्धर्मपरः तथात्वे देवार्चनादि धर्माणामपि निषेधा-
पत्तेः किंच "तवाश्रमे महाभाग" इत्याद्युपक्रम्य कायस्थोत्पत्तिमुक्ता "दात्स्वो-
पदेशतस्मैव" इत्यादि "यज्ञदान तपः शीला व्रत तीर्थ रताः सदा" इत्युपसं-
हृते उपक्रमोपसंहाराभ्यामपि चांद्रसेनीय कायस्थानां शुद्ध क्षत्रियत्वं प्रतीयते.

तस्मिन् मग क्षत्रिणीया पोटी क्षत्रियापासून हा कायस्थ उत्पन्न झाला. असे चंद्र-
सेनापासून उत्पन्न झालेले कायस्थांचे चंद्रसेनक्षत्रियापासून त्यांचे विवाहितेक्षत्री क्षत्रिणी व्या-
धीर्भायां हीया पोटी उत्पन्न झाल्यामुळे शुद्ध क्षत्रियपणा पासून भीत स्मार्त [अभिहोत्र]
कर्मविषयी अधिकार आहे असे [पांडवस्वयं स्मृति आचाराध्याय श्लोक ९०]

सर्वधर्म्यः सर्वर्णसु जायतेहि सजातयः अनिघेषु विवाहेषु पुत्राः संतान-
वर्धनाः अथ सकर्णं पुरुषापासून ब्राम्हणादि विवाह ज्या वर्णास जो उक्त तो अनिघ अशा
विवाहानें विवाहितेल्या सर्वर्णा स्त्रीया पोटी होतात ते सजातिय पुत्र वंशवृद्धीस योग्य) यांस
"हाम्भण्यां आश्रमे तो दात्स्व्याने क्षत्रधर्मा बाहेर केल" या वचनानें विरोध येत नाही. येथें
सात्रधर्म शब्द जो तो शौर्यादिक [शूरत्व आर्पण] क्षत्रियांचे साधारण धर्म या अर्थाचा आहे,
अतः स्मार्तादि सर्वधर्म अशा अर्थाचा नाही. तसाच देवार्चनादि धर्मांचा निषेधही प्राप्त आहे
किं काय. यावर "हे महामाग्यवंता तुम्या आश्रमांत" असे आरंभ पासून कायस्थ उत्पत्ती
सांगितली तीत "दात्स्व्याच्या उपदेशापासून ते" अशा याक्यास आधि' देखून "यज्ञ दान
तप हेच आहे ज्यांचे आचरण असे व्रत आणी तीर्थ यांत सर्वकाल रत" अशा पर्यंत स
आरंभपासून शेवटापर्यंतानीहि चांद्रसेनीय कायस्थांचे शुद्ध क्षत्रियपण प्रतीतीस येते (निघ-
य होतो.)

उपक्रमोपसंहाराभ्यासो पूर्वर्णां फले । अर्थज्ञादोपपत्तिश्च सिद्ध तात्पर्यं निर्णये
अर्थसंबंधी वाद स्थितान्तर्याच्या निर्णयांत उपपत्ती (अर्थसिद्धीसंबंधीचाद) आरंभ
पासून शेवटा पावतो मनन पूर्वक होईल तें फल.

इत्याभियुक्तः तस्माच्चांद्रमेनीय कायस्थानां शुद्ध सभियत्वेन द्विजत्वात् भीव
स्वार्तेभ्याध्ययन दान कपेभ्य कर्मभ्य अधिकारोस्तीति सिद्धं.

हे असे पद्यायोग्य त्याचकन चांद्रमेनीय कायस्थेचा शुद्ध सभियत्वाने द्विजपण आहे
आविहित अंत स्वार्ते पजन आध्ययन दान या कर्मभियची अधिकार आहे असे सिद्ध आहे.

इत्याध्ययन दानानि विहितानि द्विजन्यनां । प्रतिब्रह्माध्यापनं च ब्राह्मणस्यैव
प्राप्तम्. अर्थ यजन आध्ययन दान ही ३ कर्मे दोनजन्म (एक आईच्या उदरातून उप-
जणे दुसरे वेदकर्म करण्यास अधिकारी होण्या करिता तीनही वेदांचे स्वर अकार व्याहृती
सहीत गायत्री उपदेश जेणे हे) प्राप्त आहेत त्यांची योग्य आहेत. दानजेणे आध्यापन
[आध्ययन करणे] करणे प्राप्त ही तीन ब्राह्मणांचीच [या० सू० आ० श्लो० ११८]

इति ब्राह्मणाद्यदाह याज्ञवल्क्यः ब्रह्म सभिय विद् शुद्रा वर्णास्त्वाय प्रचो
द्विजाः निषेकाधान्यमक्षानांता तेषां वै मंत्रतः क्रियः

या प्रमाणा विहित वै याज्ञवल्क्य जणतात. ते ब्राह्मण क्षत्रिय वैश्य शुद्र असे वर्ण
पंत पहिले तीन द्विज आहेत. त्यांच्या अभिषेका पासून श्रमज्ञाना पर्यंत ज्या क्रिया त्या
मंत्रे करून घ्यावयाच्या (आचा० श्लोक १०)

इति याज्ञवल्क्य वचनापारम्भ गोत्राणां चांद्रमेनीय प्रभूपान्द्वय कायस्थानां
गर्भाधानायाः संस्काराः समंत्रकाः भवतीति सिद्धं तस्मादेव नानाविध पर्याया-
लोचनया पुष्पत्वतिपक्षि वेदशास्त्र निपुण नीलकंठ प्रभृति
तत् शास्त्रसंगतं निर्वाधमेव. किंच पुष्पत्वतिपक्षि वेदशास्त्र निपुण नीलकंठ प्रभृति
मतानुकूल पर्यक्षाखीय वचनस्यालाभात्केवलं स्वीय कल्पनया मत्सराभिनिवेशेनो-
क्तस्य सिद्धांताप्रोचितत्वात्पुष्पत्वज्ञातीयानां यजनाध्ययन दानात्यक्त कर्म त्रयाधि-
धिकारः कालप्रयाबाध्यः इति सिद्धांतः

असा याज्ञवल्क्याच्या वचनास्तव दाखव्य गोत्राचे चांद्रमेनीय प्रभु उपनामक कायस्थ
यांचे गर्भाधानादि करून संस्कार वेद मंत्रांचे होतील असे सिद्ध आहे. तस्मात् म्हणजे
त्याहून असे नानाप्रकारचे निबंध आणि पर्याय पाहिल्याने आणि तुमची सदाचार परंपरा
आ तीणे तीन कर्मे आणि गर्भाधान आदिकरून संस्कार समंत्रक (वेद मंत्रांनी) होतील ते
कारणांस मान्य आणि त्यांस बाध नाही असे आहे. कां तर तुमचे प्रतिस्फूर्ती नीलकंठ मुरव

अप्या मन्त्रस अनकृत जनीं शास्त्ररचने नहीन. यामुळे केवळ स्वकल्पनेने मन्त्र (पाहणे) यांत शिकून जे कोळ्ये ते सिद्धांतान् उचित [व्यर्थ] नाही यास्तव तुमचे जाती यांचे यत्न आपापसां दत्तामहीत तीन कर्मांचे अधिकार काळज्या [भूत वर्तमान भावी] अंत बाध रहित आहेत असा सिद्धांत आहे. (तीन कर्मांचा विशेष अर्थ या प्रबंधाच्या पहिल्या अध्यायाच्या १०२ श्लोका अर्थात पृष्ठ ११ पासून ७९ यांवर पहा.]

श्री इंकराचार्याची तैत्तिरीय टीका अन्तरे आहेत यांत श्री गृह्यसूत्राची स्वामी जींनी आपले नामादिक लिहिले आहे.

[पर पृष्ठ १४४ आणि १९० यांवर विष्णुसुत कायस्थोत्पत्ती सांगितली आहे तीत विष्णुसुतांचा विस्तार सांगितला नाही तो मागामह कृत कायस्थ धर्म दीप १ प्रदीप ९ आणि कमलाकर कृत शुद्ध कमलाकर ३ पावकन.

कर्मस्य धर्मदीप शके १७२४ यांत छापिलेला. प्रकरण १ पत्र १० पंक्ति १० पासून आणि कायस्थ धर्म प्रदीप टक्के गुरुजी यांजकडे सापडला याची प्रत अमृतदास आचार्यांनी कोळी आहे तीचे पत्र १ पंक्ति ३ पासून आणि शुद्ध कमलाकर धर्मक ठरई याची श्रीधर मोंधळेकरांनी शके १८०९ साली जगदितेष्णू छापखान्यांत छापिला आहे याचे पत्र ७७ पंक्ति १८ पासून. लीहता. व अर्थ.

मृष्टपादी सदसत्कर्म इत्ये याणिनां विधिः ।

एवं ध्याने स्थितस्तस्य शरीराभिलासो वदिः ।

अर्थ. मृष्टी उत्तम करण्या पूर्वी प्राणि जनांचे बरे वाईट कर्म समजण्या करिता मला अणभर ध्यानस्य कसे तो त्यांच्या शरीरापासून बाहेर निघाला.

दिव्यरूप पुमान्द्रस्ते मयीपार्थ च तेजनीः ।

दधानाश्चिरं रूपेण रक्षितो देवतैर्हृदि

अर्थ. दिव्यरूप पुरुष हातांत दळत केवळी विविध रूप धारण केलें यामुळे देवांनी हृदयांत ठेविला.

विष्णुसुत इति स्यातो धर्मराज समीपतः ।

अमृतानां सहितैर्देवैः कर्मध्यात्वा निबोधितः

अर्थ. विचित्रगुण नांव ज्याचे असा धर्मराजासमीप ब्रम्हदेवा सहीत देवाही क्षणभर विचार करून योजिला.

भाजिनां मदयत्कर्म लेखनाय स बुद्धिमात् ।

भोजनादां बलिस्तस्य भागापि परिकल्पितः

अर्थ. भोजनाचे आधी बलिभाग कल्पित करून प्राण्यांचे बरे वाईट कर्म लिहिण्या करितां यमास दिला.

ब्रह्मकायोद्भवो यस्मात्कायस्थ इति गीयते ।

दशभजापतेः कन्यादाक्षायण्या भिधातमः

अर्थ ब्रम्ह देवाच्या देहापासून शाल्यामुळे कायस्थ झालात. मग दश भजापती वी कन्या दाक्षायणी नावाची होला.

उपसेमेततः पुत्रो जातस्तस्य महात्मनः ।

विचित्रगुण्य नामाऽसौ बुद्धि चातुर्य वीर्यवान् ॥

अर्थ. बरिली त्यावर त्या महात्म्याला पुत्र झाला विचित्रगुण नावाचा हा बुद्धि चातुर्य आणि वीर्य [शक्ति] वान्.

ततस्तेन मनोः कन्या यथाविधि विवाहिता ।

स्वप्ताभिधानतस्तस्यां धर्मगुप्तो बभूवह ॥

मग त्यानें मनुषी कन्या यथाविधि विवाहिली (लग्न केले) ती स्वप्तानावाची ती-
च्या पोटी धर्मगुण झाला.

धर्मगुप्ताच्च गांधार्यो रुद्रगुप्तोऽभवत्पुत्रः ।

तस्मादप्सरसो जातं पुत्राणांच चतुष्टयं

अर्थ. धर्मगुता पासून गांधारीच्या पोटी पुत्र रुद्रगुप्त झाला त्यापासून, अप्सरेच्या पोटी चार पुत्र झाले.

माधुरो गौड संज्ञक नागरो नैगमस्तथा । तेषां नामानि चत्वारि चतुर्णां च
पञ्चाक्यं ॥ ते माधुर १ गौड २ नागर ३ नैगम ४ यांची नावे चार अनुक्रमाने चौ-
दाची.

कायस्वध्वंशकालिकमहेश्वरः । नाना गोत्राश्च तद्वंशः कायस्याः
मुचि संति वै ॥ कायस्य १ शाक २ कौलिक ३ महेश्वर ४ असी ही होती शाकी
 त्यांचे वंशज अनेक गोत्रांचे कायस्य भूमीवर आहेत.

ये तेषां काश्यपे गोत्रे तेषां धर्मस्य भृणु । स्नानं द्विकालमेतेषां त्रिकालं
 संधि वंदनः ॥ जे त्यांचे गोत्र काश्यप [विचित्रगुप्त नावाचा जो त्यास काश्यप ज्ञानीने
 उपदेशिल्यामुळे] त्यांचे धर्म ऐका. दोन वेळ (प्रातः सायं) स्नान, तीनकाल [प्रातः मध्य-
 सायं] संध्या करजे.

अष्टम्यां च चतुर्दशीं चैदीपत परायणाः । धौमवार व्रताच्च भवरात्र
व्रतास्तथा ॥ अष्टमी (इतर सर्व आदित परंतु अथावश्य स्नावण. मारवाडी भाद्रपद
 वद्य) चतुर्दशी (अथावश्य अर्धान आणि माघ वद्य) तिथीस धंडी [महालक्ष्मी शाक्ती]
 ये व्रत तमींच नवरात्र मंगळवार ही व्रते करण्यांत तत्पर. तर्पण पंचपानां विधानं
 च यथाक्रमं । तर्पण पंच महापद [वक्ष्यते १ देवपद २ भूतपद ३ पितृपद ४ मनुष्यपद
 ५ इत्येते अतिथी भोजन ५] हे यथाविधि (वेद शास्त्रांत सांगितल्या रीतीने) करावेत.

गंगामह कृत कायस्य धर्म दीप प्रकरण १ पत्र १७ पंक्ति १ चंद्रसेन भार्यो-
 त्पत्तयः स दास्य मुनिना चित्रगुप्त वंशस्य कन्यया विवाहितस्तस्मै चित्रगुप्त धर्मो लेखन-
 कृत्यादिरपि दत्तस्तस्मात्तदुत्पत्तये चांद्रसेनीय कायस्यास्ते चित्रगुप्त समान धर्माणो यवदि-

चंद्रसेनाच्या शिष्याच्या पोटी झालेल्या [सोम राज्यात्म] दास्यमुनीने चित्रगुप्त
 वंशजाची कन्या विवाहिली त्याकारणें चित्रगुप्तधर्म लेखनकृती आदिकरून दिले. आपासून
 उत्पन्न झालेले जे चांद्रसेनीय कायस्य ते चित्रगुप्तासमान धर्माचे होतील.

संबंध तत्वे. संबंध तत्त्व प्रभात

नानाविधास्तुकायस्याः ब्रह्म कार्यान्वयादयः ।

चित्रगुप्ताश्चांद्रसेनास्तेषां धर्म समो भवेत् ॥

अनेक प्रकारचे कायस्य ब्रह्मकार्यापासून झालेले चित्रगुप्त आदिकरून आणि चांद्र-
 सेनीय यांचा धर्म सारखा होयल. इति त्रिष्वपि वचनात्. याप्रमाणें तीनही वचनांच्या
 आधारे (समान धर्म झाले आहेत.)

• हे चित्रगुप्त कायस्य बटुकें कथित आहेत. वेद आणि स्मृति यांच्या कार्याकरिता

काहता या मंत्राणि पृष्ठ ६१ आर्षा २ पुटे ४० ७९ पावेतो आणि पृ० २९ पासून पृ० ३०० आणि पृ० ११५ पा० १२३ पावेतो उपपत्ती पहा. मावळून माझे मते शक्य १७९३ साठी सातारकर विठनवीस यांनी आपले आतीयांस वेद शास्त्राकडून त्यांपासून सर्वकामे घाकविली तशी घाकवाची हें जाणवेल. सहाकरून आपण करूनयेत अशी सब-कुल भगदी चुकीची आहे. आम्हाकडे वेदोक्त कर्म करूनयेत असा त्याही कट केवळ असें समजा. उदाहरण कैलासवासी वेदशास्त्रसंपन्न माऊगुकी टाकले ज्यांनी कांकणांत आणि पराकादिक देशांत विद्यावळानें विद्वानांची खातरांकरून आम्हां लोकांकडे वेदोक्त कर्म घाकविली, त्यामुळे आम्ही केकडे रुपयांनी त्यांची पादपूजा केली. त्यांचा मुलगा पेशकर हिष्टवादी फिताऊन त्यांनी आमचे गुरुत्व सोडिलें आणि कांकणस्थान मिळाला, असप्रकार कधीं तरी घडला. आता वेदोक्त कर्म प्रवृत्ति कशी राहवी ! उत्तर धर्म बुडाला असें समजून कर्म सोडून धावे, किंवा भिःशंक भ्रपण चालवावे. विव्रगुप्त आणि चांद्रसेनीय समानधर्मा हे गा-गावमंडाही ठरविलेच आहे. गुण कर्म विमार्गांनी युक्त असून निष्प्रतारण कर्म करील त्या अन्य इतरांवर अवलंबून न राहता आपणच चालवावे हें योग्य, अधर्म रत राहणें योग्य नव्हे. ईश्वरवाक्य महा भगवत भ० गी० अ० १ न कर्मणापनारभाकैकर्म्यं पुरुषोऽश्नुते । न च सन्प-समादेव सिद्धिं समधिगच्छति अर्थ कर्म केली नाही तर नैष्कर्म्यत्व प्राप्त होत नाही. कर्म ठाकिली तर योग्य सिद्धी (मोक्षास) जाणार नाही. ४

नहि कश्चित्प्रजपयि वातु विवृत्त्यकर्मकृत । कार्यते ब्रह्मः कर्म सर्वं प्रकृतिर्मे-
रुर्भूः १ अर्थ उत्पन्न ज्ञातेकळ कोणीही एक क्षणभरही कर्मरहित रहात नाही, प्रकृति पा-
सून सर्वगुण ज्ञाते आहेत त्या गुणांसह कर्म अवश्य केले पाहिजे. १

नियतं कुरु कर्म त्वं कर्म व्याधोक्तकर्मणः । शरीरधामा पिब ते न मसिद्धे-
दकर्मणः < तू (भर्तुणा) नियमित कर्म कर कर्म करून भक्ता असा कर्मकेत्यादिना
होतनाही, कर्मकेलेच नाही तर तुम्ही शरीरधामा (देहाचे धारक) पिबिस जाणार नाही.

ह्या वचन कर्म केलेच पाहिजे तें करणें आणि करविणें हणजे सहा ही कर्मे केलेच पाहिजेत कारण एकाचा संबंध दुसऱ्याशी असे तीनचार पांचसहाचे संबंध आहेत साकारित चांद्रसेनीयांनी शास्त्रास्थापून वेदशास्त्राभ्यास नवस्थ केलापाहिजे हीकडे समर्थ होते आदि-सर्वांनी कळ दिले पाहिजे. साकारिता भगवद्गीतेचे अध्याय १ ३ १ १ ७ < १ १२ १३ १४, वरी पाहिजे म्हणजे सहा निश्चय होतो—आणि कर्मकेले नकेले तर त्याची चळे

महाभारत शांतिपर्व अध्याय १८८ श्लोकार्थे भारद्वाज काशीय्या प्रभाषे ५
सङ्घर्षितले मुख्य हे उपर देतात.

न विषेचोस्त्रि वर्णाणां सर्वं ब्राम्हणमिदं जगत् । ब्राम्हणा पूर्वं सृष्टं हि कर्मभिर्वर्ण-
तां गताः ॥ १० ॥ अर्थ. वर्णांत काही विशेषत्व नाही सर्व जग एकत्रच आहे ब्रम्ह-
देवाने एकच रचिले ते कर्म जी लीहीकून वर्णतेस गेले १० पूर्वी सर्व ब्राह्मणच उरले
केले. पुढे.

काम भोज वियास्तीक्ष्णा क्रोधनायि साहसा । रक्त स्वयमा रक्षाभासे
द्विजाः क्षत्रतां गताः ॥ ११ ॥ अर्थ. ब्राम्हणपणाचे गुण तो स्वयं न आचरून
मनास आहे ते भोग प्रियस्तनू लीक्षणाने रागीट आणि न करणे ते कळत रक्तवर्ण (लोभगुण-
मय) जे झाले ते ब्राह्मण क्षत्रियत्वास पावले. ११

गोभ्यो वृत्ति मयास्याय पीता कृष्युपजीविनः । स्व धर्माच्चानुतिष्ठति ते
द्विजाः वैश्यतां गताः ॥ १२ ॥ अर्थ. गाई बाळगून सेतीवर उपजीविका कळत
स्वतःचा ब्राम्हण धर्म टाकून पीतले (रक्त आणि तम सिद्ध) झाले ते ब्राम्हण वैश्यतेस
पावले. १२

हिमानृतमया नृप्या सर्वकर्मोपजीविनः । कृष्या शौच परिभ्रष्टास्तेद्विजाः
शूद्रतां गताः ॥ १३ ॥ अर्थ. हिमालयला न मीतां कोटे कर्म प्रिय लोभी हवे ते कर्म कळत
उपजीविका आणि कृष्ण (वेदत तम) धारणा असे आचारभ्रष्ट झाले ते ब्राम्हण शूद्रतास
पावले. १३

इत्येतैः कर्म भिर्यस्ता द्विजा वर्णांतरं गताः । धर्मो यद्विप्रिया तेषां निर्व-
नप्रतिपद्यते ॥ १४ ॥ इतके तीन प्रकारचे स्व (ब्रह्म) कर्मासह न राहिले झाले
वर्णतेला पावले कारण धर्म आणि यद्विप्रिया निव्यकरणे त्या झाल्या नाहीत यामुळे निवेधित
झाले. १४

इत्येते चतुरो वर्णा येवां ब्राह्मीसरस्वती । विहिता ब्रम्हणा पूर्वं लोषाण्य-
ज्ञानतां गताः ॥ १५ ॥ ब्रह्मदेवाने चारही वर्णास ब्रम्हणापत्री योग्य (सारखी) ठेविली
होती (परंतु) लोभाने अज्ञानत्वास पावले. १५

• यावृत्तिं च यावत्त्वाने आचाराभ्यासेत श्लोक ९५,९६ वाचने आहेत. ते ९५

आर्ये खाकी त्याचा अर्थ पहा. अध्याय १८९ ब्राम्हण क्षत्रि आदिकरून कशामें होवील तें सांग असा भरद्वाजानें प्रश्न केल्याचें उत्तर भृगूकृपी देतात.

जातकर्मादिभिर्वस्तु संस्कारैः संस्कृतः शुचिः । वेदाध्ययन संपन्न पदमु कर्म-
स्वयदस्थितः ॥ २ ॥ अर्थ. जातकर्मादिक ४८ अष्ट चत्वारिंशद् (नालकंठ याही स्त्रिहलें
आहे) हे संस्कार होतील. प्रतिदिवशीं पदकर्म (पृष्ठ ९७ पहा) जो करील तो ब्राम्हण तो
सायुज्य भक्तीस आईल. २

घांशाचार स्थितः सम्यग्विद्यमासी गुरुमियः । नित्य वृत्ती सत्यपरः सैव
ब्राम्हण उच्यते ॥ ३ ॥ अर्थ. प्रातःस्मरण मलमुत्रादिक शौच (शूद्र होणें धर्मासिन्
पाहिण्यानें समजतें) यांत "सम्यग्" (बरोबर करणे) रत. "विद्यमासी" [देव ब्राम्हणा-
दि अतिथीस भोजन घालून शेष राहिलेले खाणाव] गुरुस प्रिय. नित्य खरेपणाची वृत्ती.
असा जो तोच ब्राम्हण समजतात. ३

सत्य ज्ञानमया द्रोहो अनृशंस्य त्रपा घृणा । तपस दृश्यते यत्र स ब्राम्हण
इति स्मृतः ॥ ४ ॥ अर्थ. खरेपण १, ज्ञान २, अद्रोह, ३, अनृशंस्य ४, त्रपा ५,
घृणा ६, तप ७ ही अर्थे दिसतील तो ब्राम्हण असो म्हटलें आहे. ४।५।६।७ हे अनुक्रमें
अश्रिय, वैश्य, शूद्र यांचीं लक्षणे सांगीतलेले आहेत. त्यांत क्षत्रिय, वैश्य, वेदाध्ययनी आणि
वेदरहित तो शूद्र.

शूद्रेष्वेतद्भवेत्क्षत्र्यं द्विजे तत्र न विद्यते । नैव शूद्रो भवेच्छूद्रो ब्राम्हणो नच
क्षत्रियः ॥ ५ ॥ अर्थ शूद्रांत ही लक्षणें असतील आणि ब्राम्हणांत नसतील तर तो
शूद्र शूद्र नव्हे आणि तो ब्राम्हण ब्राम्हण नव्हे. याचें स्पष्टीकरण तो शूद्र ब्राम्हण आणि
तो ब्राम्हण शूद्र. यांत भारतावर टीका करत नीलकंठ चौधरी यांचे टीकेवरून प्राकृत अर्थ
स्थिराण आहे.

महदाधार भुति शास्त्रांचा घेऊनिया सुवाक् समरी ।

भुतिशास्त्र मते जयघे जो सदसीं सुरोभकीं करी. १४

वेद आणि शास्त्रे यांचा मोठा आधार घेऊन मोठ्या शूद्र युद्धांत जे वेद शास्त्र जाणते.
त्यांच्या मतानें मोठे अहविणारे ब्राम्हण कमर (कु. पृथ्वी. भू. भूमि. अमर देव क्षत्राचे भू
देव) यांत सभेमध्ये जय घेतला. १४

त्या आचार्याचा महेश्वर वसनसे अनेक नगरांत ।

त्यांत श्री सिद्धेश्वर नाम ज्ञार्मी वसे दिव गरांत २१

आ आचार्याचा (कालगुरुचा) वंश अनेक नगरांत राहात आहे त्यांत श्री सिद्धेश्वर नावाचा [सुभागाड म्हणजे पंत सचीवाचा किल्ला भोरप त्या तालुक्यांत असोणे तर्फेत] गांव आहे त्या गावांत लोक आहेत. ते आपण “ चित्पावन ” आहो असे समजतात त्यांत (सरोस्वर) “ चित्पावन ” म्हणजे या ग्रंथांत वरती याच अध्यायांत पृष्ठ १२५ यावर साहाये आर्ये पुढे स्कंदपुराण सप्तमोऽंश खंड उत्तर रहस्याचा पहिला अध्याय घेतला आहे त्याच्या ३१ व्या श्लोकापासून ४० श्लोकपर्यंत पृष्ठ १२५, १२६ पहा तेच आहेत किंवा ३२ साव्या श्लोकापुढे हेमाद्रि प्रबंधाच्या १८ अध्यायाचे काही श्लोकांचा अर्थ लिहिला आहे पृष्ठ १२७, १२८ पहा त्यातील “ चित्त पावन ” याची गोत्रे उपनामे हेमाद्रि प्रबंधाच्या २० व्या अध्यायांत सांगितली आहेत ही “ चित्त पावनांची ” गोत्रे आणि उपनामे भार्गवांनी “ चित्पावनांत ” दिली आहेत) ते “ चित्त पावन ” आहेत हे न जाणो. ह्याची बोलख त्याच्या परंपरेच्या आचरणावरून करणे आहे. परंतु सांप्रत पेशवे मुख्य शाल्यापासून “ चित्त पावन ” काश्यपेय भार्गवादिक जे प्राचीन आहेत त्यांत आपला समावेश करून घेण्यापेक्षा “ चित्पावनां ” अर्थाच्चिनां परशुराम कुलांत समावेश करून घेणे हे धोरणास लागले समजून “ चित्पावनच ” आम्ही असे समजतात ते आहेत न जाणो) त्यांत हेपरिप चिपांत संकलना गहात आहे. भार्गव [परशुराम] याच्या चित्पावन करणारे याची गोत्रे १२ हेमाद्रि प्रबंध अध्याय १८ “ चित्त पावन प्रसंग ” यांत १२ व्या श्लोक. कपि २ तथा कौशिक २ अग्नि २ कश्यपो ४ कौशिन्य ५ नैतुंदन ६ जामदग्नि ७ शशिन्य ८ वामिष्ठ ९ विष्णुवर्धना १० वत्स ११ भरद्वाज १२ मुवांचवर्गः ही आणि गर्ग मिळून १३ आणि स्वतः भार्गव असी १४ ही हेमाद्रि प्रबंधाच्या २० अध्यायांत सांगितली श्लोक

भरद्वाज १ शशिन्य २ वामिष्ठ ३ वत्स ४ स्तथा गार्ग्य ५ कौशिन्य ६ नैतुंदन ७ अग्निः ८ । कपिः ९ कौशिकः १० कश्यपो ११ जामदग्नि १२ स्तथा भार्गवो १३ वर्धनोविष्णुवर्धः १४

वर्धन शब्दाच्या पुर्वी विष्णु असे नांव म्हणजे “ विष्णुवर्धन ” असी खबदा गोत्रे आणि चित्त पावनांची उपनामे २०८ झालेल त्याच (हे० प्र० अ० २०) अध्यायाचा श्लोक ४९ अष्टाधिक द्विजत नाम भणस्तु तत्र संमीकितश्च शुचये किल भार्गवस्य

• रह्वा भर्षिस्तुलं समवाप्य रामो मंत्र चकार गुरुणासह भार्गवश्च ॥

अर्थ भार्गवाच्या चित्त शुद्धी करिता भाट अधिक दोनशत नावाचा गज [समूह] तेथे मिळाला त्या भवतुल महर्षीला पट्टन भार्गवराम गुरु [गर्ग] सह संमत (चित्तशुद्धी साधयविताचा वेत) करिता साख ह्या २०८ ऐकीच १० नावे चित्पावनास दिली आहेत. १५

ठकलोपायक लक्ष्मण आचार्यस्तद्धर्षी निधी मयला ।

केला संवत् प्रभुकुल पंडन नवदोत ते कुधीन मला १६

ठकले उपनामक " चित्त पावन " [ह्या अध्यायांतच चवदाव्या १५ आर्येच्या अर्थात पहा] लक्ष्मणाचार्य त्याच्या घरी निधी [हा श्रीशंकराचार्य आणि काशीस असलेले एतद्देशीय पंडित यांनी निश्चय केलेला धर्म कर्म अधिकार वग्न्य भूमूल्य राजाचा ठेवा] दिसला त्याचा संवत् (लक्षपूर्वक घेणे ठेवणे) मी मंत्रकार्याने [स्वज्ञातीय शिष्टाध्या माहिती करिता] केला आहे. प्रभुकुलांत श्रेष्ठ ने आहेत ते मला (मंत्रकार्याला) हा वाईट नुद्दीने चालणारा-चर्चे न झणोत. १६

वा दोन शास्त्रसिद्धांता जो पाहू स्पृहा घरील वनी ।

त्या प्रभुने ते जागमि प्वावे रत तत्पदाञ्च युग नमनी. १७

आ दोन (असल) शास्त्रसिद्धांताला पाहवें असी इच्छा जो मनोत घरील त्या प्रभुने [या ज्ञातीतील पुरुषाने] सिद्धेश्वरास जाऊन लक्ष्मणा चार्याचे पाद हय नमन करण्यास रत प्वावे (म्हणजे असल पहावयास मिळतील). १७

वर्ण चतुष्टय यांत होती ज्या कन्यका चतुर्वर्णी ।

त्या सर्वही विवाह योग्य ब्राह्मण असे स्मृती वर्णी. १८

जगती तलावर ईश्वर निर्मित वर्ण चार (ब्राह्मण, क्षत्रिय, वैश्य आणि शूद्र) आहेत त्या चारी वर्णांत कन्यका ज्या होतील त्यांसी त्या स्वरुपास ब्राह्मण योग्य असे शास्त्र वर्णन करिते (वरते संस्कार क्रायस्थाच्या उत्पत्तिप्रकारांत पुढे ११७, ११८ पहा). १८

विः क्षत्रिया विद्या द्विः शूद्राला एक परधने मुक्त ।

या विधिभाजि सवर्णा जी स्त्री तज्जगत ती प्रया मुक्त. १९

क्षत्रियांनी तीन (क्षत्रिय, वैश्य, शूद्र.) वैश्याने दोन [वैश्य, शूद्र.] शूद्राने एक [शूद्र] अशा वर्णांच्या स्त्रिया वरणे अनुचित नाही. या अशा लगे करून स्त्रिया केलेल्या विधीत सवर्णा [आपल्या वर्णाची जी] स्त्री ती पासून संतती होईल ती शूद्र असे ठरले आहे पुढे १९ (पहा यादवकल्प स्मृति, आणि स्कंदादीक पुराणे आणि अनेक कविकृत ग्रंथ). १९

मेहा कनिष्ठ वर्णा स्त्री वामुनि संतती जरीं होते ।

अनुलोम व्रणा तीनी वर्णांत सहा प्रकार जे हो ते. ४०

मेष्ट वर्णांला कनिष्ठ वर्णाच्या स्त्री पासून संतती होते तर त्यांस " अनुलोम " म्हणजे ते तीन वर्णांत सहा प्रकार होतात. अहो ते पहा. ४०

अनुलोम ब्राह्मणाचे तीन पहा घेवनि क्रमें वर्णा ।

पूर्वावसिक्त अंबटः पार्षद वा निषादसंवर्णा. ४१

ब्राह्मणाचे अनुलोम तीन होतात ते वर्णक्रम घेऊन पहा क्षत्रिणीच्या पोटी " पूर्वावसिक्त " वैश्येच्या पोटी " अंबट " शूद्रीच्या पोटी " पार्षद (पारसद) अथवा निषाद " असे समजून घेता. [पाठ० आचाराध्याय श्लोक० ९१]. ४१.

रामानुलोम शुभ्र वर्णिनाम महिष्य ऊत्र सुद्रिज हो ।

वैश्यास एक करणचि धर्महि त्याचा वटू पहा द्विज हो. ४२

क्षत्रियास अनुलोम दोन वाणिजीच्या पोटी " माहिष्य " शूद्रीच्या पोटी " उत्र " वैश्यास अनुलोम एक शूद्रीच्या पोटी " करण " एकूण ९ यांचा धर्म कसा तोही द्विजहो (प्रभुहो) तुम्हास सांगू. ४२ वाङ्मन्य स्मृति आचाराध्याय श्लोक. ९२

पितृवर्णान्मूत्रं जननि वर्णाधिक्यास पावतो जरितो ।

मागामहाभिकारा लामूनि अयोग्य होतसे तरि तो. ४३

बापाच्या वर्णाहून कमी. आईच्या वर्णाहून अधिक अशा धर्माचा होतो तरी आईच्या बापाच्या अधिकाप्रमाण मात्र पावत नाही. ४३ [या विषयी बरते संगीतलेखे स्कंद पुराणादिक आणि मागाभी जातीविवेकादि ग्रंथ पहा.]

अनुलोम वटक झाले आतां प्रतिलोम वटक ते वटू ।

स्वा जाति आणि धर्मात्तार्गी विद्वत्समूह आकर्णू ४४

" अनुलोम " छकडी झाली असा " प्रतिलोम " छकडी सांगू त्याच्या जाती आणि धर्म कसे ते विद्वान मंडळी ऐको. ४४

पुरुष कनिष्ठ मेहा वर्णाच्या स्त्रीस अविधिने बरितो ।

सज्जात संततीला देवो दोषा वळेच कीं तरि तो. ४५

" कनिष्ठवर्णाच्या पुरुष अष्टवर्णाच्या स्त्रीस अविधिने बरितो (लग्न नकरितां बायको करून घेतो.) तर तो सापासून झाडेच्या संततीला वळेच नीचपण देतो. ४५

प्रतिलोम क्षत्रियाचा मृत क्राप्ता एक दोन ते वणिजा ।

वैदेह ब्राह्मणी मृत मागव जाती म्हणाव क्षत्रिणिजा. ४६

क्षत्रियाचा प्रतिलोम ब्राह्मणीच्या पोटी झालेला " मृत " एवढा. बाण्याचे प्रतिलोम दोन जाहणीचा " वैदेह " आणि क्षत्रिणांचा " मागव " असे म्हणा. ४६ याज्ञ० आ-
चाराध्या० श्लो० ९३-९४.

भूद्रा नि वादवीचा चांडाल क्षत्रिणीम क्षतार ।

वैश्रियणिजायांगवि सेंम्हणा म्हणामभुस हे असचार- ४७

भूद्रालाप्रतिलोमनीन. ब्राह्मणीचा " चांडाल " क्षत्रिणांचा " क्षतार " आणि वा-
णिणीचा " अयोगवी " असे म्हणा आणि जरी हे नीच आहेत तरी [प्रोतेहो] ईश्वरस
क्षणा यांना तार. ४७ या० आ० श्लोक ९३-९४.

वातावर्णाहूनी पितृवर्ण कनिष्ठ यागुळें मां नां ।

जितका उब मसुचा वर्ण तसा धर्म होय त्यां माना. ४८

मातऱ्या वर्णाहून पित्याचा वर्ण कमी म्हणून या सहा जणांस जीतका आईचा वर्ण
उंच जीतका याचा धर्म नीच. मसा धर्म होतो. ४८

अनुलोमान परस्पर प्रतिलोमाभाशि ही तसे झाले ।

अनुलोमान्प्रतिलोमां तद्वचस्महि होउनी रुपा आले. ४९

अनुलोमाचे पुरुष आणि स्त्रिया यांत परस्परांत. आणि प्रतिलोमाचे पुरुष आणि
स्त्रिया यांत परस्परांत. तसेच अनुलोमाच्या पुरुषापासून प्रतिलोमाच्या स्त्रियेस. आणि त्या
उलट म्हणजे प्रतिलोमाच्या पुरुषापासून अनुलोमाच्या स्त्रियेस [उदाहरण. क्षत्रिय पुरुष,
बाणीणली बापासून झालेली संतती अनुलोम असी " माहिष्य " स्त्री. आणि बाणीपुरुष,
ब्राह्मणीली बापासून झालेली संतती प्रतिलोम असा " वैदेह " पुरुष. या उभयतां पासून
झालेली संतती " संकरज कायस्थ " जसे] अशा प्रकारें उत्पन्न होऊन प्रकट झाले आहे-
त. ४९ याज्ञ० आचारा० श्लोक ९५ असे उत्पन्न झालेल्यांत जो बरिष्ठ वर्णाच्या धर्मानें
चालतो तो मातऱ्या आणि कनिष्ठ वर्णाच्या धर्मानें चालतो तो पांचव्या पिढीस उत्कर्ष आणि
हीनत्व पावतो. म्हणजे ज्या वर्णधर्मानें चालतो त्या वर्णांत मिळतो अशांन ब्राह्मणादीक
यांचे सर्व उत्कर्ष पाऊन नीचगादिकांत मिळाले आहेत असा संभव आहे. याज्ञ०
आचारा० श्लोक ९६.

तद्देस्तार सकलही माति विवेकीं तसाच अन्यात ।

हेमाद्रिप्रबंधांही बहु बदले सृष्ट मान्य मान्यात १०

स्याचा विस्तार जातिविशेषक स्कंदपुराण गाथांही शुद्धकमलाकर आदिकरून आणि हेमाद्रिप्रबंध आणि कित्येक ग्रंथांत आहे तो मोठे विद्वान मान्य अज्ञानी मान्यजनांस सांगितला आहे- १०

विस्तर साध्वस इस्ता यथेता मानलें असें कविलें ।

सृष्टातीविषयातें मात्र मुधी तृष्टिकारणें प्रथिलें. ११

तो सर्व सांगून लिहूं लागलों तर ग्रंथ विस्तार होऊन समाप्तीस वेळ लागेल. (वि-
शुद्धलं जीवितं, अर्थ-जोवित जें आहे हे जोजेसारखें चंचल आहे स्थिर नाही) असे भयानें
माझे चिच भासेलें कशा माझ्या मनाला जें मानलें तें सांगेलें. आपल्या ज्ञातीच्या
विषयास मात्र बुद्धिचंतास संतोष होण्याकरितां या ग्रंथकथ गुणां (दोन्यां) त येविले. ११

द्वितीयोऽप्यायः केले आहे निर्दिष्ट नांव त्या अमृता ।

करवीं प्रभु प्रंधरची सन्मतिहीं गृहण या किजे अमृता. १२

दुसऱ्या अध्यायांत नांव दाखविलें आहे त्या अमृताच्या हातून प्रभु (ईश्वर) ग्रंथ
रचिता झाला. यां ग्रंथकथ अमृताला सन्मति (चांद्रसेनीय कायस्थ प्रभुकुलांत उत्तमं बुद्धि
स्वधर्मलात्स) जे असलीक त्याही गृहण करावें. अशी ग्रंथकर्त्याची ईश्वर आणि तत्त्व
जगतेंत असलेल्या जनांस विनंती आहे. १२

इति चांद्रसेनीय कायस्थप्रभु धर्माधिकार संग्रहे विवादोत्पत्तिकाल, धर्मदूषक
विवादकजन पराजितकृति, जयपद्मासि, अनुलोम प्रतिलोम जाति, कथनेनाम तृती-
योऽध्यायः

असा “ चांद्रसेनीय कायस्थ प्रभु ” चे धर्म आणि अधिकाराच्या संग्रहांत विवाद
सत्यच झाल्याचा काळ, धर्माचा द्वेष करणार विवाद करणारांस पराजय दिला, आणि जय-
पद्मे मिळविलीं तीं, आणि अनुलोम आणि प्रतिलोम यांच्या जातीचें कथन, केलेला (सांगित-
लेला) तीसरा अध्याय.

पाराशरस्मृति अध्याय ११ श्लोक.

स्रवियो वापिवैष्णोवाक्रियान्तौ शुचिग्रन्थौ ।

तद्ग्रेषु द्विर्भोग्यं इच्छन्वेष्टुनित्यशः ॥१३॥

अर्थ स्रविय अथवा वैश्य ही वेदोक्त क्रिया कारणारे असून शुद्ध ग्रंथे आचरणारे अस-
लीक त्यांच्या घरी द्विज (ब्राह्मण) यांही हव्य (यज्ञकर्मांत) कन्य [श्रद्धादिकांत] श्रमणि
मिळाली मोडन करावें. १३

घृतं तैलं तथाक्षीरं गुडं तैलेन पाचितं ।

गन्धानदीतये विभो भुंजीयाच्छुद्धभोजनं ॥१४॥

घृत [तूप] तेल तसेंच क्षीर (दुध) गुळ आणि तेलाने तळलेलें शुद्धाच्या घेरचें
अथ नदीकिन्यावर आऊन जाळणाऱ्या खावें. १४

या ग्रंथाचे पृष्ठ ९७ यावर अतिथि विधीचे श्लोक अंक लिहून दर्शित केले आहेत.
पाराशर स्मृति अध्याय १ अनुर्णामपि वर्णानामाचारो धर्मपालकः ११

चारीही वर्णांचा आधार जो तो धर्माचें पालन कर्ता आहे. ११

आचारभट्ट देहानां भवेद्धर्म परास्मृतः

चदक्याभिरतो नित्यं देवताविधि पूजकः ॥१७॥

जे देह आचारभट्ट आहेत त्यांचा धर्म त्यांच्याकडे पाठ करितो साहा कर्मास निव
जो रत असतो जो देवाचें आणि अतिथीचें पूजन कर्ता. १७

हुतसेचं शुभ्रजानो ब्राह्मणो नावसीदिति ।

संप्या स्नानं जपोहोमः स्वाभ्यासो देवतार्चनं १८

वैश्वदेवातिथेयधवदक्याभिदिनेदिने अर्थ जो होम देऊन सेव राहिलेले अथ
अभ्युपकरण करता ब्राह्मण असतो तो वाईट गतीस जातनाही संप्या स्नान आदिकरून विषय
पृष्ठ ९७ परा.

विभो वा यदिवा द्वेष्यो मूर्खः पंडित एव वा १९ वैश्वदेवे तु संयातः सोऽति-
थिः स्वर्ग संक्रयः अर्थ आपल्यासीं प्रीति किंवा द्वेष ठेवणारा किंवा मूर्ख अथवा पंडित
[वेदशास्त्रे पुराणे जाणता] वैश्वदेव करून अतिथी पाहण्याच्या वेळेस जो कोणी प्राप्त
होलीक (आपल्याकडे अथ मिळवें अशी इच्छा ठेवणारा मिळेल) तो अतिथी स्वर्गमार्ग देणारा

हरादाने पयिर्भाते वैश्वदेवे उपस्थित ॥४०॥ अतिथिं न विजानीयात्तिथिः
पूर्वमागतः अर्थ दूस्न चालना रस्त्यानी धक्कन वैश्वदेवाच्या वेळेस येऊन उभा राहिले
आस अतिथी झणावा पूर्वीच आपल्या घरी येऊन राहिलेला असेल तो अतिथी नव्हे.

नपृच्छेद्गोत्र चरणं न स्वाध्याय व्रतानि च ॥ ४१ ॥ इदं ये कल्पयेत्तस्मिन्सर्व-
देवमयो हि सः अर्थ तुमं गोत्र नाम आचरण वेदमूढले आहेस त्ते (महामत महान्-
मित्री उपनिषद्गत गोदानव्रत) केली आहेस ते काहीही न विचारिता सर्वदेवस्वरूप हा
आहे असी त्याच्याठायीं भावना इदंयांत ठेवून [पूजावा भोजन घ्यावे.] तैकप्राणीमति-
थिं विधिं सांगमिकं तथा ॥ ४२ ॥ अनित्यं भागतो यस्मात्तस्मादतिथिरुच्यते अर्थ.
एकत्र गावांत नेहमी राहणारा भिक्षुक अतिथि नव्हे आपल्या बरोबरचा ही तसाच एकाएकी
आला असा जो तो आकस्मात् आल्यामुळे त्यास अतिथि झणतात.

अपूर्वं भुवती विभो अपूर्वां यातिथिस्तथा ॥ ४३ ॥ वेदाभ्यास रतो नित्यं-
भवोऽपूर्वां दिने दिने. ॥ अर्थ. उत्तम ब्राह्मणपणाची व्रतं ठेवणारा अपूर्व. तसाच
अतिथि अपूर्व. नित्य वेदान्यास करणारा अपूर्व. हे प्रतिदिवसी तीनही अपूर्व होत. वैश्व-
देवेतु संप्राप्ते भिक्षुः गृहमागते ॥ ४४ ॥ उपृत्य वैश्वदेवार्थं भिक्षां दत्त्वा विसर्ज-
येत्. अर्थ. वैश्वदेवाच्या वेळेस भिक्षुक घरास आला तर वैश्वदेव आटोपताच भिक्षा देऊन
कर्म समाप्त करावे. यती च ब्रम्हचारी च पक्वार्थं स्वाभिना धुर्यां ॥ ४५ ॥ तपो-
रक्षयदत्त्वा च भुक्त्वा चांद्रायणं चरेत्. अर्थ. यती आणि ब्रम्हचारी यांस पक्व झालेले
अन्न न देऊन घरकन्यानी खालले तर चांद्रायण नावाचे प्रायश्चित्त केले पाहिजे. यतिह-
स्तेनलं दद्याद्भिक्षुं दद्यात्पुनर्मलं ॥ ४६ ॥ तत्रैक्यमेकपातुत्यंतज्जलं सागरोपमं. अर्थ.
यतिच्या हातावर पाणी घालून, (आचमन देवून) भिक्षु (खाण्याचे अन्न) देवून पुनः
पाणी दिले तर तें अन्न मेक बरोबर आणि तें पाणी समुद्रा बरोबर असे आहे. वैश्वदेवि
कृतान्दोषान्ब्रह्मको भिक्षुर्व्यपोहितुं ॥ ४७ ॥ नहि भिक्षु कृतान्दोषान्वैश्वदेवी व्यपोह-
ति. अर्थ. वैश्वदेव कर्पाचे केलेले दोष भिक्षु नाशाम पाऊं शकतो. भिक्षुचे केलेले दोष
वैश्वदेवकृतां नाशूं शकत नाही. अकृत्वा वैश्वदेवं तु युंमेत ये द्विजातयः ॥ ४८ ॥
सर्वे ते निष्फला व्रेयाः पर्वति नरकेऽशुचौ. अर्थ. द्विजाती (ब्राम्हण क्षत्रिय आणि
वैश्य) जे वैश्वदेव न करून अन्न प्रक्षण करितात त्यांचे सर्व कृत्य निर्फल समजले पाहिजे
ते मकीन नरकांत पडतात. यतये कांचनं दत्त्वा तांबूलं ब्रह्मचारिणे ॥ ४९ ॥ यो-
होर्भ्यांऽप्यमपं दत्त्वा दावापि नरकं व्रजेत्. अर्थ. यतीस (संन्याशास) सोने देऊन

ब्रह्मचारी (उपनयन झाल्यावर समावर्तन झाले नाही तो पावेतो या जे आचार तो आच-
रित असलेला) यास विडा आणि खोराळा अन्न देणारा ही नरकास जातो. **चापो वा
यदि चाण्डालो विमघः पितृघातकः ॥ ११ ॥ वैश्वदेवे तु संश्राप्तः सोऽतिथिः स्वर्ग-
सूक्तयः अर्थ.** जरी पातकी अथवा चांडाल, किंवा ब्रम्हत्या कर्ता किंवा पितृघातक असेक
तरी वैश्वदेवाच्या वेळेस दिलेल तर तोच अतिथि स्वर्गमार्ग कमवितो समजावा. **अतिथिर्ध-
स्य भैमाशो दृष्टात्पति निर्वर्तते ॥ १२ ॥ पितरस्तस्य नाश्नाति दक्षवर्षं शताभिच,
अर्थ.** अतिथि ज्याच्या घरेन अन्न न मिळता निराश होऊन परत जाईल त्याचें दिलेले अन्न
पितर हज्जार वर्षे पर्यंत खाणार नाहीत. **न प्रसज्यति भो विमोक्षतिथि वेदपारमं
॥ १३ ॥ अदक्षाय माधेनु भुंक्ता भुंक्तेनु किल्बिषः.** अर्थ. जो माई किं अतिथी
आणि ब्राह्मण यांस अन्न न देता भक्षण करितो तो चिरकाल पातक भोगितो. **अध्याय. ८
श्लोक. गायत्री रहितो विमः शूद्रादप्यगृचिर्भवेत् ॥ गायत्री ब्रह्म तत्त्वज्ञाः संप्रत्यते
द्विजोत्तमाः** अर्थ. ब्राह्मण कुलांत उत्पन्न झालेला गायत्री जपानुष्ठाना बिना राहतो तो
शूद्राहून ही मलीन होतो गायत्री आणि ब्रम्ह (वेद) तत्त्व जाणता जो तो उत्तम, तो पूजा
घेण्यास योग्य होय. **अध्याय १२ श्लोक. कुक्षपतं तु यत्स्नानं कुक्षेनोपस्पृशेद्विजः । कु-
क्षेनोपृत तोययत् सोमपान समस्मृतम् ॥ २८ ॥ स्नान दर्भहातीं घेऊन केले तर ते
शुद्ध, जलस्पर्शी जो ब्रम्हण क्षत्रिय वैश्य दर्भ हातीं घेऊन करितो दर्भहस्तच जो जल
आणितो ते जलपान सोमपान समजले पाहिजे. २८ **अभिकार्यात्परिभ्रष्टाः सं-
धपोपासन वजिताः ॥ वेदवैवानधीयानाः सर्वे ते वृषला स्मृताः** अर्थ अभिकार्य
(अग्निहोत्र वैश्वदेव) यांस टाकिलेले संध्या जप वज केलेले आणि वेदाध्ययन [ब्रह्मवज
न केलेले ते सर्व (तीनहीवर्ण) वृषलाः (वृष म्हणजे धर्म त्याचें ज्ञान म्हणजे त्याग
केल्ल आहे ते) असे समजतात.**

समाप्त.